

КОНСТАНТИН ПАУСТОВСКИ

ДАЛЕЧНИ ГОДИНИ

Превод от руски: Георги Жечев, 1977

chitanka.info

ПЪРВА ЧАСТ
ДАЛЕЧНИ ГОДИНИ

СМЪРТТА НА БАЩА МИ

Бях ученик в последния клас на киевската гимназия, когато се получи телеграма, че в чифлика Городище край Белая Церков умира баща ми.

На другия ден пристигнах в Белая Церков и отседнах у стария приятел на баща ми Феоктистов, началник на пощата. Той беше дългобръд късоглед старец с дебели очила, в охлузена пощенска тужурка с кръстосани медни рогове и мълнии на петлиците.

Беше краят на март. Ръмеше дъжд. Голите тополи стърчаха в мъглата.

Феоктистов ми разказа, че през нощта почнал ледоход в буйната река Рос. Чифликът, където умираше баща ми, се намираше на един остров сред тая река, на двадесетина версти от Белая Церков. За чифлика се отиваше по каменен бент — насип през реката.

Сега придошлата вода прелива през насипа и разбира се, никой няма да се съгласи да ме от кара на острова, дори и най-смелия файтонджия.

Феоктистов дълго мисли кой от белоцерковските файтонджии е най-смелият. В полуутъмната приемна дъщерята на Феоктистов, гимназистката Зина, усърдно свиреше на пиано. От музиката трептяха листата на фикусите. Аз гледах бледното, изстискано резенче от лимон в чинийката и мълчах.

— Е добре, да извикаме Брегман, един нахакан старец — най-после реши Феоктистов. — Той не дава пет пари за нищо.

Скоро в кабинета на Феоктистов, затрупан с томове от „Нива“ в щамповани със злато подвързии, влезе файтонджията Брегман — „най-nahаканият старец“ в Белая Церков. Той беше дебел евреин джудже с рядка брадичка и сини котешки очи. Обрулените му от вята бузички се червенееха като райски ябълки. Той въртеше мъничък камшик в ръка и насмешливо слушаше Феоктистов.

— Ох, нещастие! — най-после с фалцет каза той. — Ох, беда, пан Феоктистов! Моят файтон е лек, а конете ми са слаби. Цигански коне! Няма да могат да ни превозят през насипа. Ще се удавят и

конете, и файтонът, и младежът, и старият файтонджия. И никой няма дори да пише за смъртта им в „Киевска мисъл“. Тъкмо това не мога да понеса, пан Феоктистов. То се знае, можем да заминем. Защо да не заминем? Та вие сам знаете, че животът на един файтонджия струва всичко три рубли — не казвам пет или да речем, десет рубли.

— Благодаря, Брегман — каза Феоктистов. — Знаех, че ще се съгласите. Та вие сте най-храбрият човек в Белая Церков. За тая работа ще ви абонирам до края на годината за „Нива“.

— Е, щом съм толкова храбър — пропища, усмихвайки се, Брегман, — тогава по-добре ме абонирайте за „Руски инвалид“. Там поне ще мога да чета за кантонистите^[1] и георгиевските кавалери. След час конете ще бъдат пред външния вход, пане.

Брегман си отиде.

В телеграмата, която получих в Киев, имаше една странна фраза: „Доведи от Белая Церков свещеника или ксендза^[2] — все едно кого, стига да се съгласи да тръгне.“

Аз познавах баща си и затова тая фраза ме тревожеше и смущаваше. Баща ми беше атеист. Заради подигравките си над ксендовете и свещениците той имаше постоянни спречквания с баба ми, полякиня, фанатичка като почти всички полски жени.

Досещах се, че да се доведе свещеник е настоявала сестрата на баща ми Феодосия Максимовна или леля Дозя, както я наричаха всички.

Тя отричаше всички черковни обреди, освен оправдяването на греховете. Вместо библията четеше скрития в кования сандък „Кобзар“ на Шевченко, също така пожълтял и накапан с воськ като библията. От време на време нощем леля Дозя го изваждаше, четеше на свещта „Катерина“ и всеки миг бършеше очите си с тъмната забрадка.

Тя оплакваше съдбата на Катерина, която приличаше на собствената й съдба. В усойната горичка зад чифлика се зеленееше гробът на сина й, „мъничко момченце“, умряло преди много години, когато леля Дозя била още съвсем млада. Както разправяли тогава, това момченце било неин „незаконен“ син.

Любимият изльгал леля Дозя. Изоставил я, но тя му беше вярна до смърт и все очакваше, че той ще се върне при нея, кой знае защо, непременно болен, беден, обиден от живота, и след като го нахока, както трябва, най-после тя ще го приюти и приютка.

* * *

Никой от свещениците не се съгласи да дойде в Городишче, всички се извиняваха с болести и работи. Съгласи се само младият ксендз. Той ме предупреди, че трябва да се отбием в католическата черква да вземем светите дарове, за да причести умирация, и че не бива да се разговаря с человека, който носи светите дарове.

Ксендзът бе облечен в черно дългополо палто с кадифена яка, носеше странна, също черна кръгла шапка.

В черквата беше мрачно и студено. В подножието на разпятието висяха клюмнали червени книжни рози. Без свещи, без звън на камбани без кънтеха на органа черквата напомняше театрални кулиси при осъкъдно дневно осветление.

Отначало пътувахме мълчаливо. Само Брегман цъкаше с устни и подкарваше кокалестите дорести коне. Той им подвикваше, както викат всички файтонджии: не „дий“, а „хайде!“. Дъждът шумеше в ниските градини. Ксендзът държеше загънатата в черен плат дарохранителница. Моят сив ученически шинел се бе измокрил и потъмнял.

През мрежата на дъжда се издигаха, сякаш чак до небето, знаменитите Александрийски градини на графиня Браницка. Това бяха обширни градини, както ми разказваше Феоктистов, равни по големина на Версай. В тях снегът се топеше, забулвайки дърветата със студена парга. Брегман се обърна и каза, че в тия градини се въдят диви елени.

— Мицкевич е обичал много тия градини — казах аз на ксендза, забравил, че той трябва да мълчи из целия път.

Искаше ми се да му кажа нещо приятно от благодарност, че беше се съгласил на това трудно и опасно пътуване. Ксендзът се усмихна в отговор.

В прогизналите ниви се бе насъбрала дъждовна вода. В нея се отразяваха прелиатащите с крясъци свраки. Вдигнах яката на шинела и мислех за баща си, за това, колко малко го познавах. Той беше статистик и комай през целия си живот бе служил на различни железопътни линии — московско-брестката, петербургско-варшавската, харковско-севастополската и югозападната.

Често се местехме от град на град — от Москва в Псков, после във Вилно, а след това в Киев. Баща ми навред не се спогаждаше с началството. Беше много самолюбив, буен и добър човек.

Преди година баща ми беше напуснал Киев и бе постъпил като статистик в Брянския завод в Орловска губерния. След като служи малко време, той неочеквано без никаква видима причина остави службата и замина за стария дядов чифлик Городишче. Там живееха брат му Илко, селски учител, и леля Дозя.

Необяснимата постъпка на баща ми смущи всички близки, но най-много майка ми. В това време тя живееше заедно с по-големия ми брат в Москва.

Месец след пристигането си в Городишче баща ми се разболя и ето че сега умира.

Пътят заслиза надолу по дола. На края се чуваше вече неуморният шум на водата. Брегман почна да се върти на капрата.

— Насипът! — каза той с отпаднал глас. — Сега молете се на бога, пътници!

Насипът се показва внезапно зад завоя. Ксендзът се понадигна и улови Брегман за червения избелял пояс.

Водата се носеше леко, притисната от гранитните скали. На това място река Рос се промъкваше, беснееейки, през Авратинските хълмове. Водата минаваше на прозрачна вълна през каменния бент, с грохот падаше долу и пръскаше студен прах.

Зад реката отвъд насипа се издигаха грамадни тополи и се белееше малка къща. Аз познах чифлика на острова, дето бях прекарал ранното си детинство, неговите градини и плетища, геранилата на кладенците и скалите до брега. Те разсичаха речната вода на могъщи потоци. От тия скали някога с баща ми ловяхме мустакати кротушки.

Брегман спря конете до насипа, слезе, оправи с дръжката на камшика хамутите, недоверчиво огледа файтона си и поклати глава. Тогава за пръв път ксендзът наруши обещанието си да мълчи.

— Езус Мария! — с тих глас каза той. — Как ли ще преминем?

— Е-е! — отвърна Брегман. — Откъде да зная как? Седете спокойно, защото конете вече се разтрепериха.

Вдигнали нагоре муцууните, дорестите коне нагазиха с пръхтене в стремителната вода. Тя ревеше и избутваше лекия файтон към незаградения край на насипа. Файтонът вървеше някак странешком,

косо, скърцащ с железните обръчи на колелата си. Конете трепереха, дърпаха се, почти лягаха във водата, за да не ги събори. Брегман въртеше камшика над главата си.

По средата на насипа, където водата беше толкова буйна, че чак звънеше, конете се спряха. Около тънките им крака напираха пенести водопади. Брегман се развила с плачещ глас и почна да шиба безмилостно конете. Те се стъписаха и повлякоха файтона към самия край на насипа.

Тогава видях чичо Илко. Той препускаше на сив кон от чифлика към насипа. Викаше нещо и размахваше над главата си навито тънко въже.

Той дойде с коня на насипа и хвърли въжето на Брегман. Брегман се върза нейде под капрата и трите коня — двата дорести и сивият — измъкнаха най-после файтона на острова.

Ксендзът се прекръсти с широк католически кръст. Брегман смигна на чичо Илко и каза, че хората дълго още ще помнят такъв файтонджия като стария Брегман, а пък аз попитах как е баща ми.

— Жив е още — отговори Илко и ме целуна, като ме изпободе с брадата си. — Чака. А къде е майка ти? Къде е Мария Григориевна?

— Изпратих ѝ телеграма в Москва. Сигурно ще пристигне утре.

Чичо Илко погледна към реката.

— Приижда — каза той. — Лошо, мили ми Костик. Хайде дано поспадне. Да вървим!

На входната площадка ни посрещна леля Дозя, цялата в черно, със суhi, зачервени от плач очи.

В задушните стаи миришеше на мента. Не можах да позная веднага баща си в тоя жълт старец, обрасъл със сива четина. Баща ми беше едва на петдесет години. Винаги си го спомнях попрегърен, но строен, изящен, тъмнокос, с особената му тъжна усмивка и сиви внимателни очи.

Сега той седеше в креслото, дишаше трудно, гледаше ме, без да откъсне погледа си, и по сухата му буза се хълзна сълза. Тя се заплете в брадата му и леля Дозя я избърса с чиста кърпичка.

Баща ми не можеше да говори. Той умираше от рак в гърлото.

Цяла нощ седях до баща си. Всички спяха. Дъждът престана. Звездите светеха тъжно зад прозорците. Реката шумеше все по-силно.

Водата се покачваше бързо. Брегман и ксендзът не можеха да се върнат обратно и останаха на острова.

Посред нощ баща ми се разшава, отвори очи. Наведох се към него. Той се опита да ме прегърне през врата, но не можа и каза със свирещ шепот:

— Страх ме е... че ще те погуби... твоята безхарактерност.

— Не — тихо възразих аз. — Това няма да стане.

— Ти ще видиш майка си — прошепна баща ми. — Аз съм виновен пред нея... Нека ми прости...

Той млъкна и едва стисна ръката ми.

Тогава не разбрах думите му и едва много по-късно, след години, ми стана ясно горчивото им значение. Също така доста късно разбрах, че баща ми всъщност съвсем не е бил статистик, а поет.

На разсъмване той умря, но аз не разбрах веднага това. Стори ми се, че е заспал спокойно.

На острова у нас живееше старият дядо Нечипор. Извикаха го да чете псалтира над баща ми.

Нечипор често прекъсваше четенето и излизаше да пуши махорка в пруста. Там той ми разказваше шепнешком обикновени истории, които бяха потресли въображението му: за бутилката вино, която изпил миналото лято в Белая Церков, за това, че край Плевен видял самия Скобелев толкова отблизо, „сякаш беше до оня плет“, и за чудната американска веялка, която работела от гръмоотвод. Дядо Нечипор беше, както казваха на острова „лек човек“ — лъжъло и дърдорко.

Той чете псалтира целия ден и цялата следваща нощ, като отщипваше с черните си нокти нагара от свещта, заспиваше прав, хъркаше и когато се събудеше, отново мрънкаше неразбрани молитви.

През нощта на другия бряг на реката някой почна да маха с фенер и да вика проточено. Излязохме с чичо Илко на брега. Реката ревеше. Водата преливаше в студен водопад през насипа. Беше късна, глуха нощ, над главата ни не се виждаше нито една звезда. В лицата ни лъхаше чудна свежест от разлива и размръзналата се земя. И през цялото време на другия бряг някой махаше с фенер и викаше, но поради шума на реката не можеше да се разбере нито дума.

— Сигурно е мама — казах на чичо Илко.

Но той не ми отговори нищо.

— Да си вървим — каза той, като помълча. — На брега е студено. Ще простиш.

Не поисках да се прибера вкъщи. Чичо Илко помълча още малко и си отиде, а аз стоях и гледах към далечния фенер. Вятърът духаше все по-силно, олюляваше тополите, довяващо отнейде сладникав дим от слама.

* * *

На сутринта погребаха баща ми. Нечипор и чично Илко бяха изкопали гроб в горичката на края на дола. Оттам се виждаха надалеч горите отвъд река Рос и белезниковото мартенско небе.

Изнесоха ковчега от къщи, поставен на широки везани пешкири. Отпред вървеше ксендзът. Със сивите си спокойни очи той гледаше право пред себе си и мърмореше полугласно молитви на латински.

Когато изнесоха ковчега на входната площадка, видях на другия бряг на реката един стар файтон с разпрегнати и вързани за него коне и една дребна жена в черно — майка ми. Тя стоеше неподвижно на брега. Гледаше оттам как изнесоха татко. После коленичи и опря главата си на пясъка.

До нея се приближи високият мършав файтонджия, наведе се и ѝ каза нещо, но тя лежеше все така неподвижно.

После скочи и хукна по брега към насипа. Файтонджията я хвана. Тя безсилно седна на земята и закри лицето си с ръце.

Понесоха баща ми по пътя към горичката. На завоя аз се обърнах. Майка ми седеше все така, закрила лицето си с ръце.

Всички мълчаха. Само Брегман потупваше с камшик ботуша си.

При гроба ксендзът вдигна сивите си очи към студеното небе и каза ясно и бавно на латински:

„Дари му вечен покой и вечна светлина, господи!“

Ксендзът мълкна и се ослуша, реката шумеше и над главите ни в клоните на старите брястове чуруликаха синигери. Ксендзът въздъхна и отново заприказва за вечния копнеж за щастие и за долината на сълзите. Тия думи чудно подхождаха за живота на баща ми. Като ги слушах, сърцето ми се сви. Отпосле, когато се сблъсквах с жаждата за

щастие и с несъвършенството на човешките отношения, често изпитвах същото свиване на сърцето.

Реката шумеше, птиците нежно чуруликаха, а ковчегът бавно се спускаше с пешкирите в гроба посред ронещата се и шумоляща пръст.

Тогава бях на седемнадесет години.

[1] Кантонист — войнишки син, прикрепен още от раждане към военното ведомство, обучаван в специална низша военна школа. ↑

[2] Ксендз — полски католически свещеник. ↑

ДЯДО МИ МАКСИМ ГРИГОРИЕВИЧ

След погребението на баща ми прекарах още няколко дни в Городище.

Едва на третия ден, когато водата в реката спадна, майка ми успя да мине през насипа.

Майка ми бе посърнала, потъмняла, но вече не плачеше, а само по цели часове седеше на гроба на баща ми.

Нямаше още живи цветя и затова окичиха гроба с божури от хартия. Правеха ги девойките от съседното село. Те обичаха да закичват с тия божури плитките си, вплитайки ги с копринени разноцветни панделки.

Леля Дозя се стараеше да ме утеши и развлече. Тя измъкна от килера един сандък, пълен със стари неща. Капакът му се разтваряше със силен звън.

В сандъка намерих пожълтяла, написана на латински хетманска грамота — „универсал“, меден печат с герб, георгиевски медал от турската война, „Съновник“, няколко опушени лули и черни, тънко изработени дантели.

„Универсалът“ и печатът бяха останали в семейството ни от хетман Сагайдачин, наш далечен прадядо. Баща ми се присмиваше над своя „хетмански“ произход и обичаше да казва, че нашите деди и прадеди са орали земята и са били най-обикновени търпеливи земеделци, макар да са се смятали за потомци на запорожките казаци.

Когато през времето на Екатерина Втора Запорожката сеч била разгонена, заселили една част от казаците по бреговете на река Рос около Белая Церков. Казаците неохотно заседнали тук. Буйното им минало още дълго докипявало в кръвта им. Дори аз, който бях роден в края на деветнадесети век, съм слушал от старците разкази за кървава сеч с поляците, за походите „срещу Турско“, за уманското клане и за чигиринските хетмани.

След като се наслушвах до насита на тия разкази, аз играех с братята си на запорожки битки. Ние играехме в дола зад чифлика, дето около плета растеше гъсто магарешки трън. В жегата червените му

цветове и листа с бодли издаваха сладникава миризма. На небето над дола се спираха облаци — лениви и бухлати, истински украински облаци. И силата на детските впечатления е толкова голяма, че оттогава всички битки с поляци и турци бяха свързани в моето въображение с дивото поле, обрасло с магарешки тръни, с горещата им, упойваща миризма. А самите цветове на магарешкия трън приличаха на топчета съсирена казашка кръв.

С течение на годините запорожката буйност попремина. През време на детството ми тя се проявяваше само в многогодишни и разорителни тъжби с графиня Браницка за всяко парче земя, в упорито бракониерство и казашки песни-поеми. На нас, внуките, ни ги пееше дядо Максим Григориевич.

Дребен, с побеляла коса, с безцветни добри очи, той прекарваше цяло лято на пчелина отвъд горичката — от почиващ си там от сприхавия характер на баба ми, която беше туркиня.

Едно време дядо ми бил чумак^[1]. Ходел с воловете в Перекоп и Армянск за сол и сушена риба. За пръв път от него бях чувал, че нейде отвъд сините и златни степи на Катеринославщината и Херсонщината се намира райската Кримска земя.

Преди да стане чумак, той служил в Николаевската армия — участвувал в турската война, попаднал в плен и от пленничеството си довел от град Казанлък (в Тракия) жена — хубавица туркиня. Тя се казвала Фатма. След като се омъжила за дядо, приела християнството и ново име — Гонората.

От баба туркинята ние се страхуваме не по-малко, отколкото от дядо, и гледахме да не попаднем пред очите ѝ.

Седнал до колибата сред жълтите цветове на тиквата, с треперещ тенор дядо ситананикаше казашки и чумашки песни или разказваше всевъзможни истории.

Аз обичах чумашките песни заради тяхната напевност. Такива песни можеш да пееш с часове, легнал на колата, загледан в небето, и скърцането на колелетата ти приглася. Казашките песни винаги навяваха непонятна скръб. Те ми се струваха ту като плач на пленици, оковани в турски вериги — букай, ту като широк походен напев посред тропота на конски копита.

Какво само не пееше дядо! Най-често той пееше любимата ни песен:

*Засвириха казаците,
на поход отиват.
И заплака Марусенка,
пак сълзи пролива.*

А от дядовите разкази най-много ни харесваше историята на народния певец лирик Остап.

Не знам дали сте виждали някога украинска лира. Сега тя сигурно може да се види само в музея. Но по ония времена не само на пазарите в малките градчета, но и по улиците на Киев често се срещаха слепци-лирници.

Те вървяха, уловени за рамото на босоного момченце водач с кълчищна риза. В платнена торба на гърба им бяха напъхани хляб, лук, сол в чисто парцалче, а на гърдите им висеше лирата. Тя напомняше цигулка, но имаше дръжка и дървена ос с колелце.

Лирникът въртеше дръжката, колелцето се въртеше, търкаше се о струните и те бръмчаха на различни тонове, сякаш, акомпанирайки на лирника, около него бръмчаха пчели.

Лирниците почти никога не пееха. Те нареждаха в напевен речитатив своите поеми „псалми“ и песни. После мълкваха, дълго слушаха как бръмчи и затихва лирата и гледайки пред себе си с невиждащи очи, просеха милостиня.

Те просеха съвсем не както обикновените просяци. Спомням си един лирник в град Черкаси. „Хвърлете петаче — казваше той — на мене, слепеця, и на момчето, защото без това момче слепецът ще се заблуди и след смъртта си няма да намери пътя към божия рай.“

Не помня нито един пазар, дето да не е имало лирник. Той седеше, опрян до прашната топола. Около него се трупаха и въздишаха милозливи жени, хвърляха позеленели петачета в дървената му паничка.

Представата за лирниците завинаги е свързана у мене с украинските пазари — ранни пазари, когато росата още блести по тревата, студените сенки са полегнали напреки на прашните пътища и над земята, вече огряна от слънцето, се издига синкова пара.

Запотени делви — гърнета — с ледено мляко, росни кадифички в кофи с вода, елдов мед в гърненца, топли симиidi със стафиidi,

кошници с вишни, мириз на шаран, ленив черковен звън, припряно дърдорене на хлевоусти жени, дантелени чадърчета на млади провинциални кокони и внезапно издрънчаване на бакърен котел — него го мъкне на раменете си някакъв румънец с диви очи.

Всички „чичовци“ смятаха за свой дълг да почукат с дръжката на камшика по котела, да изprobват дали румънския бакър го бива.

Аз знаех почти наизуст историята на лирника Остап.

— Това се случило в село Замошие край град Василков — разказващо дядо. — Остап бил ковач в това село. Ковачницата му се намирала в края на селото под черни-пречерни върби над самата река. Остап не знаел несполука — подковавал коне, коял гвоздеи, оси за чумашките коли.

Една лятна вечер Остап раздухвал въглищата в ковачницата, а в това време навън преминала буря, разпилияла листа по локвите, съборила една изгнила върба. Остап раздухвал въглищата и изведнъж чува тропот на буйни коне, които спират край ковачницата. И някакъв глас — женски, млад, вика ковача.

Излязъл Остап и замръял на мястото си: до самата врата на ковачницата играе черен кон, на него жена с небесна хубост, в дълга кадифена рокля, с камшик, с воал. Само очите ѝ се смеят изпод воала. И зъбите ѝ се смеят. А кадифето на роклята ѝ е меко, синьо и по него блестят капки — падат след дъждъ от черните върби върху жената. А до нея на друг кон — млад офицер. По това време във Василков бил спрял полк улани.

„Ковачо, мили — казва жената, — подкови коня ми. Изгубих подковата. Пътят е много хълзгав след бурята.“

Жената слязла от седлото, седнала на пъна, а Остап почнал да подковава коня. Подковава го и все поглежда жената, а тя изведнъж станала така неспокойна, отметнала воала и също гледа Остап.

„Не съм ви срещал досега — казва ѝ Остап. — Сигурно не сте тукашна?“

„Аз съм от Петербург — отговаря жената. — Ти подковаваш много хубаво.“

„Какво са подковите! — тихо ѝ казва Остап. — Празна работа! За вас мога да изкова от желязо такова нещо, каквото няма нито една царица на света.“

„Че какво е това нещо?“ — питат жената.

„Каквото искате. Ето например мога да ви изкова най-тънка роза с листчета и бодли.“

„Добре! — също така тихо отговаря жената. — Благодаря, ковачо. Ще дойда да я взема след седмица.“

Остап ѝ помогнал да се качи на седлото. Тя му подала ръка в ръкавица, за да се опре, и Остап не могъл да се стърпи — целунал горещо тая ръка. Но преди още тя да отдръпне ръката си, офицерът ударил Остап с камшика през лицето и извикал:

„Да си знаеш мястото, селяк!“

Конете се обърнали и препуснали. Остап грабнал чука, за да го хвърли по офицера. Но не могъл да направи нищо. Той не виждал нищо наоколо си, по лицето му се леела кръв. Офицерът му бил извадил едното око.

Ала Остап напрегнал сили, работил шест дни и изковал розата. Видели я различни хора и казвали, че такова нещо сигурно не е имало дори в италианската земя.

А на седмия ден през нощта някой се приближил тихо с кон до ковачницата, слязъл от коня и го вързал за кола.

Остап се страхувал да излезе, да покаже лицето си — закрил очите си с ръце и чакал.

И той чува леки стъпки и дишане и нечии топли ръце го прегръщат и на рамото му капва една-единствена нейна сълза.

„Знам, всичко знам — казва жената. — Сърцето ми се стопи от мъка през тия дни. Прости, Остап. Заради мене ти се случи това страшно нещастие. Аз го изпъдих моя годеник и сега си заминавам за Петербург.“

„Защо?“ — тихо пита Остап.

„Мили мой, сърце мое — казва жената, — и без това хората няма да ни позволяят да бъдем щастливи.“

„Ваша воля — отговаря Остап. — Аз съм прост човек, ковач. За мене е радост дори и това — да мисля за вас.“

Жената взела розата, целунала Остап и се отдалечила бавно. А Остап излязъл на прага, гледал подире ѝ и се слушвал. На два пъти жената спирала коня. На два пъти понечила да се върне. Но не се върнала. Звездите трептели над яровете, падали в степта, сякаш самото небе плачело над тяхната любов. Така е, момче!

На това място дядо винаги мълкваше. Аз седях, страхувайки се да се помръдна. После питах шепнешком:

— Значи те не се видели вече?

— Не — отговаряше дядо. — Наистина не се видели. Остап почнал да ослепява. Тогава той намислил да отиде в Петербург и да види тая жена, докато не е ослепял съвсем. Стигнал до царската столица и научил, че тя е умряла — май че не могла да понесе раздялата. На гробищата Остап намерил гроба ѝ от бял мрамор, погледнал го и сърцето му се свило — на камъка била сложена неговата желязна роза. Жената била завещала да поставят розата на гроба ѝ. Завинаги. А Остап почнал да свири с лира по пазарите и май че умрял така на пътя или на пазара под някоя кола. Амин!

Заслушан в разказа на дядо, косматият пес Рябчик с репеи по муциуната шумно се прозяваше. Аз го бълсках от негодувание в хълбока, но Рябчик съвсем не се обиждаше, въвираще се в мене и се умилкваше, изплезил горещия си език.

В устата на Рябчик стърчаха счупени зъби. Миналата есен, когато си заминавахме от Городишче, той захапа колелото — искаше да спре файтона — и счупи зъбите си.

Ах, дядо Максим Григориевич! Нему аз съм задължен отчасти за извънмерната впечатителност и романтизъм. Те превърнаха младостта ми в редица стълкновения с действителността. Аз страдах от това, но все пак знаех, че дядо е прав и че животът, основан върху трезвост и благоразумие, може и да е хубав, но е тягостен и безплоден за мене. „Всеки човек — както казваше дядо — си има своя препорция.“

Може би затова дядо не се спогаждаше с баба. По-право, криеше се от нея. Нейната турска кръв не бе ѝ придала нито една привлекателна черта, освен красивата, но страшна външност.

Баба беше деспотична, придиричива. Тя изпушваше на ден не по-малко от половин кило много силен черен тютюн. Пушеше го в къси, нажежени пръстени лули. Тя отбираше от стопанство и черното ѝ око долавяше и най-малката неуредица вкъщи.

В празнични дни тя обличаше атласена рокля, поръбена с черни дантели, излизаше от къщи, сядаше на пезула, димеше с лулата и гледаше бързоструйната река Рос. От време на време се смееше високо

на своите мисли, но никой не се решаваше да я попита за какво се смее.

Единственото нещо, което ни примиряваше донейде с баба, беше твърдото розово калъпче, прилично на сапун. Тя го криеше в скрина си. От време на време го изваждаше и с гордост ни го даваше да го помиришем. Калъпчето издаваше тънък мириз на рози.

Баща ми е разказал, че долината около Казанлък — родния град на баба — се нарича Долина на розите, че там добиват розово масло и чудни калъпчета от някакъв състав, напоен с това масло.

Долина на розите! Самите тия думи ме вълнуваха. Не разбирах как в такива поетични места е могъл да се роди човек с такава сурова душа като моята баба.

[1] Чумак — в старо време колар кираджия в Украйна. ↑

КАРАСИ

Сега, живеейки в Городище след смъртта на баща си, аз си спомнях за ранното детство, за онова време, когато весели и щастливи идвахме през лятото тук от Киев. Тогава баща ми и майка ми бяха още млади и дядо ми и туркината баба още не бяха умрели. Тогава и аз бях още съвсем мъничко момче и измислях всякакви небивалици.

Влакът от Киев пристигаше в Белая Церков вечер. Баща ми веднага наемаше от площада пред гарата кресливи файтонджии.

В Городище пристигахме нощем. През дрямката чувах досадното скърцане на ресорите, после шума на водата край воденицата, лая на кучетата. Конете пръхтяха и плетищата скърцаха. Нощта сияеше с незалязващи звезди. От влажната тъмнина лъхаше на бурен.

Леля Дозя ме внасяше сънлив в топлата стая, постлана с разноцветни килимчета. В стаята миришеше на топло мляко. Аз отварях за миг очи и виждах около лицето си разкошната бродерия върху белоснежните ръкави на леля Дозя.

Сутрин се събуждах от палещото слънце, което плискаше по белите стени. До отворения прозорец се олюяваха червени и жълти ружи. Заедно с тях в стаята надничаше цветец на латинка. В него се бе пъхнала мъхната пчела. Замръял, аз следях как тя се дърпа сърдито и се измъква от тясното цветче. По тавана безкрай пробягваха светли струи, леки вълни — отражения от реката. Реката шумеше тук наблизо.

После чувах насмешливият чичо Илко да казва на някого:

— Е, разбира се, слънцето още не е препекло, а ето я вече процесията! Дозя, сложи на масата вишновка и пироги!

Аз скачах, изтичах бос до прозореца и виждах процесията: от другия бряг на реката, почуквайки с чепати тояги, по насила бавно се приближаваха към чифлика старци с големи сламени шапки — брили. На кафявите им свитки дрънчаха и лъщяха медали.

Идваха да ни приветствуват и поздравят с благополучното пристигане почтените старци от съседното село Пилипча. Отпреде им вървеше щърбавият кмет Трофим с медна тока на шията.

Вкъщи започваше суетня. Леля Дозя развяваше покривката над масата. Из стаята преминаваше вятър. Майка ми припряно нареджаше в чинията пироги, нарязваше салам. Баща ми отпушваше бутилки с домашна вишновка, а чичо Илко нареджаше ръбестите чаши.

После леля Дозя и мама изтичваха да се облекат, а баща ми и чичо Илко излизаха на входната площадка да посрещнат старците, които се приближаваха тържествено и неизбежно като съдбата.

Най-после старците пристигаха, мълчаливо се целуваха с баща ми и с чичо, сядаха на пезула, въздъхваха едновременно всички и тогава, след като се изкашляше предварително, кметът Трофим произнасяше знаменитата си фраза:

— Имам чест да ви поздравя най-покорно, Георгий Максимович, с пристигането ви тук в нашата тиха местност!

— Благодаря! — казваше баща ми.

— Да-а! — отговаряха едновременно всички старци и с облекчение въздишаха. — То си е така, разбира се...

— Да-а! — повтаряше Трофим и поглеждаше през прозореца към масата, дето лъщяха бутилките.

— Ето го значи как става — обаждаше се един стар николаевски войник с широки ноздри.

— Ясна работа! — намесваше се в разговора дребният и твърде любопитен старец Недоля, баща на дванадесет дъщери.

От старост той бе забравил имената им и можеше да изброя на пръсти не повече от пет: Хана, Парася, Горпина, Олеся, Фрося... После старецът се объркваше и почваше да брои отначало.

— Така! — казваша старците и мълкваша задълго.

В това време от къщи излизаше дядо Максим Григориевич. Старците ставаха и му се покланяха ниско. Дядо също им се покланяше и след като въздъхваха шумно, старците отново сядаха на пезула, покашлюваха, мълчаха и гледаха в земята. Най-после по никакви недоловими признания чичо Илко се досещаше, че вкъщи всичко е готово за гощавката и казваше:

— Е, благодарим ви за приказките, добри хора. Заповядайте сега да хапнем, каквото бог дал.

В празнична лятна рокля мама посрещаше старците в стаята. Тя целуваша ръка, а и тя също целуваше кафявите им ръце — такъв

беше обичаят. В синя рокля и шал на червени рози, румена, красива, рано побеляла, леля Дозя се покланяше до пояс на старците.

След първата чашка гъста вишновка, измъчван от любопитство, Недоля почваше да разпитва. Всички неща, донесени от нас от Киев, го караха да изпада в недоумение и като го показваше, той ни питаше:

— Що е това, за какво е то и каква полза от него!

Татко му обясняваше, че ей това е парна ютия, а това — съд за правене сладолед, там пък на скрина е сгъваемо огледало. Недоля с възхищение въртеше глава.

— Значи всяко нещо си има назначение!

— То си е така, разбира се! — съгласяваха се старците, като пиеха.

Лятото в Городище влизаше в правата си — горещо лято с неговите страшни бури, с шума от дърветата, с прохладните струи на речната вода, с лов на риба, храсти от къпина, със сладостното очакване на безгрижни и разнообразни дни.

Островът, на който се намираше дядовият чифлик, беше, разбира се, най-тайнственото място на света.

Зад къщата се простираха две грамадни дълбоки езера. От старите върби и тъмната вода там винаги беше здравично.

Зад езерата нагоре по склона се издигаше горичка от непроходим лещак. Отвъд горичката почваха поляни, обрасли до пояс с цветя и толкова дъхави, че в горещ ден от тях те заболяваше глава.

На пчелина зад поляните се виеше слаб дим край колибата на дядо. А зад дядовата колиба се простираха незнайни земи — червени гранитни скали, покрити с пълзящи храсти и дребни ягоди.

Във вдълбнатините на тия скали имаше малки езерца от дъждовна вода. От тия езерца пиеха топла вода стърчиопашки, като потрепваха с пъстрите си опашчици. Тромави и нахални земни пчели, паднали отгоре в езерото, се въртяха и бръмчаха, зовейки напразно за помощ.

Скалите се спускаха като отвесна стена в река Рос. Там ни бяха забранили да ходим. Но понякога ние изпълзявахме до края на скалите и надничахме долу. Там река Рос се носеше като буен прозрачен поток, замайвайки главите ни. Под водата срещу течението бавно плуваха, потрепвайки, тънки риби.

По склона на другия бряг се издигаше запазената гора на графиня Браницка. Слънцето не можеше да проникне през мощната зеленина на тая река. Само от време на време самотен лъч прорязваше полегато гъсталака и пред нас се откриваше поразително буйна растителност. Като блестящи прахолинки в тоя лъч се въртяха мънички птици. Те с писък се гонеха една друга и потъваха в листака като в зелена вода.

Но най-любимото място за мене бяха езерата.

Всяка сутрин баща ми ходеше там да лови риба. Вземаше и мене.

Излизахме от къщи твърде рано и крачехме предпазливо по тежката мокра трева. Посред тъмния, още сънен листак светеха като тихи позлатени петна клончетата на върбите, озарени от първите слънчеви лъчи. В глухата вода се плискаха караси. Сякаш над черна бездна висяха хрести от водни лилии, воден живовляк, стрелолистка и водна елда.

Пред мене се разкриваше тайнственият мир на водата и растенията. В тоя мир имаше такова голямо очарование, че можех да седя от изгрев до залез на брега на езерото.

Баща ми хвърляше безшумно въдиците и запушваше. Тютюневият дим плуваше над водата и се заплиташе сред крайбрежните клончета.

Аз загребвах с кофа вода от езерото, хвърлях трева в тая вода и чаках. Червените тапички на въдиците стояха неподвижно във водата. После някоя от тях почваше да потреперва, пущаше леки кръгове, внезапно потъваше или бързо плуваше настрана. Баща ми дръпваше въдицата, конецът се изопваше, лесковата пръчка на въдицата се извиваше като дъга и в мъглата над езерото почваше да се чува бълбукане, плискане, дърпане. Водата се раздвижваше, олюявайки белите лилии, водните бръмбари бързо се разбягваха и най-после в загадъчната дълбочина се появяващ трептящ златен блясък. Не можеше да се разбере какво е това, докато баща ми не измъкнеше и хвърлеше тежкия карас на утъпканата трева. Той лежеше на едната си страна, пърхаše, движеше перките си и от люспите му лъхаше чудният мирис на подводното царство.

Аз пушах караса в кофата. Той се въртеше там сред тревата, неочеквано удрише с опашка и ме обсипваше с пръски. Аз облизвах

тия пръски от устните си и много ми се искаше да пия вода от кофата, но баща ми не позволяваше.

Струваше ми се, че водата в кофата с караса и тревата е навсярно също така ароматна и приятна на вкус, както водата на дъжда през буря. Ние, момчетата, жадно пиехме тая вода и вярвахме, че от нея човек може да живее до сто и двадесет години. Така поне уверяваше Нечипор.

ПЛЕВРИТ

В Городищче често имаше бури. Те започваха на Еньовден и продължаваха през целия юли, забулваха острова с разноцветни грамади от облаци, блестяха и гърмяха, раздрусвайки нашата къща, и плашеха до припадък леля Дозя.

С тия бури е свързан споменът ми за моята първа детска любов. Тогава бях на девет години.

На Еньовден девойките от Пилипча идваха като пъстро ято на острова, за да пушкат венци по реката. Плетяха венците от полски цветя. Вътре във венците поставяха кръстачки от клечки и залепваха за тях угарки от свещи. Девойките запалваха свещиците по мръкнало и пушкаха венците по реката.

Девойките си наричаха — чиято свещ отплава по-далеч, тая девойка ще бъде най-щастлива. Но най-щастливи се смятаха ония, чийто венец попадаше във водовъртежа и се въртеше бавно над вира. Вирът беше под стръмния бряг. Там винаги имаше затишие, свещите на венците горяха много ярко и дори от брега се чуваше как пращят фитилите им.

И възрастните, и ние, децата, обичахме много тия венци на Еньовден. Само Нечипор мърмореше пренебрежително и казваше:

— Глупава работа! В тия венци няма нищо пътно!

С девойките идваше и Хана, моя втора братовчедка. Тя беше на шестнадесет години. В червениковите си буйни плитки тя заплиташе оранжеви и черни панделки. На шията си носеше матов коралов гердан. Очите на Хана бяха зеленикови, блестящи. Всеки път, когато се усмихваше, тя навеждаше очи и вече не ги повдигаше скоро, сякаш ѝ беше трудно да ги повдигне. На бузите ѝ винаги имаше топла руменина.

Чувах, че мама и леля Дозя съжаляваха Хана за нещо. Искаше ми се да науча какво си говорят, но щом се приближах, те винаги мълкваха.

На Еньовден ме пуснаха с Хана при девойките на реката. По пътя Хана ме попита:

— Какъв ще станеш, Костик, когато пораснеш?

— Моряк — отговорих аз.

— Не бива — каза Хана. — Моряците се давят в морската бездна. Някоя ще изплаче ясните си очи за тебе.

Аз не обърнах внимание на думите на Хана. Държах я за горещата мургава ръка и й разказвах за първото си пътуване до морето.

Рано пролетта баща ми ходѝ за три дни на командировка в Новоросийск и ме взе със себе си. Морето се показва в далечината като синя стена. Дълго не можех да разбера какво е това. После видях зеления залив, фара, чух шума на вълните при вълнолома и морето се запечати у мене, както се запечатва в паметта някой великолепен, но твърде неясен сън.

В пристанището стояха черни броненосци с жълти комини — „Дванадесет апостоли“ и „Три светители“. Ходихме с татко на тия кораби. Поразиха ме загорелите от слънцето офицери в бели кителни със златни кортици, маслената топлина на машинните отделения. Но най-много ме зачуди баща ми. Не бях го виждал никога такъв. Той се смееше, шегуваше се, говореше оживено с офицерите. Отбихме се дори в каютата на един корабен машинист. Баща ми пи с него коняк и пуши турски цигари в розова хартия със златни арабски букви.

Хана слушаше, навела очи. Кой знае защо, ми дожаля за нея и казах, че когато стана моряк, непременно ще я взема при себе си на кораба.

— Като каква ще ме вземеш? — попита Хана. — Като готвачка? Или като перачка?

— Не! — отговорих аз, пламнал от момчешко въодушевление. — Ти ще бъдеш моя жена.

Хана се спря и ме погледна строго в очите.

— Закълни се! — прошепна тя. — Закълни се в сърцето на майка си!

— Кълна се! — отговорих аз, без да се замисля.

Хана се усмихна, зениците ѝ станаха зелени като морска вода и тя ме целуна силно по очите. Усетих горещината на руменеещите ѝ устни. Из целия път до реката мълчахме.

Свещта на Хана угасна първа. Иззад гората на графиня Браницка се надигаше тъмен облак. Но увлечени от венците, ние не го забелязахме, докато не задуха вятър, докато върбите не засвириха,

навеждайки се към земята, и не блесна с ослепителен гръм първата мълния.

Девойките с писъци хукнаха под дърветата. Хана свали шала от раменете си, уви ме, улови ме за ръката и ние затичахме.

Тя ме влачеше, дъждът ни настигаше и аз знаех, че и без това не ще успеем да дотичаме до дома.

Дъждът ни настигна близо до дядовата колиба. Дотичахме до колибата, измокрени до костите. Дядо го нямаше на пчелина.

Седяхме в колибата, притиснати един до друг. Хана търкаше ръцете ми. От нея лъхаше на мокра басма. През цялото време тя питаше уплашено:

— Студено ли ти е? Ох, ако се разболееш, какво ще правя тогава?

Аз треперех. Наистина ми беше много студено. В очите на Хана се сменяваха страх, отчаяние, любов.

После тя се улови за гърлото и се закашля. Виждах как тупа жилката на нежната ѝ бяла шия. Прегърнах Хана и притиснах глава на мокрото ѝ рамо. Искаше ми се да имам такава млада и добра майка.

— Какво ти е? — смутено питаше Хана, като не преставаше да кашля, и ме галеше по главата. — Какво ти е? Не бой се... Няма да ни убие гръм. Аз нали съм с тебе. Не бой се.

После тя ме отблъсна леко, притисна до устата ръкава на ризата си, извезана с червени дъбови листа, и по платното до тях се плъзна малко кърваво петно, подобно на извезан дъбов листец.

— Не ми трябва твоята клетва! — прошепна Хана, виновно ме погледна изпод вежди и се усмихна. — Аз се пошегувах.

Гръмотевицата се чуваше вече на края на грамадната земя. Дъждът премина. Само по дърветата шумяха чести капки.

През нощта имах температура. След един ден пристигна от Белая Церков с велосипед младият лекар Напелбаум, прегледа ме и каза, че имам плеврит.

От нас Напелбаум ходи в Пилипча да види Хана, върна се и в съседната стая каза тихо на майка ми:

— Тя, Мария Григориевна, има скоротечна охтика. Няма да доживее до пролетта.

Аз заплаках, извиках мама, прегърнах я и забелязах, че и на нейната шия тупа също такава нежна жилка като на Хана. Тогава

заплаках по-силно и дълго не можех да спра, а мама ме галеше по главата и казваше:

— Какво ти е? Аз нали съм при тебе. Не бой се.

Аз оздравях, а Хана умря зимата през февруари.

На следното лято отидох с мама на гроба ѝ и сложих на зеленото малко хълмче букет от маргаритки, превързан с черна панделка. Такива цветя Хана заплиташе в плитките си. И кой знае защо, ми беше неловко, че до мене стои мама с червено чадърче и че съм дошъл с друг човек при Хана.

ПЪТУВАНЕ ДО ЧЕНСТОХОВ

В град Черкаси на Днепър живееше другата ми баба, Викентия Ивановна, висока старица полякиня.

Тя имаше много дъщери, мои лели. Едната от тия лели, Евфросиния Григориевна, беше директорка на девическата гимназия в Черкаси. Баба ми живееше у тази леля в голяма дървена къща.

Викентия Ивановна винаги ходеше в траур и с черен накит на главата. За пръв път тя се облякла в траур след разгрома на полското въстание през 1863 година и оттогава не го снела нито веднъж.

Ние бяхме уверени, че през време на въстанието са убили годеника на баба ми — някакъв горд полски бунтовник, който съвсем не е приличал на начумерения бабин мъж, моя дядо — бивш нотариус в град Черкаси.

Дядо си не помня добре. Той живееше в малкия мецанин и рядко слизаше оттам. Баба го бе настанила отделно от всички заради непоносимата му страсть към пущенето.

От време на време ние се промърквали в стаята му, изпълнена с лютив дим. На масата му имаше купчини тютюн, изсипан от кутиите. Седнал в креслото, с треперещи жилести ръце дядо си свиваше цигара след цигара.

Той не разговаряше с нас, а с тежката си ръка само разрошваше косите ни на тила и ни подаряваше лилава гланцова хартия от тютюневите кутии.

Ние идвахме често от Киев на гости на Викентия Ивановна. В къщата ѝ цареше ненарушим ред. Всяка пролет през великите пости тя ходеше на поклонение по католическите свети места във Варшава, Вилно или Ченстохов.

Но понякога ѝ хрумваше да посети православните светини и тогава тя отиваше в Троицко-Сергиевската лавра или в Почаев.

Всичките ѝ дъщери и синове ѝ се присмиваха за това и казваха, че ако върви все така, Викентия Ивановна ще започне да навестява знаменитите еврейски духовници и ще завърши дните си с поклонничество на гроба на Мохамед в Мека.

Най-голямото спречкане между баба и баща ми стана, когато тя се възползува от заминаването на баща ми на конгреса на статистиците във Виена и ме взе със себе си при едно от религиозните си пътешествия. Аз се чувствувах щастлив от това и не разбирах негодуванието на баща ми. Тогава бях на осем години.

Помня прозрачната вилненска пролет и параклисчето „Остра Брама“, където баба ходеше на причастие.

Целият град тънеше в зеленикавия и златист блъскък на първите листа. На обед на Замковия хълм стреляше оръдие от времето на Наполеон.

Баба ми беше много начетена жена. Тя безкрай ми обясняваше всичко.

Религиозността чудно се съчетаваше у нея с напредничавите идеи. Тя се увличаше от Херцен и едновременно от Хенрих Сенкевич. Портретите на Пушкин и Мицкевич винаги висяха в стаята ѝ наред с иконата на ченстоховската божа майка. През време на революцията в 1905 година тя бе крила у дома си революционери студенти, а през време на погромите — евреи.

От Вилно ние заминахме за Варшава. Запомних само паметника на Коперник и кафенето, дето баба ме черпеше с „чукано кафе“. В него имаше повече мляко, отколкото кафе. Тя ме гощаваше с пасти — меренги, които се топяха в устата с маслено студена сладост. Прислужваха ни чевръсти девойки с плисирани престиилки.

От Варшава заминахме с баба за Ченстохов в знаменития католически манастир „Свента гура“, дето се пазеше „чудотворната“ икона на божията майка.

Тогава за пръв път се сблъсках с религиозния фанатизъм. Той ме потресе и наплаши. Оттогава страхът пред фанатизма и отвращението към него влязоха в съзнанието ми. Дълго не можех да се отърва от този страх.

Влакът пристигна в Ченстохов рано сутринта. От гарата до манастира, който се намираше на висок зелен хълм, имаше два километра.

От вагона слязоха богомолци — селяни и селянки — поляци. Между тях имаше и градски еснафи с напрашени бомбета. Един стар, дебел ксендз и момчета псалтове с дантелени одежди чакаха богомолците на гарата.

Още тука на гарата процесията на богомолците се строи на прашния път. Ксендзът я благослови и измърмори под носа си молитва. Тълпата падна на колене и запълзя към манастира, пеейки псалми.

Тълпата пълзеше на колене чак до манастирската черква. Отпред пълзеше белокоса жена с бледно екзалтирано лице. Тя държеше в ръце черно дървено разпятие.

Ксендзът бавно и равнодушно вървеше пред тая тълпа. Беше горещо, прашно, пот се лееше по лицата. Хората дишаха пресипнало и сърдито се озъртхаха към изоставащите.

Аз улових баба за ръката.

— Защо е това? — попита шепнешком.

— Не бой се — отговори ми на полски баба. — Те са грешници.

Искат да измолят прошка от пан бога.

— Да се махнем оттук — казах на баба.

Но тя се престори, че не е чула думите ми.

Ченстоховският манастир се оказа средновековен замък. В стените му стърчаха ръждясали шведски гюлета. В крепостните ровове гниеше зелена вода. По насипите шумяха гъсти дървета.

Подемните мостове с железни вериги бяха спуснати и по един такъв мост влязохме с файтона сред една мрежа от манастирски дворове, проходи, улички и аркади.

Един прислужник монах, препасан с връв, ни отведе в манастирския хотел. Дадоха ни студена сводеста стая. Неизменното разпятие висеше на стената. На пробитите с гвоздеи месингови крака на Христа някой бе окачил венец от книжни цветя.

Монахът попита баба дали страда от болести, които се нуждаят от изцеление. Баба беше много мнителна и веднага се оплака от болка в сърцето. Монахът извади от джоба на кафявото сирасо шепа мънички, направени от сребро сърца, ръце, глави и дори бебета играчки и ги изсипа на купчина върху масата.

— Има сърца — каза той — за пет рубли, за десет, и за двадесет. Те са вече осветени. Остава само да ги окачите с молитва на иконата на божията майка.

Баба купи едно мъничко издудо сърце за десет рубли.

Баба ми каза, че през нощта ще отидем в храма на тържествена служба, даде ми да пия чай с варшавски корави хлебчета и полегна да

си почине. Тя заспа. Гледах през ниския прозорец. Мина един монах с лъснато избеляло расо. После двама селяни седнаха на сянка до стената, извадиха от бохчите си клисав хляб и чесън и почнаха да ядат. Те имаха сини очи и здрави зъби.

Стана ми скучно и излязох предпазливо навън. Баба бе ми поръчала да не разговарям в манастира на руски. От това ме бе хванало страх. На полски знаех само няколко думи.

Аз се заблудих и попаднах в един тесен проход между стените. Той бе постлан с напукани плочи. В пукнатините цъфтеше живовляк. На стените бяха завинтени железни фенери. Изглежда, че отдавна не бяха ги палили — в единия от фенерите видях птиче гнездо.

Тясната портичка в стената беше открепната. Надникнах през нея. По склона на хълма се спушташе ябълкова градина, цялата в слънчеви петна. Предпазливо влязох. Градината прецъфтяваше. Често падаха пожълтели листенца от цветове. От черковната камбанария долиташе лек, но мелодичен звън.

Под една стара ябълка седеше на тревата младичка селянка полякиня и кърмеше дете. Детето се мръщеше и дишаше тежко. До жената се бе изправил блед, подпухнал селски момък с нова мека шапка. На шапката му бе пришита синя копринена панделка, а в нея затъкнато пауново перо. Момъкът гледаше с кръглите си очи пред краката и не се помръдваше.

Нисичък плешив монах с градинарски ножици в ръка седна на един пън срещу жената. Той ме погледна внимателно и каза:

— Нех бендзи похвалёны Езус Христус!

— На веки векув! — отговорих аз така, както бе ме учила баба.

Сърцето ми спря да тупа от страх.

Монахът се обърна настрани и отново почна да слуша жената.

Кичури светли коси падаха на лицето ѝ. Тя ги отхвърляше с нежната си ръка и жално казваше:

— Когато синчето ни подкара петия месец, Михас застреля един щъркел. Донесе го в къщурката ни. Аз заплаках и казах: „Какво си направил, глупче! Нали знаеш, че за всеки убит щъркел бог отнема по едно детенце на хората. Защо си го застрелял, Михас?“

Момъкът с меката шапка все така безразлично гледаше към земята.

— И от тоя ден — продължи селянката — детето ни посиня и болестта почна да го души за гърлото. Дали ще му помогне божията майка?

Монахът гледаше уклончиво настррана и не отговори нищо.

— Ох, тенскнота! — каза жената и почна да се драчи с ръка по гърлото. — Ох, тенскнота! — развика се тя и притисна детето до гърдите си.

Детето кокореше очи и дишаше тежко.

Спомних си за сребърните бебета играчки, които бе показал на баба прислужникът в манастирския хотел. Жал ми беше за тая жена. Исках да ѝ кажа да си купи за двадесет рубли такова бебе и да го окачи на ченстоховската икона. Но не знаех достатъчно полски думи, за да ѝ дам такъв сложен съвет. Освен това се страхувах от монаха градинар. Излязох от градината.

Когато се върнах, баба още спеше. Легнах, без да се събличам, на коравия нар и веднага заспах.

Баба ме събуди посред нощ. Измих се със студена вода в големия порцеланов леген. Треперех от възбуда. Зад прозорците се мяркаха ръчни фенери, чуваше се шляпане на крака, звъняха камбани.

— Днес — каза баба — ще служи кардиналът, папският нунций.

Едва се домъкнахме в тъмнината до черквата.

— Дръж се за мене! — каза баба в неосветеното преддверие.

Влязохме пипнешком в черквата. Не видях нищо. Нямаше нито една свещ, никакъв проблясък от светлина сред задушния мрак, скован от високите стени на черквата и изпълнен с дъха на стотици хора. Тая безпросветна тъмнина миришеше сладникаво на цветя.

Усетих под краката си изтъркания железен под, направих крачка и веднага се натъкнах на нещо.

— Стой мирно! — шепнешком каза баба. — Хората лежат кръстом на пода. Ще ги настъпиш.

Тя почна да чете молитва, а аз чаках, уловен за лакътя ѝ. Беше ме страх. Тълпата, която лежеше кръстом на пода, тихо въздишаше. Наоколо се разнасяше тъжно шумолене.

Внезапно в тая тежък мрак, раздрушавайки стените, се разнесе ридаещият тътен на органа. В същия миг пламнаха стотици свещи. Аз извиках, ослепен и изплашен.

Голямата златна завеса, която закриваше иконата на ченстоховската божа майка, почна бавно да се отдръпва. Шестима стари ксендза в дантелени облекчи състояха на колене пред иконата, гърбом към тълпата. Ръцете им бяха издигнати към небето. Само мършавият кардинал в пурпурна сутана^[1] с широк виолетов колан, който пристягаше тънкия му кръст, стоеше изправен, също гърбом към молещите се, сякаш сеслушаше в затихващата буря на органа и хълцанията на тълпата.

Никога досега не бях виждал такова театрално и непонятно зрелище.

След нощната служба отидохме с баба в дългия сводест коридор. Разсъмваше се. До стените състояха на колене молещите се. Баба също падна на колене и накара и мене да коленича. Страх ме беше да я попитам какво чакат тия хора с безумни очи.

В дъното на коридора се показва кардиналът. Той вървеше леко и стремително. Пурпурната му сутана се разяваше и докосваше лицата на молещите се. Те улавяха края на сутаната и я целуваха страстно и унизително.

— Целуни сутаната — с бърз шепот ми каза баба.

Но аз не я послушах. Побледнях от обида и погледнах кардинала право в лицето. Изглежда, че съм имал сълзи на очите си. Той се спря, за миг сложи сухата си малка ръка на главата ми и каза на полски:

— Сълзите на детето са най-добрата молитва към бога.

Аз го гледах. Кожата на острото му лице бе обтегната и кафява. Сякаш някакво мътно сияние осветяваше това лице. Черните му присвiti очи ме гледаха очаквателно.

Аз упорито мълчах.

Кардиналът рязко се обърна и също така леко продължи нататък, като вдигаше вятър.

Баба ме улови така силно за ръката, че за малко не извиках от болка, и ме изведе от коридора.

— Метнал си се на баща си! — каза тя, когато излязохме на двора. — Същински бащичко! Майко божия ченстоховска! Какво ще стане с тебе в живота!

[1] Сутана — горна дълга дреха у католическото духовенство. ↑

РОЗОВИТЕ ОЛЕАНДРИ

На балкона в бабината къща в Черкаси имаше олеандри в зелени качета. Те цъфтяха розови цветове. Много ми харесваха сивкавите листа на олеандрите и бледните им цветове. С тях кой знае защо, бе свързана представата ми за морето — далечно, топло, къпещо страни, в които цъфтят олеандри.

Баба беше добра цветарка. Зимно време в стаята ѝ винаги цъфтяха фикуси. Лете в градината, обрасла с лопуш около стоборите, цъфтяха толкова цветя, че градината изглеждаше като истински букет. Ароматът на цветята проникваше дори в дядовия мецанин и изпърждаше оттам тютюневата миризма. Дядо сърдито затръшваше прозорците. Той казваше, че от тоя аромат се обажда старата му астма.

Цветята ми се струваха тогава като живи същества. Резедата беше бедна девойка в сива закърпена рокля. Само чудният мириз издаваше нейния приказен произход. Жълтите чайни рози ми се струваха като млади хубавици, изгубили руменината си поради злоупотреба с чая.

Лехата с градински теменуги приличаше на маскарад. Това не бяха цветя, а весели и дяволити циганки с черни кадифени маски, пъстри танцовачки — ту сини, ту лилави, ту жълти.

Аз не обичах маргаритките. С розовите си еднообразни роклики те ми напомняха за момичетата на бабиния съсед учителя Щимер. Тия момичета бяха без вежди и светлоруси. При всяка среща те правеха реверанси, придържайки муселинените си полички.

Най-интересно цвете беше, разбира се, портулакът — пълзящ и пламтящ с всички чисти багри. Вместо листа на портулака стърчаха меки и сочни игли. Достатъчно беше да ги понатиснеш, и в лицето ти плисваше зелен сок.

Бабината градина и всички тия цветя действуваха с необикновена сила върху въображението ми. Сигурно в тая градина се роди и моето голямо влечеие към пътешествията. В детинството си представях далечната страна, където ще замина непременно, като хълмиста равнина, обрасла до кръгозора с трева и цветя. В тях

потъваха селата и градовете. Когато бързите влакове пресичат тая страна, по стените на вагоните полепваше дебел пласт цветен прашец.

Аз разказах за това на братята, сестра си и мама, но никой не искаше да ме разбере. В отговор за пръв път чух от по-големия си брат презрителния прякор „фантазъор“.

Разбираще ме може би само леля Надя — най-младата от бабините дъщери.

Тогава тя беше на двадесет и три години. Учеше пеене в Московската консерватория. Тя имаше прекрасен контраалт.

Леля Надя си идваше на Великден и лете у бабини в Черкаси. Веднага в тихата просторна къща ставаше шумно и тясно. Тя играеше с нас и тичаше със смях по навосьчените подове — стройна, тъничка, с разчорлени руси коси и с винаги полуотворена свежа уста.

В сивите ѝ очи светеха всяко златни капчици. Тия очи се смееха в отговор на всичко: на всяка шега, весела дума, дори в отговор на гнусливата муцуна на котараца Антон, недоволен от нашите веселби.

— Надя не му мисли за нищо! — казваше с леко неодобрение мама.

Безгрижието на леля Надя влезе като поговорка в нашето семейство. Тя често губеше ръкавиците, пудрата, парите си, но никога не се огорчаваше от това.

В деня на пристигането ѝ ние вдигахме капака на пианото и той не се спущаше дотогава, докато леля Надя не се върнеше в своята весела и гостоприемна Москва.

Купища ноти се търкаляха по креслата. Димяха свещи. Пианото гърмеше и понякога нощем аз се събуждах от гръдния и нежен глас, който пееше баркарола.

*O, плувай ти, гондола,
сред лунна светлина,
Носи се, баркарола,
над сънната вълна.*

А сутрин ме будеше гальовно пеене, почти шепот, до самото ми ухо и топлата коса на леля Надя, която гъделичкаше бузите ми.

„Ставай по-скоро — пееше тя, — не те ли е срам да спиш, затворил очи, унесен в сънища? Отдавна червеношийките пеят и розите са разцъфнали за тебе!“

Аз отварях очи, тя ме целуваше, веднага изчезваше, а след минута чувах как тя се въртеше вече в салона в бърз валс с брат си — юнкера вуйчо Коля. Понякога и той си идваше при баба на Великден от Петербург.

Скачах, предчувствуващи бурен, весел, неочекван ден.

Когато леля Надя пееше, дори дядо разтваряше широко вратата към стълбата на мецанина и казваше след това на баба:

— Откъде се е взела у Надя тая циганска кръв?

Баба уверяваше, че Надината кръв не е циганска, а полска. Позовавайки се на литературни примери и на историята на полската държава, тя доказваше, че между полячките е имало често такива неудържимо весели, неразумни и безгрижни жени.

— Точно така — язвително отговаряше дядо и плътно затваряше вратата зад себе си. — Точно така — високо повтаряше той зад затворената врата, сядайки да си натъпче цигара.

Веднъж, помня, Великден беше късно. В Черкаси градините бяха цъфнали вече. Ние пристигнахме с пароход от Киев. А след това от Москва пристигна леля Надя.

Аз обичах Великдена, но се боях от предвеликденските дни, защото ме караха с часове да чукам бадеми или да разбивам с лъжица белтъци. Изморявах се от това и дори скришом плачех.

Освен това преди Великден в бабината къща почваше безредие. Жени със запретнати поли миеха фикусите, рододендроните, прозорците и подовете, изтупваха килимите и мебелите, чистеха медните дръжки на вратите и прозорците. Нас постоянно ни пъдеха от стая в стая.

След почистването почваше свещенодействие — баба замесваше тесто за козунаци или както ги наречаха в нашето семейство, „атлазени краваи“. Загъваша с юргани нощвите с жълто мехуресто тесто и докато втаса тестото, не биваше да тичаме из стаите, да тръшкаме вратите и да разговаряме високо. Когато по улицата минеше файтонджия, баба се плашише много: от най-малкото сътресение тестото можеше да „падне“ и тогава няма да има високи шуплести козунаци, които миришат на шафран и са покрити със захарна глазура!

Освен козунаци баба печеше множество разни „мазурки“ — сухи сладкиши със стафиди и бадеми. Когато изваждаха от печката тавичките с горещи мазурки, къщата се изпълняше с такъв аромат, че дори дядо почваше да нервничи в своя мецанин. Той отваряше вратата и надничаше долу в приемната, дето дългата мраморна маса бе покрита вече с тежки покривки.

В страстната събота в къщата най-после се възцаряваше прохладна чистота и тишина. Сутрин ни даваха по чаша слаб чай със сухари и после целия ден, докато отговеем след черковната служба, не ядяхме нищо. Това леко гладуване ни харесваше. Денят изглеждаше много дълъг, в главите ни леко шумеше, а искането на баба да говорим по-малко ни настройваше тържествено.

В полунощ отивахме на утринната служба. Обличаха ми дълги матроски панталони, матроска куртка със златни копчета и приглеждаха силно с четка косата ми. Аз се гледах в огледалото, виждах едно страшно развълнувано румено момченце и бях много доволен.

От стаите си излизаше леля Евфросиния Григориевна. Само тя не вземаше участие в празничните приготовления. Тя винаги боледуваше, рядко разговаряше и само се усмихваше ласкателно в отговор на нашето весело бъбрене.

Тя излизаше в затворена синя рокля, със златна верижка от часовник на шията и красива фльонга, забодена на рамото. Мама ми обясни, че тая фльонга се нарича „шифър“, че тя е награда за отлично завършване на института, дето леля Евфросиния Григориевна се бе учила.

Мама обличаше празничната си сива рокля, а татко — черния костюм с бяла жилетка.

После се появяваше баба — тържествена и хубава, цялата в черно копринено облекло, с изкуствено цвете от хелиотроп, забодено на корсажа. Прошарените й гладки коси се виждаха изпод дантеления накит на главата. Роклята й шумолеше и тя се движеше леко — през тая нош баба се подмладяваше.

Тя запалваше канделцата, след това си слагаше черни дантелени ръкавици и баща ми й подаваше наметката с широки връзки от панделки.

— Вие, разбира се, няма да отидете на утринната служба? — любезно, но студено го питаше баба.

— Не, Викентия Ивановна — усмихнат отговаряше баща ми. — Аз ще си полегна малко. Ще ме събудят, когато се върнете от черква.

— Ох — казваше баба и свиваше рамене, оправявайки наметката си. — Аз имам само една надежда: че на бога са омръзали вашите шеги и той е дигнал ръце от вас.

— Аз също разчитам твърде много на това — учтиво отговаряше баща ми.

Баба се качваше за малко в мецанина, да се прости с дядо. Когато слезеше от стаята му, в салона влизаше леля Надя. Тя винаги закъсняваше.

Тя не влизаше, а просто долитаše като тънка блъскаща птица в бяла рокля от лека коприна с шлейф и дипли. Дишаše тежко и жълтата роза на гърдите ѝ трептеше.

Сякаш всичката светлина, всичката радост в света сияеха в потъмнелите ѝ очи.

Баба се спираше на стълбата и поднасяше кърпичката към очите си. Тя не можеше да сдържи сълзите си, като виждаше хубостта на най-малката си дъщеря. Очевидно баба мислеше всеки път за съдбата на леля Надя, за това, какво ще стане с нея в тоя суров живот и тия мисли неволно я караха да се просълзява.

Тоя път, когато се върнахме от черква, баща ми не спеше. Той бе разтворил широко прозорците на приемната към градината. Беше много топло.

Седнахме на масата да отговеем и около нас беше нощ. Звездите блещукаха право в очите ни. От градината долитаše писукането на безсънна птица. Всички говореха малко и се ослушваха в звъна на камбаната, която ту се обаждаше, ту затихваше в тъмнината.

Леля Надя седеше бледа, уморена. Забелязах, че когато ѝ помагаше да свали пелерината си в антрето, баща ми ѝ предаде една синя телеграма.

Леля Надя се изчерви и смачка телеграмата.

След отговяването ме изпратиха веднага да спя. Събудих се късно, когато в трапезарията тракаха чашките и възрастните вече пиеха кафе.

През време на обеда леля Надя каза, че е получила телеграма от приятелката си Лиза Яворска от съседното градче Смела. Лиза канела леля Надя да ѝ гостува един ден в чифлика край Смела.

— Искам да замина утре — каза леля Надя, погледна баба и прибави: — Ще взема със себе си и Костик.

Аз се изчервих от щастие.

— Добре — отговори баба. — Заминете, но внимавайте да не се простудите.

— Те ще ни изпратят файтон — каза леля Надя.

От Черкаси до Смела беше един час с влака. На гарата в Смела ни посрещна Лиза Яворска — пълна и засмяна девойка. Във файтон с два коня минахме през чистия и хубав град. Под зелените си стръмни брегове река Тясмин се разливало в тихи вирове. Само по средата на вировете сребрееше бавното ѝ течение. Беше горещо. Над реката летяха водни кончета.

Когато навлязохме в пустинния парк извън града, Лиза Яворска каза, че тук е обичал да се разхожда Пушкин. Аз не можех да повярвам, че Пушкин е идвал по тия места и че аз мога да се намирам там, където е идвал той. В това време Пушкин беше за мене легендарно същество. Разбира се, неговият блестящ живот е трябвало да мине далеч от тия затънтиeni украински краища.

— Наблизо се намира Каменка, имението на Раевски — каза Лиза Яворска. — Той е гостувал дълго у тях и е написал тук чудни стихове.

— Кои стихове? — попита леля Надя.

*Играй, Адел,
с копнезжи смели.
Харити, Лел^[1]
венци са плели
и в люлчица
са те люлели.*

Аз не знаех какво значи „харити“ и „Лел“, но напевната сила на тия стихове, паркът с високи дървета, столетните липи и небето, дето

плуваха облаци — всичко това ме настрои приказно. Целият той ден остана в паметта ми като празник на тихата и пустинна пролет.

Лиза Яворска спря файтона в една широка алея. Слязохме и тръгнахме към къщата по една странична пътешка сред гъст див трендафил.

Неочаквано иззад завоя на пътешката излезе един загорял от слънцето брадат човек без шапка. На рамото му висеше ловджийска двуцевна пушка. В ръката си той носеше две убити патици. Куртката му беше разкопчана. Под нея се виждаше кафявата му здрава шия.

Леля Надя се спря и аз забелязах колко силно тя побледня.

Обгореният от слънце човек отчупи голяма клонка от дивия трендафил с пъпки, издра до кръв ръцете си и подаде клонката на леля Надя. Тя взе предпазливо бодливата клонка, подаде ръка на брадатия и той я целуна.

— Косата ви мирише на барут — каза леля Надя. — И ръцете ви са издраскани. Трябва да извадите трънчетата.

— Празна работа! — каза брадатият и се усмихна.

Той имаше равни бели зъби и сега отблизо видях, че съвсем не е стар човек.

Тръгнахме към къщата. Брадатият говореше много странно, за всичко едновременно — за това, че пристигнал преди два дни от Москва, че тук е чудесно, че вдругиден трябва да замине за изложбата във Венеция, че го омагьосала една циганка модел на художника Врубел и че той изобщо е пропаднал човек и само гласът на леля Надя може да го спаси.

Леля Надя се усмихваше. Аз гледах брадатия. Той ми се харесваше много. Аз се досетих, че той е художник. От него наистина миришеше на барут. Ръцете му бяха покрити с лепкава борова смола. От черните човки на патиците от време на време по алейката капеше ярка кръв.

В гъстата коса на художника се бе заплела паяжина, бе попаднало борово клонче и дори суха вейка. Леля Надя го улови за лакътя, спря го и измъкна тая клонка.

— Непоправим! — каза тя. — Същинско хлапе — прибави леля Надя и тъжно се усмихна.

— Разберете — с умоляващ глас промърмори брадатият, — та това е забележително! Аз се промъквах през младата борова горичка,

изподрасках се накрая, но какъв мириз, какви суhi бели карамфили, червеникави борови клончета, каква паяжина! Каква прелест!

— Тъкмо затова ви и обичам — тихо каза леля Надя.

Художникът изведнъж свали пушката от рамото си и стреля с двете цеви във въздуха. Изскочи струя син барутен дим. Кучетата залаяха и хукнаха към нас. Нейде изкряка и закудкудяка изплашена кокошка.

— Салют на живота! — каза художникът. — Дяволски хубаво е да се живее!

Приближихме се до къщата, наобиколени от развлнуваните лаещи кучета.

Къщата беше бяла, с колони и щори на ивици на прозорците. Насреща ни излезе дребна възрастна жена в бледолилава рокля, с лорнет, цялата в бели къдрици — майката на Лиза Яворска. Тя присвиваше очи и като стискаше ръце, дълго се възхищаваше от хубостта на леля Надя.

В прохладните стаи духаше вятър, изопваше силно щорите, събaryaше от масата вестниците „Руское слово“ и „Киевска мисъл“. Навред сновяха и душеха кучета. Като чуеха някакви подозителни звуци от парка, те изведнъж се юрваха и със силен лай, бълскайки се, изскачаха навън.

Вятърът гонеше слънцето по пода и то осветяваше различни неща — вазите, медните колелца на масичката, сламената шапка на леля Надя и сините цеви на пушката — брадатият бе я сложил върху перваза на прозореца.

Пихме гъсто кафе в трапезарията. Художникът ми разказваше как ловил риба в Париж направо от кея срещу катедралата „Света Богородица“. Леля Надя го гледаше и ласкаво се усмихваше. А майката на Лиза все повтаряше:

— Ах, Саша! Кога ще поумнеете! Време е най-сетне.

След кафето художникът ни улови с леля Надя за ръце и ни отведе в стаята си. Там се търкаляха четки, смачкани туви с боя и изобщо цареше безредие. Той почна припряно да прибира разхвърляните ризи, обуща, парчета платно, пъхна всичко това под кушетката, а след това натъпка лулата си с маслен тютюн от една синя тенекиена кутийка, запуши и каза ние с леля Надя да седнем на перваза на прозореца.

Ние седнахме. Слънцето силно грееше гърбовете ни. Художникът се приближи до картина, която висеше на стената, покрита с платно, и свали платното.

— Ето на! — промърмори той със смутен глас. — Не излезе нищо.

На картина бе нарисувана леля Надя. Тогава още не разбирах нищо от живопис. Бях слушал споровете между баща ми и вуйчо Коля за Верещагин и Врубел. Но не бях виждал нито една хубава картина. Тия, които бяха окачени у бабини, представляваха мрачни пейзажи със скучни дървета и елени при ручей или увиснали с главата надолу кафяви патици.

Когато художникът откри портрета, аз неволно се засмях от радост. Портретът беше неделим от сияещата пролетна хубост на леля Надя, от слънцето, което се лееше на златни водопади в стария парк, от вятъра, който духаше из стаята, от зеленикавия отблъсък на листата.

Леля Надя дълго гледа портрета, после леко разроши косата на художника и бързо излезе от стаята, без да каже нито дума.

— Е, слава богу! — въздъхна художникът. — Значи мога да отнеса това платно на изложбата във Венеция.

През деня се разхождахме с лодка по Тясмин. Сенките от парка бяха легнали по водата като зелена назъбена стена. В дълбочината се виждаха кръглите листенца на водните лилии, неуспели още да достигнат до повърхността на водата.

Вечерта, преди да си заминем, леля Надя пя в ниския салон. Художникът ѝ акомпанираше и бъркаше тоновете, защото изцапаните му със смола пръсти залепваха по клавишите.

*Първите срещи, последните срещи,
милите звуци на любимия глас...*

А после отново пътувахме във файтон с два коня за Смела. Художникът и Лиза ни изпращаха. Конете тропаха с копита по твърдия път. От реката лъхаше влага, крякаха жаби. Високо в небето блестеше звезда.

На гарата Лиза ме отведе в буфета да ми купи сладолед, а леля Надя и художникът останаха на една пейка в градинката на гарата. Разбира се, в буфета нямаше сладолед и когато се върнахме, леля Надя и художникът все така седяха замислени на пейката.

Наскоро леля Надя замина за Москва и аз не я видях вече. На следната година през сирната неделя тя се разхождала с тройка в Петровския парк, пяла на студа, получила възпаление на белите дробове и преди Великден умря. На погребението ѝ ходиха баба, мама и дори татко.

Тогава аз тъгувах много. И досега не мога да забравя леля Надя. Тя завинаги остана за мене въплъщение на цялата прелест на моминството, сърдечността и щастието.

[1] Харити — грациите. Лел — бог на любовта у древните славяни. ↑

ТОПЧЕТА ОТ БЪЗ

В кутийката се преобръщаха бели меки топчета. Аз хвърлях едно от тия топчета в леген с вода. Топчето почваше да набъбва, после се разтваряше и се превръщаше ту в черен слон с червени очи, ту в оранжев дракон или в цвят на роза със зелени листа.

Тия вълшебни китайски топчета от бъз ми бе донесъл от Пекин моят вуйчо и кръстник Йосиф Григориевич или накратко вуйчо Юзя.

— Авантюрист от класа! — казваше за него баща ми, но не с неодобрение, а дори с известна завист.

Той завиждаше на вуйчо Юзя, защото вуйчо ми бе пребродил цяла Африка, Азия и Европа, но съвсем не като благонравен турист, а като завоевател — с шум, с тръсък, с дръзки постъпки и ненаситна жажда да предприема всякакви невероятни подвизи, в който и да било кът на земята: в Шанхай и Адис Абеба, в Харбин и Мешхедт. Всички тия подвизи завършваха с крах.

— Да мога да се докопам до Клондайк — казваше вуйчо Юзя. — Ще има да видят тия американци!

Какво именно той се канеше да покаже на отчаяните клондайски златотърсачи — оставаше неизвестно. Но беше напълно ясно, че той наистина би им показал нещо такова, че славата му да прогърми из целия Юкон и Аляска.

Може би той бе роден, за да стане знаменит изследовател и пътешественик като Николай Пржевалски или Ливингстон. Но животът в тогавашна Русия и по това време — баща ми винаги го наричаше „безвремие“ — бе развалил вуйчо Юзя. Благородната страст към пътешествие се бе превърнала в него в безредно и безплодно скитничество. Но все пак аз съм задължен на вуйчо Юзя, задето след неговите разкази земята почна да ми се струва ужасно интересна и примамлива и това чувство аз запазих за през целия си живот.

Баба Викентия Ивановна смяташе вуйчо Юзя за „божие наказание“, за черната овца в нашето семейство. Когато ми се сърдеше за немирствата и непослушанията, тя казваше:

— Внимавай да не излезе от тебе втори вуйчо Юзя.

Горката баба! Тя не подозираше, че животът на тоя вуйчо ми се виждаше ужасно примамлив. Аз само това и мечтаех да стана „втори вуйчо Юзя“.

Вуйчо Юзя винаги се появяваше у нас в Киев или у баба в Черкаси внезапно и също така внезапно изчезваше, та след година, година и половина да позвъни отново оглушително на вратата и да изпълни квартирата с пресипналия си глас, с шум, с кашлица, клетви и заразителен смях. И всеки път коларят тътреше след вуйчо Юзя тежки куфари с най-различни редки неща.

Вуйчо Юзя беше висок брадат човек с пробит нос, с пръсти като желязо, с които прегъваше сребърни рубли, с подозрително спокойни очи, в дъното на които никога не изчезваше лукавството.

Той не се боеще нито от бога, нито от дявола, нито от смъртта, но се объркваше жалко и се размекваше от женските сълзи и детските капризи.

За пръв път го видях след англо-бурската война.

Вуйчо Юзя бе заминал като доброволец при бурите. Тая постъпка — героична и безкористна, го бе издигнала много в очите на роднините му.

Ние, децата, бяхме потресени от тая война. Ние жалехме флегматичните бури, които се бореха за независимостта си, и мразехме англичаните. Знаехме всички подробности около всеки бой, станал на другия край на земята — за обсадата на Ледисмит, за сражението край Блумфонтейн и за щурмуването на планината Маюба. Най-популярните хора у нас бяха бурските генерали Девет, Жубер и Бота. Ние презирахме надменния лорд Китченер и се присмивахме над това, че английските войници воюват с червени мундири. Четяхме унесено книгата „Питер Мариц, младия бур от Трансвал“.

Но не само ние — целият културен свят следеше със замряло сърце трагедията, която се разиграваше в степите между Ваал и Оранжевата река, неравната борба на един малък народ с една могъща световна държава. Дори киевските латернаджии, които дотогава свиреха само „Раздяла“, почваха да свирят новата песен „Трансвал, Трансвал, родна страна, ти гориш цялата в огън“. За тая песен ние им давахме петачетата, които бяхме си събрали за сладолед.

За момчетата като мене англо-бурската война беше крушение на детската екзотика. Африка се оказа съвсем не такава, каквато си я

представяхме по романите от „Около света“ или от къщата на инженер Городецки на улица „Банковска“ в Киев.

В стените на тая сива къща, която приличаше на замък, бяха зазидани грозни скулптурни изображения на носорози, жирафи, лъвове, крокодили, антилопи и други зверове, населяващи Африка. Бетонните хоботи висяха над тротоарите и заменяха водосточните тръби. От устата на носорозите капеше вода. От тъмните ниши издигаха глави сиви каменни тропически змии.

Собственикът на тая къща, инженер Городецки, беше страстен ловец. Той бе ходил на лов в Африка. За спомен от тия си ловни подвизи бе украсил къщата си с каменни туловища на зверове. Възрастните казваха, че Городецки е чудак, но ние, хлапетата, обичахме тая странна къща. Тя подхранваше мечтите ни за Африка.

Но сега, макар че бяхме хлапета, ние разбирахме, че страданията и борбата за човешки правдини бяха нахлули в огромния черен материк, дето дотогава според нашите разбиранятия тръбаха само мъдри слонове, носеха се миазми от тропическите гори и хипопотами сумтяха в мазната тиня на големите неизследвани реки. Дотогава Африка съществуваше като земя за пътешествениците, за разните Стенлиевци и Ливингстоновци.

На мене, както и на другите момчета, ни беше жал да се разделим с онай Африка, дето се лутахме в мечтите си, да се разделим с лова на лъвове, с изгревите сред пясъците на Сахара, със саловете на Нигер, със свистенето на стрелите, с необуздания крясък на маймуните и мрака на непроходимите гори. Там на всяка крачка ни очакваха опасности. Мислено ние умирахме вече много пъти от треска или от рани зад гредоредните стени на форта, заслушани в бръмченето на самотния куршум, вдишвайки миризмата на мократа отровна трева, загледани с възпалени очи в черното кадифено небе, дето догаряше Южният кръст.

Колко пъти и аз умирах така, жалейки за младия си и къс живот, за това, че не съм изходил тайнствената Африка от Алжир до нос Добра Надежда и от Конго до Занзибар!

Но все пак тая представа за Африка не можеше да се заличи напълно от паметта ми. Тя се оказа трайна. И затова трудно мога да предам онова смайване и оня ням възторг, който изпитах, когато в нашето скучно жилище в Киев се появи един брадат човек, опърен от

африканското слънце, с широкопола бурска шапка, с разкопчана на шията риза, с патрондаш на кръста — вуйчо Юзя.

Аз вървях подире му, гледах го в очите и просто не ми се вярваше, че тъкмо тия очи са видели Оранжевата река, зулуските краали, английските кавалеристи и бурите в Тихия океан.

В това време президентът на Трансвал, старият и тромав Крюгер, бе дошъл в Русия да иска помощ за бурите. Вуйчо Юзя бе пристигнал заедно с него. Той прекара само един ден в Киев и замина след Крюгер за Петербург.

Вуйчо Юзя беше уверен, че Русия ще помогне на бурите. Но от Петербург той писа на баща ми: „Висши държавни съображения са принудили руското правителство да извърши подлост — ние няма да помогнем на бурите. Значи всичко е свършено и аз отново си заминавам за Далечния Изток.“

* * *

Дядо ми, бащата на моята майка, не беше богат човек. Той не бил имал достатъчно средства да даде образование на многото си деца — пет дъщери и трима сипа, ако не бил дал всичките си синове в киевския кадетски корпус. Обучението в корпуса било безплатно.

Вуйчо Юзя следвал заедно с братята си в този корпус. Четирите години минали благополучно, но на петата година вуйчо Юзя бил преместен от Киев в наказателния „каторжен“ корпус в град Волск на Волга. Във Волск заточавали кадетите за „тежки престъпления“. Вуйчо Юзя извършил такова престъпление.

Кухнята в киевския корпус се помещавала в мазето. За един от празниците в кухнята опекли много кифлички с масло. Те изстивали на дългата кухненска маса. Вуйчо Юзя намерил един прът, заковал гвоздей на него, нанизал с помощта на това приспособление през отворения прозорец на кухнята няколко десетки румени кифлички и направил богат пир в своя клас.

Във Волск вуйчо Юзя прекарал две години. На третата година го изключили от корпуса и го разжалвали като прост войник, задето ударил един офицер: офицерът го бил спрял на улицата, и го изругал грубо за малка нередност в облеклото.

Облекли войнишки шинел на вуйчо Юзя, дали му пушка и го изпратили пешком от Волск в град Кутно, близо до Варшава, в една артилерийска част.

Той прекосил зиме цялата страна от изток на запад, като се явявал при началниците на гарнизоните, изпросвал си хляб по селата и нощувал, където завърне.

От Волск излязъл избухливо момченце, а в Кутно пристигнал озлобен войник.

В Кутно прослужил до първия офицерски чин. Произвели го прапорщчик.

По някаква фаталност на вуйчо Юзя не му вървяло във военната служба. От артилерията го преместили в пехотата. Полкът на вуйчо Юзя бил извикан в Москва като караул през време на коронацията на Николай II. Ротата на вуйчо Юзя охранявала Кремълския кей.

Рано сутринта в деня на коронацията вуйчо ми видял, че войниците му се втурнали към брега на реката и там почнало жестоко сбиване. Вуйчо изтичал към войниците, придържайки сабята си.

Той видял, че в калта на брега се търкаля едно страшно същество с медна глава, оплетена с жици. Войниците съборили на земята това същество, нахвърлили се върху него, а за да се отърве от тях, то ги ритало с грамадните си железни обуща. Един от войниците стиснал грапавата гумена тръбичка около медната глава на това същество и то изхъркало и престанало да се съпротивява. Вуйчо се досетил, че това е водолаз, извикал на войниците, бързо отвинтил медния шлем, но водолазът бил вече мъртъв.

Вуйчо и войниците му не били предупредени, че сутринта водолази от Кронщадт преглеждали дъното на Москва-река, търсейки адски машини.

След тоя случай вуйчо Юзя бил уволнен от армията. Той заминал за Средна Азия и известно време служил като началник на камилските кервани, които пътували от Уралск за Хива и Бухара. По това време Средна Азия още не била свързана с железопътна линия с Русия, всички стоки се натоварвали на камили в Уралск и се пренасяли понататък с кервани.

През време на тия пътешествия с кервани вуйчо Юзя се сприятелил с изследователите на Средна Азия братя Грум-Гржимайло и ходел с тих на лов за тигри. Той изпратил подарък на баба една

тигрова кожа с такъв свиреп израз на музуната на убития тигър, че баба веднага скрила тая кожа в мазето, след като предварително я посипала с нафталин.

Вуйчо Юзя обичаше да разказва как само с едно кихане убивал на място чакали. На биваците в пустинята вуйчо лягал, подлагал под главата си торбата с продуктите и се преструвал на заспал. Чакалите допълзвали, подвили опашки. Когато най-нахалният от тях почнел да издърпва предпазливо със зъби торбата изпод главата на вуйчо, вуйчо кихвал оглушително и страхливият чакал, дори без да изквичи, веднага уминал на място от пукване на сърцето.

Ние вярвахме това, защото знаехме добре как вуйчо Юзя кихаше сутрин, гответки се за новия ден. От това му кихане стъклата на прозорците дрънчаха, а котката хукваше обезумяла из стаите да търси спасение.

Разказите на вуйчо Юзя бяха за нас по-интересни от походженията на барон Мюнхаузен. Мюнхаузен ние трябваше да си го представяме, а вуйчо Юзя беше до нас — жив, потънал в облаци тютюнев дим, и диванът се друсаше от неговия смях.

После в живота на вуйчо Юзя настъпил тъмен период. Той скитал по Европа, разправят, че играл на рулетка в Монте Карло, озовал се в Абисиния и се върнал оттам с грамаден златен орден, който му дал за нещо си негусът Менелик. Орденът приличал на токъ на дворник.

Вуйчо Юзя не си намирал място в живота, докато погледът му не се обърнал към мъгливия Далечен изток, към Манджурия и Усурийския край. Тая страна сякаш нарочно била създадена за такива хора като вуйчо. Там можело да се живее нашироко, шумно, без да се подчинява човек на никакви „глупашки закони“ — отдавайки се напълно на необузданния си характер и на своята предприемчивост.

Това била руската Аляска — ненаселена, богата и опасна. По-хубаво място на света не е могло и да се измисли за вуйчо Юзя. Амур, тайгата, злато, Тихият океан, китайци, Корея, а по-нататък — Камчатка, Япония, Полинезия. Обширният неизследван свят шумял като прибой до бреговете на Далечния изток и тревожел въображението.

Вуйчо Юзя взел със себе си една млада жена-подвижница — според майка ми никоя друга освен една подвижница не би могла да

стане жена на такъв ужасен човек като вуйчо Юзя — и заминал в Далечния изток.

Там той участвувал в отбраната на Харбин през време на китайското въстание, в сблъсквания с разбойници хунхузи, в постройката на източно-китайската железопътна линия. Това си занятие прекъснал, само за да замине за Трансвал.

След Англо-бурската война той се върнал в Далечния изток, но вече не в Манджурия, а в Порт Артур. Там работил като агент на Доброволния флот. Вуйчо Юзя писа, че обикнал много пароходното дело и съжалявал, че на младини не станал моряк.

По това време жена му умряла и на ръцете на вуйчо Юзя останали две момиченца, негови дъщери. Той ги възпитавал трогателно и неумело заедно със стария китаец слуга, когото наричал Сам Пю-чай. Впрочем вуйчо Юзя обичал не по-малко от дъщерите си тоя предан нему китаец. Изобщо той обичаше китайците и казваше, че те са великолепен, добър и мъдър народ и единственият им недостатък е страхът им от дъждовете.

През време на японската война вуйчо Юзя бил призован в армията като стар офицер. Той изпратил дъщерите си заедно със Сам Пю-чай в Харбин.

След войната той идва в Киев да посети близките си и тогава го видях за последен път.

Той беше вече побелял, спокоен, но макар и от време на време, в очите му все още пламваха, бесни весели искрици.

Той ни разказваше за Пекин, за градините на китайските императори, за Шанхай, за Жълтата река.

След тия разкази аз почнах да си представям Китай като страна, дето има вечно топли и ясни вечери. Това впечатление се обясняваше може би с туй, че вуйчо Юзя вече не измисляше нищо, не въртеше очи и не се смееше високо, а говореше с уморен глас и час по час отърсваше пепелта от цигарата си.

Това беше през 1905 година. Вуйчо Юзя не разбираше много от политика. Той се смяташе за стар войник и наистина беше такъв — честен, верен на клетвата. Когато баща ми почваше острите си и опасни речи, вуйчо Юзя замълчаваше, отиваше в градината, сядаше на пейката и пушеше там усамотен. Той смяташе баща ми за „по-ляв от всички леви“.

В 1905 година в Киев въстана сапьорният батальон. Към него се присъедини артилерийската батарея. Сапьорите минаха с бой през града, като се отбраняваха от нападащите ги казашки части, и спряха отвъд Демиевската застава.

Оттам батареята на въстанилите откри огън срещу двореца на генерал-губернатора и срещу казашките казарми. Но батареята стреляше рядко и лошо и ни един снаряд не попадна нито в двореца, нито в казармите.

Тоя ден вуйчо Юзя нервничеше много, пушеше непрестанно, залутан из градината, и псуваше тихо.

— Сополанковци! — мърмореше той. — Кокошкари, а не артилеристи! Позор!

През деня той неочеквано излезе от къщи, а надвечер батареята на въстаниците, след като разгони отначало с пряко попадение настъпващите казаци, откри бегъл и точен огън срещу казармите, крепостните фортове и двореца на генерал-губернатора.

Военното командуване на града бе обхванато от паника. Под прикритието на артилерийския огън сапьорите, чието дело тогава беше вече явно проиграно, се пръснаха в горите и блатата западно от Киев.

Вуйчо Юзя не се върна нито вечерта, нито през нощта, нито на другия ден. Той изобщо не се върна. Едва след половин година от дъщеря му се получи писмо от Харбин. Тя съобщаваше, че вуйчо Юзя се заселил в Япония и моли да му простят за внезапното изчезване.

Много по-късно научихме, че сърцето на вуйчо Юзя, стар артилерист, не издържало да гледа лошата стрелба на въстаниците. Той излязъл от къщи, промъкнал се при тях, поел командуването на батареята и както той се изразяваше, „дошъл дохак“ на правителствените войски.

Разбира се, станало нужда да бяга. Той заминал за Япония, дето нас скоро умрял в град Коба от сърдечна астма и страшна носталгия — тъга по родината.

Преди смъртта си той грамаден и неукротим човек плакал при най-малко напомняне за Русия. А в последното си, като че ли шеговито писмо, той искаше да му изпратят в плик най-скъпия за него подарък — изсущен лист от киевски кестен.

СВЯТОСЛАВСКА УЛИЦА

Пътуванията в Черкаси и Городищче бяха празници през детинството ми, а делничните дни започваха в Киев, на Святославска улица, дето в мрачната и неуютна квартира минаваха дългите зими.

Святославска улица, застроена с мрачни доходни къщи от жълти киевски тухли, със също такива тухлени тротоари, опираше до грамадно празно място, набраздено отолове. Такива празни места сред града имаше няколко и те се наричаха ярове.

Цял ден край нашата къща към Светославския яр се влачеха обози от „каламашки“ с глина. В Киев каламашки наричаха талигите за превозване на пръст. Каламашниците засипвахаоловете в яра и го изравняваха, за да бъдат построени нови къщи.

Пръстта се ръсеше от каламашките, по паважа винаги беше кално и затова аз не обичах Святославската улица.

Бяха ни забранили строго да ходим в яра. Това беше страшно място, свърталище на крадци и просяци. Но все пак ние, хлапетиите, се събирахме понякога на отряди и отивахме в яра. За всеки случай вземахме със себе си полицейска свирка. Тя ни се струваше също такова сигурно оръжие както револвера.

Отначало оглеждахме предпазливо отгореоловете. Там блестяха строшени стъкла, търкаляха се ръждясали легени и в сметта се ровеха кучета. Те не ни обръщаха внимание.

После добихме кураж и почнахме да се спущаме воловете, отдето се точеше неприятен жълт дим. Тоя дим излизаше от землянките и копторите. Копторите бяха направени от каквото попадне — от счупен шперплат, стара ламарина, строшени сандъци, седалища от виенски столове, тюфлеци, от които стърчаха пружините. Вместо врати висяха мръсничували.

До огнищата седяха незабрадени жени в дрипи. Те ни наричаха „господарски синчета“ или искаха „за чаша водка“. Само една от тях — победяла космата старица с лъвско лице — ни се усмихваше с единствения си зъб.

Това беше известната в Киев просякиня италианка. Тя ходеше по къщите и свиреше на хармоника. Срещу специално заплащање свиреше марсилезата. В такива случаи изпращаха някое от хлапетата при пътната врата, та да предупреди, ако дойде кварталният надзирател.

Просякината не само свиреше марсилезата на хармоника — тя я пееше с гневен пресипнал глас. Изпълнявана от нея, марсилезата звучеше като гневен призив, като проклятие от страна на обитателите на Святославския яр.

Между обитателите на тия коптори виждахме стари познайници. Ето Яшка Епилептика — просяк с бели пиянски очи. Той постоянно седеше в преддверието на Владимирската катедрала и крещеше една и съща фраза: „Господа милосърдни, обърнете внимание на моята недъгавост!“

В яра Яшка Епилептика съвсем не беше такъв гъглив и тих, както в преддверието на черквата. Той изпиваше на един дъх четвъртинка водка, удряше се силно в гърдите и викаше просълзен: „Елате при мене всички страдащи и обременени и аз ще ви успокоя!“

Ето и плешивия старец, който продава клечки за зъби на Фундуkleевската улица около кафене „Франсоа“, а до него — латернаджията с папагала.

Около копторите димяха глинени огнища с пробити самоварни тръби.

Най-много ми харесваше бараката на латернаджията. През деня латернаджията го нямаше никога — той ходеше по къщите. Край бараката седеше на земята боса девойка с пръстено лице и красиви намръщени очи. Тя чистеше картофи. Единият ѝ крак беше омотан с парцали.

Това беше дъщерята на латернаджията, гимнастичка, „човек без кости“. По-рано тя ходеше заедно с баща си по дворовете, постилаше едно килимче и — мършава, със синьо трико — правеше върху него разни акробатически номера. Сега тя бе наранила крака си и не можеше да „работи“.

Понякога тя четеше все една и съща книга с откъсната корица. По картийките се досещах, че това е романът „Тримата мускетари“ от Дюма.

Девойката недоволно ни викаше:

— Какво се шляете тук! Не сте ли виждали как живеят хората, а?

Но после тя свикна с нас и престана да вика. Веднъж баща й, нисичък победял латернаджия, ни завари в яра и каза:

— Нека видят как се мъчат такива като нас. Това може да им влезе в работа, когато станат студенти.

Отначало ние ходехме на цяла дружина в яра. После аз свикнах с обитателите му и почнах да ходя сам.

Дълго време криех това от мама, но ме издаде дъщерята на латернаджията. Бях й занесъл да чете „Чicho Томовата колиба“, но се разболях и не можах да отида да си взема книгата. Тя се обезпокоила и сама донесе книгата в квартирата ни. Мама й отвори вратата и всичко се разкри. Разбрах това по стиснатите устни на мама и по студеното ѝ мълчание.

Вечерта в трапезарията между мама и татко се водеше разговор за моето поведение. Аз го чух иззад вратата. Мама се вълнуваше и се сърдеше, но баща ми каза, че няма нищо страшно, че трудно могат да ме развалят и че той предпочита да дружа с тия онеправдани хора, а не със синовете на киевските търговци и чиновници. Мама възрази, че на моята възраст трябва да ме пазят от тежки житетски впечатления.

— Разбери — каза баща ми, — че на човечното отношение тия хора отговарят с такава преданост, каквато няма да намериш в нашия кръг. За какви тежки житетски впечатления може да става дума тук?

Мама помълча и отговори:

— Да, може би ти си прав...

Когато оздравях, тя ми донесе „Принцът и просякът“ от Марк Твен и каза:

— Ето... занеси това... на дъщерята на латернаджията. Не зная как я назват.

— Лиза — плахо отговорих аз.

— Е, отнеси тая книга на Лиза. Подарък.

Оттогава никой вкъщи вече не се взмущаваше, че ходя в Святославския яр. Сега вече нямаше нужда да мъкна скришом от бюфета захар за моите нови приятели или фъстъци за полуслепия папагал Митка. Исках открито това от мама. Тя никога не ми отказваше.

Бях благодарен за това на мама и на душата ми беше така леко, както може да бъде на едно момче с чиста съвест.

Веднъж през ранна есен латернаджията дойде в двора ни без папагала. Той равнодушно въртеше дръжката на латерната, която свиреше полка „Да вървим, да вървим, мили ангеле, да вървим да танцуваме“. Латернаджията оглеждаше балконите и разтворените прозорци, очаквайки кога най-после ще полети в двора медна монета, увита в хартийка.

Изскочих при латернаджията. Той ми каза, без да престане да върти латерната:

— Митка е болен. Седи настръхнал като таралеж. Не иска да лющи дори твоите фъстъци. Както изглежда, ще умре.

Латернаджията свали черната си прашна шапка и избърса лицето си с нея.

— Изгубен живот! — каза той. — Само с латерната, без Митка, не можеш да изкараш за хляб, а камо ли за водка. Кой сега ще изтегля „късметчета“?

Срещу пет копейки папагалът изтегляше на желаещите зелени, сини и червени билетчета с напечатани на тях предсказания. Кой знае защо, тия билетчета се наричаха „късметчета“. Те бяха свити на тръбички и наредени като цигари в дървена кутийка от гилзи.

Преди да изтегли билетчето, Митка дълго се разхождаше по пръчката и недоволно крещеше.

Предсказанията бяха написани с неясен език.

„Вие сте се родили под знака на Меркурий и вашият камък е изумруд, сиреч смарагд, което значи неразположение и окончателно нареждане на живота ви през годините на дълбоки старини. Бойте се от блондинки и блондини и предпочитайте да не излизате на улицата в деня на отсичането главата на Йоан Предтеча“.

Понякога билетчетата съдържаха къси и зловещи фрази: „Утре вечерта“ или „Ако искаш да останеш жив, никога не се озъртай назад.“

След един ден Митка издъхна и аз го погребах в яра в картонена кутия от обуща. Латернаджията се напи и се изгуби.

Разказах на мама за смъртта на папагала. Устните ми трепереха, но аз се владеех.

— Облечи се — строго каза мама. — Ще отидем у Бурмистров.

Бурмистров беше едно старче с позеленяла от старост брада. Той държеше тъмен и тесен магазин на Бесарабка. Там той възглух човек, приличен на джудже, търгуваше с великолепни неща — с въдици,

разноцветни тапички, аквариуми, златни рибки, птици, мравешки яйца и дори картички за копиране.

Мама купи от Бурмистров един стар зелен папагал с калаен пръстен на крака. Взехме под наем една клетка от Бурмистров. Аз носех в нея папагала. По пътя той се изхитри и ухапа пръста ми чак до костта. Отбихме се в една аптека. Превързаха ми пръста, но бях така развълнуван, че почти не почувствувах болка.

Много ми се искаше да отнеса по-скоро папагала на латернаджията, но мама каза:

— Ще дойда заедно с тебе. Трябва сама да видя.

Тя влезе в стаята си да се облече. Срам ме беше, че мама се облича, за да отиде при тия бедни, окъсани хора, но не смеех да ѝ кажа нищо.

След няколко минути тя излезе. Бе облякла една стара рокля, закърпена на лактите. На главата си бе наметнала забрадка. Тоя път дори не сложи елегантните си ръкавици от гласе. Тя обу и обуша с изкривени токове.

Погледнах я с благодарност и тръгнахме.

Мама мъжествено се спусна в дола, мина край занемелите от смайване разчорлени жени и дори нито веднъж не повдигна полата си, за да не се изцапа в купищата смет и пепел.

Като ме видя с папагала, Лиза пламна, сивото ѝ лице се покри с гъста руменина и тя неочеквано направи реверанс на мама. Латернаджията го нямаше вкъщи — той все още заливаше мъката си с приятели на Демиевка.

Лиза взе папагала и като се изчервяваше все повече, повтаряше едни и същи думи:

— Но защо сте го купили! Защо сте го купили!

— Може ли да го научите да изтегля „късметчета“? — попита мама.

— Само за два дни! — радостно отговори Лиза. — Но защо сте го купили! Господи! Защо? Та той струва много пари!

Вкъщи, когато научи за тая случка, баща ми се усмихна и каза:

— Дамска филантропия! Сантиментално възпитание!

— Ах, господи! — с досада извика мама. — Не знам защо непременно искаш да противоречиш на себе си. Чуден характер имаш! На мое място и ти би направил същото.

— Не — отговори баща ми, — бих направил повече.

— Повече ли? — попита мама и в гласа ѝ прозвуча заплаха. — Е, добре! Ще видим!

— Ще видим!

Не се сещах, че баща ми казва всичко това нарочно, за да дразни мама.

На другия ден след това спречкане мама изпрати на Лиза в Святославския яр черната рокля на сестра ми и кафявите си обувки.

Но баща ми не остана длъжен на мама. Той изчака, когато латернаджията дойде в двора ни с новия папагал.

На врата на латернаджията бе вързан червен шал. Носът му блестеше победоносно от водката. В чест на мама латернаджията изсвири всичко, което можеше да изкара на латерната си: марша „Тъга за родината“, валса „Дунавски вълни“, полката „Раздяла“ и песента „Ex, препълнена кутийка“.

Папагалът изтегляше „късметчета“. Петачета, увити в книжки, щедро се сипеха от прозорците. Някои от тях латернаджията ловеше сръчно с шапката си.

После той метна на гръб латерната, приведе се ниско както винаги и тръгна не към улицата, а нагоре по парадната стълба и позвъни на нашата врата.

Той свали шапка и като я държеше в обтегнатата си ръка така, че шапката докосваше пода, благодари на мама и ѝ целуна ръка. Баща ми излезе и покани латернаджията в кабинета си. Латернаджията опря латерната в ъгъла на антрето и крачейки предпазливо, тръгна след баща ми.

Баща ми го почерпи с коняк, каза, че знае колко труден и несигурен е животът му, и му предложи служба на кантонер по югозападната железопътна линия. Там ще си има малка къщичка, зеленчукова градина.

— Не ми се сърдете, Георги Максимович — тихо отговори латернаджията и се изчерви. — Ще ми дотегне като кантонер. Изглежда, че цял живот ще се мъча с тая латерна.

Той си отиде. Мама не можеше да скрие тържеството си, макар че мълчеше.

След няколко дни полицията неочеквано изсели всички обитатели на Святославския яр. Латернаджията и Лиза се изгубиха —

очевидно бяха се преместили в друг град.

Но преди това успях да отида още веднъж в яра. Латернаджията ме покани да „вечерям“ у тях.

На един обрнат сандък бе сложена чиния с печени домати и черен хляб, бутилка с вишновка и няколко изцапани бонбона — дебели захарни пръчици на розови и бели резки.

Лиза беше с нова рокля, със стегнато заплетени плитки. Тя докачливо следеше да ям „като у дома си“. Папагалът спеше, с очи притворени от кожената ципица. Латерната от време на време сама издаваше пеещи въздишки. Латернаджията обясни, че от някакви тръбички излизал застоялият се въздух.

Беше вече септември. Наближаваше да мръкне. Който не е видял киевската есен, никога няма да разбере нежната прелест на тия часове.

Първата звезда пламва във висинето. Есенните кичести градини мълчаливо очакват нощта, знаейки, че звездите непременно ще падат на земята и градините ще улавят с гъстите си листа тия звезди като с мрежа и ще ги спуснат на земята така предпазливо, че никой в града няма дори да се събуди и не ще научи нищо за това.

Лиза ме изпрати до къщи, пъхна ми на сбогуване един розов лепкав бонбон и бързо изтича по стълбата. А пък аз дълго не се решавах да позвъня, страхувайки се, че ще ми се карат, задето се връщам късно.

ЗИМНИ ЗРЕЛИЩА

На Рождество баща ми ми подари кънки „Халифакс“.

Сегашните момчета биха се смели дълго, като видят тия кънки. Но тогава нямаше на света по-хубави кънки от кънките от град Халифакс.

Къде е тоя град? Аз разпитвах всички. Къде е тоя стар град Халифакс, затрупан от сняг? Там всички момчета се пързалят с такива кънки. Къде е тая зимна страна, заселена от моряци в оставка и палави ученици? Никой не можеше да ми отговори.

По-големият ми брат Боря каза, че Халифакс съвсем не е град, а фамилното име на изобретателя на кънките. Баща ми каза, че Халифакс май наистина е градче на остров Нюфаундленд до северните брегове на Америка и то е прочуто не само с кънките си, но и с кучетата водолази.

Кънките бяха сложени на масата. Аз ги гледах и мислех за град Халифакс. След като получих кънките, аз веднага измислих тоя град и вече го виждах така ясно, че бих могъл да нарисувам подробен план на улиците и площадите му.

Аз можех да седя дълго на масата над сборника със задачи на Малинин и Буренин — през тая зима се готвех за изпит в гимназията — и да мисля за Халифакс.

Тая моя склонност плашеше мама. Тя се боеше от моите „фантазии“ и казваше, че такива момчета като мене ги очаква мизерия и смърт край някоя ограда.

Това мрачно предсказание „ще умреш край някоя ограда“ беше много разпространено по онова време. Кой знае защо, смъртта край някоя ограда се смяташе за особено позорна.

Често бях чувал това предсказание. Но много по-късно мама казваше, че мозъкът ми „бил изкълчен и всичко у мене не било като у хората“ и се страхуваше да не би от мене да излезе несretник.

Когато чуеше това, баща ми се сърдеше много и казваше на мама:

— Нека бъде несretник, просяк, скитник, какъвто искаш, само не и проклет киевски еснафин!

В края на краишата самият аз почнах да се страхувам и да се стеснявам от въображението си. Струваше ми се, че се занимавам с глупости, когато всички наоколо са заети със сериозни работи: братята и сестра ми ходят в гимназията, зурбят уроци, баща ми служи в управлението на югозападните железопътни линии, мама шие и дава нареддания вкъщи. Само аз живея в откъснат от общите интереси свят и пилея напразно времето си.

— По-добре е да идеш на пързалката, отколкото да седиш безсмислено и да измисляш разни неща — казваше мама. — Какво момче! На какво приличаш!

Аз отивах на пързалката. Зимните дни бяха къси. Вечерта ме заварваше на пързалката. Идваше военен оркестър. Пламваха разноцветни лампички. Гимназистки с шубки се пързалиха в кръга, олюявайки се и пъхайки ръцете си в малки маншони. Гимназисти се пързалиха заднишком или „като пистолет“ — клекнали на единия крак и протегнали другия. Това се смяташе за голям шик. Аз им завиждах.

Бръщах се вкъщи зачервен и уморен. Но тревогата не напушташе сърцето ми, защото и след пързалиянето с кънки чувствувах предишната опасна наклонност към измислици.

На пързалката често срещах Маруся Весницка, ученичка от горните класове на Фунду克莱евската девическа гимназия, приятелка на сестра ми Галя. Маруся също се пързалише с кънки „Халифакс“, но направени от черна стомана.

По-големият ми брат Боря, ученик от реалното училище и познавач на математиката, ухажваше Маруся. Той танцуваше с нея валс на кънки.

Кънкьорите очистваха широк кръг на леда. Понатупваха уличните хлапета, които се пречкаха в краката ни с примитивни кънки, та да кротуват, и започваше хълзгав и бавен танец.

Дори капелмайсторът на военния оркестър, червенокосият чех Коваржик, се обръщаше с лице към пързалката, за да види тоя танец. На червеното лице на капелмайстора (ние го наричахме „капелсвирчо“) се изписваше сладка усмивка.

Дългите плитки на Маруся Весницка се развояваха в такт с валса. Те ѝ пречеха и затова, без да престане да танцува, тя ги премяташе на

гърдите си. Изпод полуузатворените си клепачи тя гледаше надменно възхитените зрители.

Аз следях със злорадство Боря. Той танцуваше по-лошо от Маруся. Понякога дори се подхълзваше на прехвалените си кънки „Яхтклуб“.

Можех ли да си помисля тогава на пързалката, че животът на Маруся Весницка ще надмине всичките ми фантазии?

По това време в Англия, в Кеймбридж или Оксфорд, следвал един от синовете на сиамския крал.

Тоя сиамски принц не могъл да понася пътуването по море. Той потеглил на път от Англия за родината си по суша — през Европа, Русия и Индия.

При едно от тия си пътувания принцът се разболял край Киев от възпаление на белите дробове. Пътуването било прекъснато. Довели принца в Киев, настанили го в царския дворец и го обкръжили с грижите на киевските лекари.

Принцът оздравял. Но преди да продължи пътуването си за Сиам, трябвало да си почине и се поправи. Той прекарал два месеца в Киев. Било му скучно. Стараели се да го развлечат — водили го на балове в Търговския клуб, на томболи, на цирк и по театри.

На един бал жълтоликият принц видял Маруся Весницка. Тя танцуvala валс също както на пързалката, преметнала плитките си на гърдите, и изпод полуузатворените си клепачи поглеждала надменно със сините си очи. Принцът бил очарован. Дребничък, разноглед, с блестящи като вакса коси, той танцуval с Маруся, докато на кръглото му лице се появили капчици пот.

Принцът се влюбил в Маруся. Той си заминал за Сиам, но насъкоро се върнал инкогнито в Киев и предложил на Маруся да му стане жена. Тя се съгласила.

Смущение обзело киевските ученички. Всички казвали в един глас, че на нейно място за нищо на света те не биха се омъжили за един азиатец, макар и кралски син.

Маруся заминала за Сиам. В скоро време сиамският крал умрял от никаква тропическа болест. След него от същата болест умрели първият и вторият престолонаследници.

Мъжът на Маруся бил третият син на краля. Той имал твърде малка надежда да наследи сиамския престол. Но след смъртта на

братята си се оказал единственият наследник и неочекано станал крал. Така веселата киевска гимназистка Маруся Весницка станала сиамска кралица.

Придворните — ненавиждали кралицата чужденка. Нейното съществуване нарушавало традициите на сиамския двор.

По искане на Маруся в Банкок прекарали електрическо осветление. Това препълнило чашата на омразата у придворните. Те решили да отровят кралицата, която потъпкала древните привички на народа. В храната на кралицата почнали постепенно да сипват стрито на най-ситен прашец стъкло от счупени електрически крушки. След шест месеца Маруся умряла от кръвоизлив в червата.

На гроба ѝ кралят поставил паметник. Висок слон от черен мрамор със златна корона на главата стоял, печално навел хобота си в гъстата трева, която достигала до коленете му. Под тая трева лежала Маруся Весницка — младата кралица на Сиам.

Оттогава винаги когато бивах на пързалката, аз си спомнях за Маруся и капелмайстора, който свиреше валса „Невъзвратимо лято“ и как Маруся отърсваше с ръкавицата снега от челото и веждите си и нейните кънки от синя стомана — кънки от град Халифакс. Там са живели простодушни моряци в оставка. Да може човек да разкаже на тия старци историята на Маруся Весницка. Отначало те биха зейнали от смайване, а после биха се зачервили от гняв срещу придворните и дълго биха клатили глави, тюхкайки се над превратностите на човешката съдба.

* * *

Зимно време ме водеха на театър.

Първата пиеса, която видях, беше „Превземането на крепостта Исмаил“. Тя не ми се хареса, защото забелязах до кулисите един човек с очила и в изтъркани кадифени панталони. Той стоеше до Суворов, после го бълсна силно в гърба, Суворов с подскачане изскочи на сцената и закукурига като петел.

Но затова пък втората пиеса „Принцеса Мечта“ от Ростан ме омагьоса. Там имаше всичко, за да смае въображението ми: палуба на кораб, грамадни платна, трубадури, рицари, принцеса.

Аз обикнах драматичния Соловцовски театър, синята му кадифена тапицерия и малките ложи. След представлението не можеха по никакъв начин да ме изведат от театъра, докато не угасят светлината. Тъмнината на театралния салон, миризмата на парфюм и портокалови кори — всичко това ми се струваше толкова примамливо, че аз мечтаех да се скрия под стола и да прекарам цялата нощ в празния театър.

През детинството си не можех да отделя театралното зрелище от действителността и се измъчвах истински и дори се разболявах след всяко представление.

Страстта ми към четене се засили след театъра. Достатъчно беше да видя само „Мадам Санжен“ и аз започвах жадно да чета всички книги за Наполеон. Епохите и хората, които виждах в театъра, оживяваха по чуден начин и се изпълваха с необикновен интерес и прелест.

Аз обикнах не само представленията — харесваха ми и театралните коридори с огледала в мътни златни рамки, тъмните закачалки, дето миришеше на кожа от шубите, седефените бинокли, тропането на застоялите се коне пред входа на театъра.

През антрактите тичах в края на коридора и гледах през прозореца навън. Там цареше непрогледен мрак. Само снегът се белееше по дърветата. Бързо се обръщах и виждах светлината в празничния салон, полилеите, блясъка на женските коси, гривни, обици и кадифената завеса на сцената. През антрактите завесата се люлееше от топлия вятър. Повтарях това занимание по няколко пъти, гледах ту през прозореца, ту към салона — и това ми харесваше много.

Аз не обичах операта. Очевидно защото първата опера, която гледах, беше „Демон“ от Рубинщайн. Един мазен актьор с нахално и бърnestо лице лениво и никак тромаво пееше в ролята на Демон. Той играеше почти без грим. Беше смешно, че на тоя солиден човек с коремче бяха облекли дълга черна дреха от муселин, обшита с пулчета, и бяха вързали криле на гърба му. Актьорът силно фъфлеше и когато той пееше „Проклет свят, презрян свят“, аз не можех да се сдържа да не се засмея. Мама бе възмутена и престана да ме води на опера.

Всяка зима у нас идваше от Городишче леля Дозя. Мама обичаше да я води на театър.

През нощта преди театъра леля Дозя спеше зле. Няколко часа преди представлението тя обличаше широка, шумоляща рокля от кафяв атлас, бродирана с жълти цветя и листа, намяташе кафяв шал, стискаше с ръка дантелена кърпичка и след това, подмладена с десетина години и малко изплашена, заедно с мама отиваше с файтон на театър. Както всички украински жени, леля Дозя забраждаше главата си с черна забрадка с малки рози.

В театъра всички гледаха леля Дозя, но тя бе толкова погълната от представлението, че не обръщаше внимание на никого.

Водеха я главно на украински пиеси — „Наталка-Полтавка“, „Запорожец отвъд Дунав“ и „Шалменко вестовоят“. Веднъж посред действието леля Дозя скочила и извикала на украински към злодеца на сцената:

— Какво правиш, подлецо, не те е срам!

Публиката буйно се засмяла. Спуснали завесата. На другия ден леля Дозя плака през цялото време от срам, молеше баща ми да ѝ прости и ние не знаехме как да я успокоим.

С леля Дозя ходихме за пръв път на кино. Тогава наричаха киното „илюзион“ или „кинематограф на Люмиер“.

Първият филм бе прожектиран в Оперния театър. Баща ми беше във възторг от илюзиона и го поздрави като едно от великолепните новаторства на двадесетия век.

На сцената изопнаха сиво мокро платно. После угасиха полилеите. По платното замига зловеща зеленикова светлина и се разтичаха черни петна. Точно над главите ни се струеше мъглияв лъч светлина. Той страшно съскаше, сякаш зад гърба ни печаха цяла дива свиня, и леля Дозя попита мама:

— Защо цвърти така тоя илюзион? Няма ли да изгорим от него като в курник?

След дългото мигане на платното се появи надпис: „Изригване на остров Мартиника. Пейзажен филм“.

Екранът затрепери и на него като сред пороен дъжд от прах се появи изригващ вулкан. От недрата му се лееше гореща лава. Зрителната зала зашумя, потресена от това зрелище.

След пейзажния филм прожектираха комичен филм из живота на френската казарма. Барабанчик бие барабан, войниците се събуждат, скачат, обуват панталоните си. От панталона на един войник пада

голям плъх. Той тича из казармата, а войниците с ужас, невероятно изблещили очи, се катерят по леглата, по вратите и прозорците. С това филмът свършва.

— Панаирджийско зрелище! — каза мама. — Само с тая разлика, че на Контрактовия панаир зрелищата са много по-интересни.

Баща ми каза, че недалновидните хора са се смеели също така на локомотива на Стефенсон, а леля Дозя, стараейки се да примери баща ми и майка ми, каза:

— Остави го тоя илюзион! Не е работа за нашия женски ум.

На Контрактовия панаир зрелищата бяха наистина интересни. Ние обичахме тоя панаир и с нетърпение очаквахме цяла зима откриването му.

Панаирът се откриваше през март в старинната Контрактова къща на Подол и в дъщчените бараки около тая къща.

Обикновено около деня на откриването му пътищата се разкалаваха и ставаха непроходими. Острите миризми на панаирските стоки се усещаха отдалеч. Миришеше на нови бъчви, на кожа, на медени питки и хасе.

На панаира ми харесваха въртележките, играчките и паноптикумът.

Под ножовете на продавачите хрущяха маслени буци от бяла и шоколадена халва. Прозрачният розов и лимонен ракат локум залепваше по устата. На грамадни глинени чинии бяха струпани пирамиди от захаросани круши, сливи и вишни — изделия на знаменития киевски сладкар Балабухи.

Върху постлани в калта рогозки стояха редици грубо издялани от дърво и боядисани с лепкава боя войничета — казаци с калпаци и шалвари с малинови лампази, барабанчици със зверски опулени очи и тръбачи с големи пискюли на тръбите. На камари бяха струпани пръстени пищялки.

Весели старци се бутаха в тълпата, хвалейки „тъщините езици“ и „морския жител“. Това беше забавна играчка. В тясно стъклено бурканче плуваше и се преобръщаше във водата черно космато дяволче.

Зашеметяваха ни множеството звукове — викове на продавачи, скърцане на коли с шини, великопостното звънене от Братския

манастир, писъкът на гumenите дяволчета, пищенето на свирките и виковете на хлапетата от въртележките.

При доплащане въртяха въртележките така бързо, че всичко се превръщаше в пъстра смесица от озъбени конски музуни от папиемаше, вратовръзки, ботуши, развени рокли, разноцветни жартиери, дантели, забрадки. Понякога в лицето на зрителите летяха като куршуми стъклени мъниста от скъсан при стремителното въртене гердан.

Мене ме беше малко страх от паноптикума, особено от восьчните фигури.

Убитият френски президент Карно лежеше усмихнат на пода във фрак със звезда. Гъста неестествена кръв, подобна на червен вазелин, течеше по колосания му нагръдник. Изглеждаше, че Карно е доволен, задето е умрял така ефектно.

Восьчната царица Клеопатра притискаше черна змия на твърдата си зеленикова гръд.

Русалка с лилави очи лежеше в една цинкова вана. В калните люспи на русалката се отразяваше мъждива електрическа крушка. Водата във ваната беше мътна.

В разтворен сандък, опасан с телена мрежа, между юргани спеше боа. От времена време тя потрепваше с мускулите си и зрителите се отдръпваха.

Препарирана горила, заобиколена с листа от боядисан салаш, отвличаш в горския гъсталак безчувствена девойка с разплетени златни коси.

За три копейки всеки желаещ можеше да стреля с „монтекристо“ срещу тая горила и да спаси девойката. Ако стрелящият улучеше кръгчето на гърдите на горилата, тя изтърваваше парцалената девойка на пода. От девойката се издигаше гъст грах.

След това закриваха за малко горилата с басмена завеса и после тя отново се появяваше, отвличайки все така свирепо девойката в същия изгубил цвета си горски гъсталак.

Ние обичахме Котрактовия панаир и за това, че той предвещаваше близкия Великден, заминаване при баба в Черкаси, а след това — винаги прекрасната и необикновена наша киевска пролет.

ГАРДЕМАРИН^[1]

Пролетта в Киев започваше с прииждането на Днепър. Достатъчно беше да излезеш от града на Владимирската могилка и веднага пред очите ти се откриваше синкаво море.

Но освен прииждането на Днепър в Киев почваше и друг прилив — на слънчева светлина.

На Бибиковския булевард цъфваха лепкавите пирамидални тополи. Те изпълваха околните улици с мириз на тамян. Кестените пускаха първите си листа — прозрачни, измачкани, покрити с червеникав пух.

Когато на кестените цъфваха жълти и розови свещи, пролетта достигаше разгара си. От вековните градини по улиците се изливаха вълни от прохлада, влажен дъх на млада трева, шумолене на насокро развили се листа.

Гъсеници пълзяха по тротоарите дори на Крешчатик. Вятърът събираще на қупчини изсъхналите листенца от цветя. Майски бръмбари и пеперуди нахълтваха във вагоните на трамваите. Нощем в градинките пред къщите пееха славеи. Мъхът от тополите като черноморска пяна се събираще на вълни по тротоарите. По краищата на паважите се жълтееха глухарчета.

Над широко разтворените прозорци на сладкарниците и кафенетата изопваха брезентови навеси на ивици за предпазване от слънцето. По масичките в ресторантите се виждаше люляка напръскана с вода. В люляковите гроздове младите киевчанки търсеха цветчета с по пет листчета. Под сламените летни шапки лицата им добиваха жълтеникаво матов цвят.

Настъпваше времето на киевските градини. Напролет се губех по цял ден из градините. Играех, учех уроците си и четях там. Връщах се вкъщи само да обядвам и нощувам.

Познавах всяко кътче на грамадната Ботаническа градина с нейните долове, езеро и гъста сянка на столетните липови алеи.

Но най-много обичах Мариинския парк в Липки до двореца. Той се бе надвесил над Днепър. Стените от лилава и бяла люляка, високи до три човешки боя, звъняха и се олюляваха от множество пчели. Сред полянките шуртяха фонтани.

Над червените глиниести стръмни брегове на Днепър се простираше широк пояс от градини — Мариинският и Дворцовият паркове, царската и Търговската градини. От Търговската градина се откриваше чудесна гледка към Подол. Киевчани се гордееха много с тая гледка. В Търговската градина през цялото лято свиреше симфоничен оркестър. Нищо не пречеше да се слуша музиката освен провлечените параводни сирени, които се чуваха откъм Днепър.

Последна градина на брега на Днепър беше Владимирската могилка. Там се издигаше паметникът на княз Владимир с голям бронзов кръст в ръката. На кръста бяха завинтени електрически крушки. Вечерно време ги запалваха и огненият кръст висеше високо в небето над киевските стръмнини.

Градът беше толкова хубав напролет, че аз не разбрах маминото пристрастие към задължителните неделни разходки в курортните места — Боярка, Пуща Водица или Дарница. Скучаех сред еднообразните курортни места на Пуща Водица, равнодушно гледах в гората Боярка хилавата алея на поета Надсон и не обичах Дарница заради утъпканата земя около боровете и сипкавия пясък, размесен с угарки от цигари.

Веднъж през пролетта седях в Мариинския парк и четях „Островът на съкровищата“ от Стивънсън. До мене седеше сестра ми Галя и също четеше. Лятната ѝ шапка със зелени панделки бе сложена на пейката. Вятърът развяваше панделките.

Галя беше късогледа, много доверчива и беше почти невъзможно да я извадиш от добродушното ѝ състояние.

Сутринта бе валял дъжд, но сега над нас блестеше чистото пролетно небе. Само от люляката падаха закъснели капки дъжд.

Едно момиченце с фльонги в косата се спря срещу нас и почна да прескача въже. То ми пречеше да чета. Аз раздрусах люляката. Ситен дъжд се изсипа шумно върху момиченцето и Галя. Момиченцето ми изплези език и избяга, а Галя отърси от книгата дъждовните капки и продължи да чете.

И тъкмо в тоя миг видях човека, който задълго отрови живота ми с мечти за непостижимо бъдеще.

По алеята леко вървеше висок гардемарин със загоряло, спокойно лице. На лакирания му колан висеше права черна сабя. Лекият вятър развяваше черните му панделки с бронзови котвички. Той беше целият в черно. Само яркото злато на нашивките подчертаваше строгата му униформа.

В сухопътния Киев, дето почти не виждахме моряци, това беше пришълец от далечния легендарен свят на крилатите кораби, на фрегатата „Палада“, от света на всички океани и морета, на всички пристанищни градове, на всички ветрове и всички очарования, които бяха свързани с живописния труд на мореплавателите. Старинната сабя с черен ефес сякаш бе се появила в Мариинския парк от страниците на Стивънсън.

Гардемаринът мина край нас и пяскът под него скърцаше. Аз станах и тръгнах след него. Поради късогледството си Гая не забеляза моето изчезване.

Целият ми копнеж по морето се бе въплътил в този човек. Аз често си представях морето мъгливо и златно от вечерното безветрие далечните плавания, когато целият свят се променя като бърз калейдоскоп зад стъклата на илюминатора. Боже мой, да можеше някой да се досети да ми подари поне късче вкаменена ръжда, отчупена от някоя стара котва! Аз бих я пазил като скъпоценност.

Гардемаринът се озърна. Върху черната панделка на фуражката му без козирка прочетох загадъчната дума: „Азимут“. По-късно научих, че така се наричал един учебен кораб от Балтийския флот.

Вървях след него по Елизаветинската улица, а след това по Институтската и Николаевската. Гардемаринът изящно и небрежно отдаваше чест на пехотните офицери. Срам ме беше пред него заради тромавите киевски военни.

Гардемаринът се озърна няколко пъти, а на ъгъла на Меринговска се спря и ме извика.

— Момченце — насмешливо попита той, — защо се влечите след мене на буксир?

Аз се изчервих и не отговорих нищо.

— Всичко е ясно: той мечтае да стане моряк, — досети се гардемаринът, който кой знае защо говореше за мене в трето лице.

— Аз съм късоглед — с отпаднал глас отговорих аз.

Гардемаринът сложи сухата си ръка на рамото ми:

— Я да отидем до Крещатик.

Тръгнахме един до друг. Страхувах се да вдигна очи и виждах само невероятно изльсканите здрави ботуши на гардемарина.

На Крещатик гардемаринът се отби заедно с мене в кафенето на Семаден, поръча два сладоледа с фъстъци и две чаши вода. Поднесоха ни сладоледа на малка трикрака масичка от мрамор. Тя беше твърде студена и цялата нашарена с цифри — при Семаден се събираха борсови гешефтари и пресмятала печалбите и загубите си по масичките.

Мълчаливо изядохме сладоледа. Гардемаринът извади от портфейла си снимка на един великолепен корвет с платна и широк комин и ми я подаде:

— Вземете я за спомен. Това е моят кораб. Аз съм ходил с него в Ливърпул.

Той ми стисна здраво ръката и си отиде. Поседях още малко, докато в мене почнаха да се заглеждат потни съседи с меки шапки. Тогава излязох смутено и хукнах към Мариинския парк. Пейката беше празна. Галя си бе отишла. Сетих се, че гардемаринът ме бе съжалил и за пръв път разбрах, че жалостта оставя горчива утайка в душата.

След тая среща желанието да стана моряк ме измъчваше много години. Аз се стремях към морето. За пръв път го видях набързо в Новоросийск където ходихме за няколко дни с баща ми. Но това не беше достатъчно.

По цели часове седях над атласа, разглеждах крайбрежията на океаните, търсех неизвестните крайморски градчета, носове, острови и устия на реки.

Измислих една сложна игра. Съставих дълъг списък на параходи със звучни имена: „Полярна звезда“, „Валтер Скот“, „Хинган“, „Сириус“. Тоя списък растеше всеки ден. Аз бях владетел на най-голямата флота в света.

Разбира се, аз седях в парадната си канцелария сред дим от пури, сред пъстри плакати и разписания. Широките прозорци гледаха естествено към кея. Жълтите мачти на парадните стърчаха до самите прозорци, а зад стените шумяха добродушни брястове. Парадният

дим безцеремонно нахлуваше през прозорците, смесваше се с миризмата на развалена саламура и новички, весели рогозки.

Аз измислих списък на чудни рейсове за моите параходи. Не остана дори най-забутаното кътче на земята, където те да не отидат. Те посещаваха дори остров Тристан Д-Акуня.

Аз сменях параходите от един рейс и ги изпращах на друг. Следях плаването на корабите си и безпогрешно знаех къде е днес „Адмирал Истомин“ и къде е „Летящият холандец“. „Истомин“ товари банани в Сингапур, а „Летящият холандец“ разтоварва брашно на Фаръорските острови.

За да ръководя такова голямо параходно предприятие, бяха ми необходими много знания. Четях пътеводители, параходни справочници и всичко, което имаше макар и далечна връзка с морето.

Тогава за пръв път чух от мама думата „менингит“.

— С игрите си той ще стигне бог знае къде — каза веднъж мама.
— Дано всичко това не завърши с менингит.

Бях чувал, че менингитът е болест на момчета, които са се научили твърде рано да четат. И затова само се усмихнах на мамините страхове.

Всичко завърши с това, че родителите ми решиха през лятото да заминем цялото семейство на море.

Сега се сещам, че с това пътуване мама се е надявала да ме излекува от прекомерното увлечение по морето. Тя е мислела, че както става винаги, аз ще се разочаровам от непосредственото сблъскване с онова, към което така страстно съм се стремил в мечтите си. И тя беше права, но само отчасти.

[1] Гардемарин — морски юнкер. ↑

КАК ИЗГЛЕЖДА РАЯТ

Веднъж мама тържествено заяви, че тия дни заминаваме за през цялото лято на Черно море в малкото градче Геленджик, близо до Новоросийск.

Сигурно не са могли да изберат по-хубаво място от Геленджик, за да се разочаровам от увлечението си към морето и юга.

По това време Геленджик беше прашно и горещо градче без всякакви растителност. Цялата зеленина на много километри наоколо е била унищожена от жестоките новоросийски ветрове — нордостове. В градинките растяха само бодливи храсти от жив плет и хилава акация с жълти суhi цветчета. От високите хълмове лъхаше жега. В края на залива димеше циментов завод.

Но геленджишкият залив беше много хубав. В прозрачната му и топла вода като розови и сини цветя плуваха големи медузи. На пясъчното дъно лежаха петнисти калкани и ококорени вретенарки. Вълните изхвърляха на брега червени водорасли, изгнили тапи от рибарски мрежи, изгладени от водата парчета от тъмнозелени бутилки.

След идването ми в Геленджик морето не изгуби прелестта си за мене. То стана само по-просто и затова по-хубаво, отколкото в гиздавите ми мечти.

В Геленджик се сприятелих с един възрастен лодкар Анастас. Той беше грък, родом от град Воло. Имаше нова платноходка, бяла, с червен кил и изблизана от водата дъсчена скара.

Анастас разхождаше с лодката си курортистите. Той се славеше със сръчността и хладнокръвието си и понякога мама ме пущаше сам с него.

Веднъж Анастас ме откара с лодката си в открито море. Никога няма да забравя ужаса и възоргата, които изпитах, когато платното се изду и наведе лодката така ниско, че водата достигаше до равнището на борда. Насреща ни се понесоха огромни шумящи вълни със зеленикова отсенка и плискаха лицето ми със солени пръски.

Улових се за въжетата, исках да се върнем на брега, но Анастас стисна лулата между зъбите си, измърмори нещо, а след това попита:

— Колко е платила майка ти за тия чувяки? Ех, че хубави чувяки.

Той кимна към меките ми кавказки обуща — чувяки. Краката ми трепереха. Аз не отговорих нищо. Анастас се прозя и каза:

— Нищо ти няма! Малък душ, топъл душ. Ще обядваш с апетит. Няма да има нужда да те молят — хапни това за татко, хапни това за мама!

Той небрежно и уверено обърна лодката. Тя загреба вода и ние се понесохме към залива, като се гмуркахме и изскачахме на гребените на вълните, които със страшен шум се хълзгаха под кърмата. Сърцето ми се свиваше и примириаше.

Неочаквано Анастас запя. Престанах да треперя и с недоумение слушах песента му:

*От Батум до Сухум —
ай-вай-вай,
от Сухум до Батум —
ай-вай-вай,
тича момче, влачи грънче —
ай-вай-вай,
падна момче, счупи грънче —
ай-вай-вай.*

Под звуците на тая песен ние спуснахме платното, засилихме се и бързо се приближихме до пристана, дето чакаше побледняла мама. Анастас ме вдигна на ръце, сложи ме на пристана и каза:

— Сега той ви е соленичък, мадам. Свикна вече с морето.

* * *

Веднъж баща ми нае кабриолет и потеглихме от Геленджик към Михайловския превал.

Отначало каменистият път минаваше по склона на голи и прашни хълмове. Минавахме по мостове над долове, в които нямаше

нито капка вода. По планините по цял ден лежаха, закачени за върховете, едни и същи облаци от сив сух памук.

Допи ми се вода. Червенокосият файтонджия казак се обръщаше и казваше да потърпя до превала — там ще се напия със сладка и студена вода. Но аз не вярвах на файтонджията. Тия суhi хълмове и липсата на вода ме плашеха и аз с мъка гледах тъмната и свежа ивица на морето. Морската вода не се пиеше, но поне можех да се изкъпя в нея.

Пътят се издигаше все по-високо и изведнъж в лицето ни лъхна свежест.

— Ето и превала! — каза файтонджията, спря конете, слезе и подложи железните спирачки под колелата.

От гребена на хълма видяхме грамадни и гъсти гори. Те се простираха на вълни по планините до кръгозора. Тук-там из зеленината стърчаха червени гранитни скали, а в далечината видях един връх, който лъщеше от лед и сняг.

— Нордостът не достига дотук — каза файтонджията, — тука е раят!

Кабриолетът почна да се спуска. Веднага ни закри гъста сянка и в непроходимия гъсталак на дърветата чухме шуртене на вода, чуруликане на птици и шумолене на листака, подухвани от пладнешкия вятър.

Колкото по-надолу се спускахме, толкова по-гъста ставаше гората и толкова по-сенчест пътят. От двете му страни вече бързаше прозрачна вадичка. Тя миеше разноцветните камъни, закачаше със струите си лилавите цветя и ги караше да се привеждат и треперят, но не можеше да ги откъсне от каменливата почва и да ги отнесе надолу в клисурата.

Мама гребна с канче вода от вадичката и ми даде да пия. Водата беше толкова студена, че канчето веднага се изпоти.

— Мирише на озон — каза баща ми.

Аз въздъхнах дълбоко. Не знаех на какво мирише наоколо, но ми се струваше, че са ме затрупали с купчини клончета, измокрени от ароматен дъжд.

Над главите ни се закачаха лиани. И ту тук, ту там по склоновете на пътя иззад някой камък се подаваше някое мъхнато цвете и с любопитство гледаше нашия кабриолет и сивите коне, вирнали нагоре

глави и стъпващи тържествено като на парад, за да не препуснат и катурнат кабриолета.

— Ето гущер! — каза мама.

— Къде?

— Ето там. Виждаш ли леската? А наляво — червен камък в тревата. Гледай по-горе. Виждаш ли едно жълто цвете? Това е азалия. Малко по-вдясно от азалията, на съборения бук, до самия корен. Ето виждаш ли оня мъхнатия червеникав корен в сухата земя и никакви мънички сини цветенца? Той е там до тях.

Аз видях гущера. Но докато го открия, направих чудесно пътешествие по лещака, червения камък, цветето на азалията и съборения бук.

„Ето какъв бил Кавказ!“ — помислих аз.

— Тука е раят! — повтори файтонджията, като свърна от шосето в една тревиста тясна просека в гората. — Сега ще разпрегнем конете, ще се къпем.

Навлязохме с кабриолета в такъв гъсталак и клоните ни шибаха толкова силно лицата, че трябваше да спрем конете, да слезем от кабриолета и да продължим пешком. Кабриолетът бавно вървеше след нас.

Излязохме на една поляна в зелената клисура. Като бели острови в сочната трева се виждаха купчини високи глухарчета. Под гъстите буки видяхме празен стар сайвант. Той се издигаше на брега на шумлива планинска рекичка. Тя преливаше през камъните прозрачна вода, съскаше и заедно с водата влачеше множество въздушни мехурчета.

Докато файтонджията разпрягаше конете и отиде с баща ми да събере съчки за огъня, ние се умихме в реката. След миенето лицата ни пламнаха от горещина.

Искахме веднага да тръгнем нагоре по реката, но мама постла на тревата покривка, извади провизиите и каза, че докато не се наядем, няма да ни пусне никъде.

Задавяйки се, аз изядох няколко сандвича с шунка и студената оризова каша със стафиди, но оказа се, че напразно съм бързал — упоритият меден чайник никак не искаше да възври на огъня. Сигурно защото водата от рекичката беше съвсем ледена.

После чайникът кипна така неочеквано и бурно, че заля огъня. Пихме силен чай и почнахме да подканяме татко да отидем в гората. Файтонджията каза, че трябва да бъдем по-предпазливи, защото в гората имало много глигани. Обясни ни, че ако видим изровени малки ями в земята, това са местата, дето глиганите спят през нощта.

Мама почна да се вълнува — тя не можеше да дойде с нас, защото страдаше от задух, но файтонджията я успокои, като каза, че за да нападне човека, глиганът трябва да бъде нарочно раздразнен.

Тръгнахме нагоре по реката. Провирахме се през гъсталака, като се спирахме всеки миг и се викахме един друг, за да си покажем гранитните басейни, издълбани от реката — в тях като сини искри се мяркаше пъстърва, грамадни зелени бръмбари с дълги мустачки, пенливи мърморещи водопади, хвощове, по-високи от нас, храсти от горска анемона и полянки с божури.

Боря се натъкна на малка прашна яма, която приличаше на детската вана. Предпазливо я заобиколихме. Очевидно в нея бе нощувал глиган.

Баща ми мина напред. Той почна да ни вика. Ние се промъкнахме към него през смрадлика, като заобикаляхме грамадни мъхести камъни.

Баща ми стоеше до едно странно съоръжение, обрасло в къпина. Четири гладко издялани грамадни камъни бяха покрити като с покрив от пети издялан — камък. Това беше като каменна къщичка. В единия от страничните камъни бе пробит отвор, но такъв малък, че дори не можех да се провра през него. Наоколо имаше няколко такива каменни постройки.

— Това са долмени — каза баща ми. — Древни скитски гробища. А може и съвсем да не са гробища. Досега учените не могат да разберат кой, за какво и как е строил тия долмени.

Аз бях уверен, че долмените са жилища на отдавна измрели джуджета хора. Но не казах това на баща си, защото с нас беше Боря: той би ме направил за смях.

В Геленджик се връщахме съвсем обгорени от слънцето, опиянени от умора и от горския въздух. Аз заспах и през сън почувствувах как ме обльхна горещина и чух далечния ропот на морето.

Оттогава във въображението си аз станах владетел на още една великолепна страна — Кавказ. Почнах да се увличам от Лермонтов, от абреките^[1], от Шамил. Мама отново се разтревожи.

Сега, в зрялата си възраст, си спомням с благодарност за детските си увлечения. Те ме научиха на много неща.

Но аз съвсем не приличах на ония шумни и увличащи се момчета, който се пенят от вълнение и не оставят никого на мира. Наопаки, аз бях твърде срамежлив и не досаждах никому с увлеченията си.

[1] Абрек — кавказки планинец. ↑

БРЯНСКИТЕ ГОРИ

През есента на 1902 година трябаше да постъпя в подготвителния клас на Първа киевска гимназия. В нея се учаеше средният ми брат Вадим. След неговите разкази бях почнал да се страхувам от гимназията, понякога дори плачеши и молех мама да ме остави вкъщи.

— Нима искаш да станеш частен ученик? — уплашено питаше мама.

Частни ученици се наричаха ония момчета, които учаха у дома си и всяка година държаха изпити в гимназията.

От думите на братята си аз си представях добре кошмарната съдба на тия частни ученици. Тях нарочно ги късали на изпитите, подигравали се всякак с тях, изисквали от тях много повече знания, отколкото от обикновените гимназисти. Частните ученици не получавали от никъде помощ. Дори не им подсказвали.

Представях си тия изтощени от зубрене, разплакани момчета с почервенели от вълнение щръкнали уши. Зрелището беше жалко. Аз почнах да отстъпвам и казах:

— Е добре, няма да бъда частен ученик.

— Глезльо! — викаше от стаята си Боря. — Ревльо!

— Да не си посмял да го обиждаш! — кипваше мама.

Тя смяташе Боря за безсърден и все се чудеше откъде се е взел той му суров характер. Очевидно от баба Туркинята. Всички от нашето семейство се отличаваха с необикновена отзивчивост, привързаност към хората и непрактичност.

Баща ми знаеше за моите страхове, сълзи и вълнения и, както винаги, намери неочеквано лекарство за тия беди. След легко спречкане с мама той реши да ме изпрати сам при вуйчо ми, маминия брат Николай Григориевич.

Това беше същият оня весел юнкер вуйчо Коля, който идваше от Петербург у бабини в Черкаси и обичаше да танцува валс с леля Надя. Сега той бе станал вече военен инженер, бе се оженил и служеше в

град Брянск, Орловска губерния, в стария артилерийски оръжеен завод. Той завод се наричаше арсенал.

През лятото вуйчо Коля бе наел една вила край Брянск в старото напуснато имение Ръовни в Брянските гори и ни канеше всички да отидем там. Родителите ми се съгласиха. Но те не можеха да заминат, преди сестра ми и братята ми да завършат изпитите си. Изпратиха ме напред самичък.

— Нека свиква — каза баща ми. — Това е полезно за такива стеснителни момчета.

Баща ми писа писмо до вуйчо Коля. Какво бе писал в него, аз не знам. Като бършеше скришом сълзите си, мама стегна малкия ми куфар, в който не бе забравено нищо, дори и бележка с всякакви наставления.

Купиха ми второкласен билет до гара Синезерки. Вуйчовата вила беше на десет версти от тая гара.

На гарата ме изпратиха всички, дори Боря. Баща ми поприказва нещо с беломустакатия кондуктор и му даде пари.

— Ще го откарам здрав и читав — каза кондукторът на мама. — Не се вълнувайте, госпожо.

Мама помоли съседите ми по купе да ме наглеждат и да не ми позволяват да слизам по гарите. Съседите се съгласиха на драго сърце. Аз се стеснявах много и предпазливо дърпах мама за ръкава.

След втория звънец всички ме целунаха, дори Боря, макар че веднага, незабелязано за другите, ме чукна силно с големия си пръст по главата.

Всички слязоха от влака на перона. Но мама все не можеше да ме остави. Тя ме държеше за ръце и казваше:

— Бъди добър. Чуваш ли? Бъди умно момче. И много внимателно.

Тя ме гледаше с изпитателни очи. Удари третият звънец. Тя ме прегърна и бързо, като шумолеше с роклята си, тръгна към изхода. Скочи почти, когато влакът бе тръгнал. Баща ми я подхвани и поклати глава.

Стоях до затворения прозорец, гледах как мама върви бързо пред всички по перона и едва сега видях колко красива, мъничка и ласкова е тя. Сълзите ми капеха на прашната рамка.

Дълго гледах през прозореца, макар че вече не се виждаха нито мама, нито перонът, а зад прозореца се носеха сточните линии, кресливите маневрени локомотиви и плуваше, сякаш въртейки се, новата готическа черква на Василковската улица. Страхувах се да се обърна, за да не забележат съседите ми по купе разплаканите ми очи. После си спомних, че на вуйчо Коля бяха изпратили телеграма за пристигането ми. Лека гордост от това, че за мене бяха изпратили истинска телеграма, ме успокои малко и аз се обърнах.

Купето беше тапицирано с червено кадифе. В него беше тясно и уютно. Прашни слънчеви петна изведнъж, сякаш по команда, почваха бързо да пълзят от единия в другия ъгъл на купето, а после все така бързо пълзяха обратно — влакът се измъкваше от плетеницата на Киевските предградия и тръгваше по залите.

Бяха ме настанили в дамско купе. За това настояща мама. Огледах внимателно спътничките си. Една от тях, черна суха французойка, бързо ми закима, усмихна се, като показва конските си зъби, и ми подаде кутия с мармелад. Аз не знаех какво да направя, но благодарих и взех мармелад, като си изцапах ръцете.

— Сложи го по-скоро в устата си! — каза ми втората спътница — шестнадесетгодишна гимназистка с кафява униформена рокля, с кривогледи весели очи. — Яж и не му мисли!

Французойката, очевидно гувернантка, каза на френски нещо строго на гимназистката. Гимназистката веднага направи гримаса и тогава французойката почна да говори бързо, сърдито и дълго на френски. Без да я изслуша, гимназистката стана и излезе в коридора.

— Ох, младеж! — каза третата моя спътница, дребна пълна бабичка с уста, прилична на кравайче. Зад гърба ѝ в плетена торбичка наистина висяха кравайчета, посыпани с маково семе. — Ох, тия младежи!

— О-о! — закима французойката. — Това е непослушание. Само фиф! Каприз!

Аз не знаех какво значи думата „фиф“, но се досещах, че е нещо лошо, защото бабичката вдигна очи към тавана и въздъхна така тежко, че дори французойката я погледна с интерес.

Искаше ми се да гледам през прозореца и излязох в коридора. Гимназистката вече стоеше до отворения прозорец.

— А, Витя! — каза ми тя. — Застани до мене да гледаме.

— Аз не съм Витя — отговорих, като се изчервих.

Стъпих върху корниза на отоплението и се подадох през прозореца. Влакът минаваше по моста на Днепър. Видях Лаврата и далечния Киев, и плиткия Днепър, който бе успял да натрупа пясъчни острови около подпорите на моста.

— Проклета вещица! — каза гимназистката. — Мадам Демифам! Но изобщо ти не се бой от нея. Тя е добра бабишкера.

Аз се изморих много от това свое първо пътешествие, защото през целия път, освен нощем, стоях прав до отворения прозорец. Но бях щастлив. За пръв път изпитах тая безгрижност при пътуването, когато не трябва да мислиш за нищо, а само да гледаш през прозореца ръжените ниви, горичките, малките гарички, дето боси жени продават мляко, рекичките, стрелочниците, началниците на гарите с изпрашени червени фуражки, гъските и селските деца, които тичат след влака и викат: „Чичко, Хвърли една копейка!“

Тогава пътят за Брянск заобикаляше и беше дълъг. През Лгов и Навля. Едва на третия ден влакът пристигна в Синезерки.

Той вървеше бавно, застояваше се дълго на гарите, почиваше около помпите. Отначало пътниците изскачаха, тичаха да си вземат вряла вода за чай и в буфета, купуваха от жените ягоди и печени пилета. После всички се успокояваха. Отдавна беше време да потеглим отново, на гарата се възцаряваше сънлива тишина, слънцето печеше, облаците плуваха, влажейки синя сянка по земята, пътниците дремеха, а влакът все стоеше и стоеше. Само локомотивът въздишаше силно и от него на пясъка капеше гореща маслена вода.

Най-после от гарата излизаше дебелият началник-гара с платнен сюртук, избърсваше мустаците си, слагаше свирката до устата и свиреше звънливо. Локомотивът не отговаряше и продължаваше да пъхти. Тогава началникът лениво тръгваше към локомотива и отново свиреше. Локомотивът не се обаждаше. Едва при третото или четвъртото изсвирване той се обаждаше най-после с късо, недоволно изсвирване и бавно потегляше.

Аз се подавах през прозореца, защото знаех, че веднага след семафора ще почнат да се виждат насипите на линията, обрасли с детелина и камбанки, а след това ще се покаже борова гора. Когато влакът навлизаше в нея, тракането на колелата сечуваше много по-

силно, ехото го подемаше и по цялата гора почваха да тракат с чукчета весели ковачи.

За пръв път виждах Средна Русия. Тя ми се харесваше повече от Украина. Беше по-пуста, по-просторна и по-глуха. Харесваша ми нейните гори, обрасли пътища, разговорите на селяните.

Бабичката съседка през цялото време спеше. Французойката се успокои и плетеши дантела, а гимназистката пееше, проврояла глава през прозореца, и пъргаво късаше листа от дърветата, които се носеха край влака.

След всеки два часа тя вземаше кошничката с яденето, дълго ядеше и караше и мен да ям. Ядяхме твърдо сварени яйца, печена кокошка, пирожки с ориз и пиехме чай.

После отново висяхме на прозореца и главите ни се замайваха от мириса на цъфтящата елда. Сянката от влака бягаше по полето и потреперваше, а вагонът беше залят с такава оранжева светлина от залязващото слънце, че в нашето купе като в огнена мъгла не можеше да се различи нищо.

Влакът пристигна по мръкнало в Синезерки. Кондукторът изнесе куфара ми на перона. Очаквах, че ще ме посрещне вуйчо Коля или вуйна Маруся, жена му, но на перона нямаше никого. Моите съседки се разтревожиха.

В Синезерки влакът стоя около минута. Той си замина, а аз останах да стоя до куфара си. Бях уверен, че вуйчо Коля е закъснял и ще дойде след малко.

Като куцукаше по перона до мене се приближи един брадат селянин със сако, с черен каскет и камшик, пъхнат в кончова на ботуша. От него лъхаше на конска пот и сено.

— Ти ли си Костик? — попита ме той. — А пък аз те чакам. Вуйчо ти, капитанът, заповядва да те посрещна и да те откарам здрав и читав. Дай си сандъчето и да вървим.

Това беше последното изпитание, пригответо за мене от баща ми. Той писал до вуйчо Коля никой да не ме посрещне в Синезерки.

Като мърмореше нещо за вуйчо ми, капитана, коларят — казваха го Никита — ме настани върху мекото сено на талигата, покрито с чул, отвърза торбата с овеса, седна на капрата и потеглихме.

Отначало пътувахме дълго по свечеряващото се поле, а след това пътят изви по едно бърдо между гори. Те се простираха от всички

стри, мрачни и тихи. От време на време талигата минаваше по дървен мост и под него блестеше черна блатна вода. Полъхна на влага, на мириз от острица. Зад горите и ниските храсталаци се издигна алената мъртва луна, пропища воден кос и Никита каза:

— Нашият край е горист, безлюден. Тук има много дървета и вода. Това е най-ароматната местност в цялата Орловска губерния.

Навлязохме в боровата гора и почнахме да се спусчаме по стръмен завой към някаква река. Боровете закриха луната, стана съвсем тъмно. На пътя се чуха гласове. Достраша ме малко.

— Ти ли си, Никита? — извика от тъмнината познатият вуйчов глас.

— Тпруу! — отчаяно се развика Никита, като задържаше конете.

— То се знае, че сме ние! Тпру, дявол да те вземе!

Някой ме хвана, свали ме от талигата и в неясната тъмнина видях засмените очи на вуйчо Коля и белите му зъби. Той ме целуна и веднага ме предаде на вуйна Маруся.

Тя ме прегръщаше, смееше се с гръдния си смях и от нея лъхаше на ванилия — изглежда, че преди малко бе месила тесто за сладки.

Качихме се на талигата, а Никита тръгна до нея.

Минахме един стар черен мост над чиста, дълбока река, цялата обрасла в храсти, после втори мост. Под него тежко се запремята риба. Най-после, като се закачи за каменния стълб до портата, талигата влезе в такъв тъмен и висок парк, сякаш дърветата се бяха заплели с върховете си сред звездите.

В най-големия гъсталак на парка, под шатри от непрогледни липи, талигата се спря до една малка дървена къща с осветени прозорци. Две кучета, бяло и черно — Мордан и Четвертак — почнаха да ме лаят и да подскочат, мъчейки се да близнат лицето ми.

Цялото лято прекарах в Ръовни, бивше Потъомкиново имение, сред девствените Брянски гори, реки, кротки орловски селяни, в стария и толкова обширен парк, че никой не знаеше къде той свършва и преминава в гора.

Това беше последното лято на моето истинско детство. После почна гимназията. Нашето семейство се раздели. Аз останах отрано сам и в последните класове на гимназията вече сам изкарвах прехраната си и се чувствувах напълно възрастен.

От това лято завинаги и с цялото си сърце се привързах към Средна Русия. Не познавам друга страна, която да притежава такава огромна лирическа сила и така трогателно живописна — с цялата ѝ тъга, спокойствие и простор — както средната ивица на Русия. Силата на тая любов трудно може да се измери. Всеки знае това по себе си. Обичаш всяка тревичка, клюмнала от росата или стоплена от слънцето, всяко канче вода от горския кладенец, всяко дръвче край езерото, на което листата треперят, дори когато няма вятър, всяко кукуригане на петел и всяко облаче, плуващо по бледното и високо небе.

И ако понякога ми се иска да живея до сто и двадесет години, както предсказваше дядо Нечипор, то е само, защото не е достатъчен един живот, за да изпиташ докрай цялото очарование и цялата лечебна сила на нашата руска природа.

Детството се свърши. Много е жалко, че почваме да разбираме цялата прелест на детството едва, когато станем възрастни. През детството всичко е било друго. Ние сме гледали на света със светли и чисти очи и всичко ни се е струвало много по-ярко.

По-ярко беше и слънцето, по-силно миришеха полетата, по-силна беше гръмотевицата, по-изобилни дъждовете и по-висока тревата. И по-широко беше човешкото сърце, по-остра мъката и хиляди пъти по-загадъчна земята, родната земя — най-великолепното, което ни е дадено в живота. Нея ние трябва да обработваме, да пазим и защищаваме с всичките сили на нашето същество.

**ВТОРА ЧАСТ
КЛАСИЧЕСКА ГИМНАЗИЯ**

ДРЕБОСЪЧЕТА

Аз не завиждах като другите момчета на киевските кадети за това, че носеха бели пагони с жълти вензели и заставаха във фронт пред генералите. Не завиждах и на гимназистите, макар че техните шинели от сив офицерски плат със сребърни копчета се смятала за много красиви. От малък бях равнодушен към всяка униформа освен към морската.

Когато през есента на 1902 година за пръв път обух дълги панталони и ученическа куртка, беше ми неловко, неудобно и престанах временно да чувствувам, че това съм аз. Станах за себе си чуждо момче с тежка фуражка на главата. Не обичах тия твърди сини фуражки с грамаден герб, защото на всичките ми другари — ученици от подготвителния клас — ушите им винаги стърчаха изпод тия фуражки. Когато сваляха фуражките, ушите им заемаха обикновеното си положение. Но достатъчно беше да сложат фуражките, и ушите им веднага щръкваха. Това ставаше сякаш нарочно, та като улови за ухото ученика от подготвителния клас, инспекторът Бодянски да може да каже със страшния си глас:

— Пак си закъснял, мизерабл! Застани в ъгъла и мисли за горчивата си съдба!

И затова щом мама ми купи фуражка, подражавайки на по-големите си братя, измъкнах малкия железен обръч и отпрах атласената й подплата. Такава беше традицията — колкото по-измачкана е фуражката, толкова по-голяма е гимназистката доблест. „Само зубрачите и подлизурките носят нови фуражки“ — казваха братята ми.

Върху фуражката можеше да се сядаш, да се носи в джоба и да се брулят с нея узрели кестени. След това тя добиваше онът боеви вид, който беше гордост за истинския гимназист.

Купиха ми и чанта с мек гръб от телешка кожа, кутия за моливи и пера, тетрадки на квадратчета, тънки учебници за подготвителния клас и мама ме поведе към гимназията.

По това време в Киев ни гостуваше баба Викентия Ивановна. Тя ме прекръсти и окачи на шията ми кръстче със студена верижка. С треперещи ръце тя разкопча яката на черната ми куртка, пъхна кръстчето под ризата ми, обърна се настрани и притисна кърпичката до очите си.

— Хайде върви! — с глух глас каза тя и ме побутна леко. — Бъди умен. Труди се!

Излязохме с мама. През цялото време се обръщах към нашата къща, сякаш ме отвеждаха завинаги от нея.

Тогава живеехме на сенчестата и тиха Николско-Ботаническа улица. Около нашата къща имаше грамадни замислени кестени. От тях бяха почнали вече да падат сухите петпръстни листа. Денят беше слънчев, много син, топъл, но с прохладна сянка — обикновен ден на киевската есен. Баба стоеше до прозореца и през цялото време, докато завием на Тарасовската улица, ми кимаше. Мама вървеше мълчаливо.

Когато стигнахме до Николаевската градинка и през нейната зеленина видях жълтото здание на гимназията, заплаках. Сигурно бях разбрал, че детството е завършило, че сега трябва да се трудя и че трудът ми ще бъде горчив и дълъг и съвсем няма да прилича на ония спокойни дни, които прекарвах у дома си...

Спрях се, притиснах глава до мама и плаче така силно, че в чантата на гърба ми кутията с моливите подскачаше и потракваше, сякаш питаше какво се е случило с малкия ѝ стопанин. Мама свали фуражката ми и с парфюмираната си кърпичка избърса сълзите ми.

— Престани — каза тя. — Мислиш ли, че на мене ми е леко? Но така трябва.

Така трябва! Никакви думи досега не бяха влизали в съзнанието ми с такава сила, както тия две думи, казани от мама: „Така трябва“.

Колкото по-голям ставах, толкова по-често чувах от възрастните, че трябва да живеем „така както трябва, а не така, както ти се иска или ти харесва“. Дълго не можех да се примиря с това и питах възрастните — нима човек няма право да живее така, както иска, а трябва да живее само така, както искат другите? Но в отговор ми казваха да не разсъждавам за онова, което не разбирам. А веднъж мама каза на баща ми. „Това е все твоето анархистическо възпитание!“ Баща ми ме притегли към себе си, притисна главата ми до бялата си жилетка и каза шеговито:

— Костик, не ни разбираят нас с тебе в тая къща.

Когато се успокоих и престанах да плача, влязохме с мама в зданието на гимназията. Широка желязна стълба, изтъркана от токовете до оловен блясък, водеше в горния етаж, дето се чуваше страшна гълчава, подобна на бръмчене на пчелен рояк.

— Не се плаши — каза ми мама. — Това е голямото междучасие.

Качихме се по стълбата. За пръв път мама не ме държеше за ръка. Отгоре бързо слизаха двама ученика от горните класове. Те ни сториха път да минем. Единият от тях каза зад гърба ми:

— Довели са още едно нещастно дребосъче!

Така аз влязох в неспокойното и безпомощно общество на учениците от подготвителния клас или както ги наричаха презрително по-големите гимназисти, в обществото на дребосъчетата. Наричаха ни дребосъчета, защото, мънички и палави, през междучасията ние се шляехме и се мотаехме в краката на големите.

Минахме с мама през бялата актова зала с портретите на императорите. Особено ме учуди Александър Първи. Той притискаше зелената триъгълна шапка до бедрото си. По бузите на котешкото му лице стърчаха червеникави бакенбарди. Той не ми се хареса, макар че зад гърба му препускаха по хълмовете кавалеристи с пера на шапките.

От залата влязохме в кабинета на инспектора Бодянски — дебел човек с широк като женски пеньоар формен сюртук.

Бодянски сложи меката си ръка на главата ми, дълго мисли, а след това каза:

— Учи се добре, че инак ще те изям!

Мама се усмихна принудено. Бодянски извика слугата Казимир и му заповядда да ме отведе в подготвителния клас.

Мама ми кимна, а Казимир ме улови за рамото и ме поведе по дългите коридори. Казимир стискаше така здраво рамото ми, сякаш се боеше, че ще се изскубна и ще избягам при мама.

В класните стаи имаше занятия. В коридора беше пусто и тихо. Тая тишина изглеждаше особено чудна след яростната връва през време на голямото междучасие. От междучасието бе останал прах. Той плуваше в лъчите на слънцето, падащи от градината. Това беше знаменитата градина на Първа киевска гимназия — столетен парк, който заемаше цял квартал сред града.

Погледнах през прозореца към градината и отново ми се доплака. В градината, осветени от край до край от слънцето, се издигаха кестени. Изсъхващите бледолилави листенца на тополите трептяха от вятъра.

Още тогава като момче аз обичах градините, дърветата. Не чупех клони, не развалях птичите гнезда. Може би защото баба Викентия Ивановна винаги ми казваше, че „светът е чудно хубав и човек трябва да живее и се труди в него като в голяма градина.“

Казимир забеляза, че се каня да заплача, извади от задния джоб на стария си, но чистичък сюртук, лепкаво бонбонче „зубровка“ и ми каза с полски акцент:

— Изяж това шекерче през идното междучасие.

Благодарих му шепнешком и взех бонбончето.

През първите дни в гимназията аз говорех шепнешком и се боях да вдигна глава. Всичко ме потискаше — брадатите преподаватели в сини сюртуци, старинните сводове, ехото в безкрайните коридори и най-после директорът Безсмертни — възрастен хубавец със златиста брадичка, с новичък формен фрак.

Той беше добродушен, просветен човек, но от него, кой знае защо, трябваше да се боим. Може би защото той седеше във висок кабинет с портрета на хирурга Пирогов, с гипсов таван и червен килим. Директорът рядко излизаше оттам. На него ние се покланяхме по всички правила, като се спирахме, а с учителите се поздравявахме вървешком.

Казимир ме водеше по кънтящите коридори. Из тях сновяха, като надничаха в класните стаи през застъкления горен край на вратите, надзирателите „Пъпеша“, „Клечката“, „Емфието“ и единственият надзирател, когото гимназистите обичаха — Платон Фьодорович. Коридорът, дето беше подготвителният клас, се намираше под властта на Платон Фьодорович. Това ме спасяваше на първо време от множество неприятности.

Надзирателите трябваше да следят за поведението на гимназистите и да съобщават на инспектора за всевъзможните им провинения. След това идваха наказанията — оставяне за час или два „без обед“ (с други думи, мъчително седене в празната класна стая след свършване на часовете), намаляване на поведението и най-после

викане на родителите при директора. Ние се бояхме най-много от последното наказание.

В по-горните класове имаше и други наказания: временно отстраняване от гимназията, изключване с право да продължи обучението си в друга гимназия и най-страшното — изключване с „вълчи билет“, без право на постъпване в каквото и да било средно училище.

Аз видях само един гимназист от горните класове, изключен с „вълчи билет“, когато бях вече в първи клас. Разправяха, че той бе ударил по лицето преподавателя по немски език Ягорски, груб човек със зелено лице. Ягорски го нарекъл пред целия клас глупак. Гимназистът поискал от Ягорски да се извини, но Ягорски отказал. Тогава гимназистът го ударил. Тъкмо затова той бе изключен с „вълчи билет“.

На другия ден след изключването гимназистът дошъл в гимназията. Никой от надзирателите не се решил да го спре. Той отворил вратата на класната стая, извадил от джоба си броуниング и го насочил срещу Ягорски.

Ягорски скочил от масата и като се закривал с дневника, избягал между чиновете, мъчейки се да се скрие зад гърбовете на учениците. „Страхливец!“ — извикал гимназистът, обърнал се, излязъл на площадката на стълбата и се застрелял в сърцето.

Вратата на нашата класна стая гледаше към площадката. Ние чухме сух трясък и звънене на стъкла. Нещо падна и се търкулна по стълбата. Класният наставник хукна към вратата. Изтичахме и ние след него.

На стълбата лежеше луничавият гимназист. Той бе вдигнал ръка и се бе уловил за перилата на стълбата, но след това ръката му се отпусна и той притихна. Очите му ни гледаха с учудена усмивка.

Около гимназиста се засуетиха надзирателите. После бързо дойде директорът Безсмертни. Той коленичи до гимназиста, разкопча куртката му и тогава видяхме кръв на ризата му. По стълбата вече се качваха санитари от „Бърза помощ“ с кафява униформа, с френски кепета на главите. Те бързо сложиха гимназиста на носилка.

— Веднага отведете децата! — каза директорът на нашия класен наставник.

Но изглежда, че той не го чу и ние останахме.

От класната стая излезе Ягорски и прегърben тръгна към учителската стая.

— Вън! — изведнъж каза зад гърба му директорът.

Ягорски се обърна.

— Вън от моята гимназия! — тихо каза директорът.

И като приклекаше, Ягорски изведнъж изтича по коридора.

На другия ден мама не искаше да ме пусне в гимназията, но после се размисли и аз отидох. В училище ни разпуснаха след втория час. Казаха ни, че които искат, могат да отидат на погребението на гимназиста.

И ние отидохме всички — мънички, изплашени, с дългополи шинели, понесли на гръб твърдите си чанти.

Беше студен мъглив ден. Зад ковчега вървеше цялата гимназия. В ковчега имаше много цветя. Директорът водеше под ръка една побеляла, зле облечена жена — майката на гимназиста.

Тогава още не можех да се ориентирам добре в такива житетски случки, но все пак разбрах, че животът ни бе дал урок по другарство. Ние се приближавахме един след друг до гроба и хвърляхме по шепа пръст, сякаш се кълняхме, че винаги ще бъдем доброжелателни и справедливи един към друг.

Но това беше много по-късно, а сега Казимир ме въведе в подготвителния клас.

До масата седеше класният наставник Назаренко — гръмогласен човек с къдрава синя брада като на асирийския цар. Учениците от горните класове бяха нарекли Назаренко Навуходоносор. Те уверяваха, че той служи в полицията.

Цяла година, до постъпването ни в първи клас, Назаренко ни мъчеше нас, дребосъчетата, с гръмливия си глас, с подигравки, двойки и разкази как изрязали на крака му ноктите, които се били забили в месото. Аз се боях от него и го мразех. Най-много го мразех заради разказите му за тая операция.

Седнах на ниския чин, изрязан с джобни ножчета. Трудно ми беше да дишам. Миришеше кисело на мастило. Назаренко диктуваше: „Веднъж лебедът, ракът и щуката...“ Зад отворения прозорец на един клон бе кацнало врабче и държеше в човката си сух лист от клен.

Искаше ми се да разменим съдбата си с врабчето. Врабчето погледна през прозореца към класната стая, жално изписука и изтърва кленовия лист.

— Ти там, новият — прогърмя Назаренко, — извади тетрадката си, пиши и не зяпай настрана, ако не искаш да останеш без обед.

Аз извадих тетрадката си и почнах да пиша. На попивката ми капна сълза. Тогава съседът ми, едно черно момче с весели очи, Ема Шмуклер, ми пошепна:

— Преглътни слюнката си и ще ти мине.

Аз преглътнах слюнката си, но не ми мина. Дълго още не можех да въздъхна с пълни гърди.

Така започна първата ми година в гимназията. Прах, тичане през междуучасията, постоянен страх, че ще те извикат на дъската, изцапани с мастило пръсти, тежка чанта и като отзувици на изгубения живот — melodичното звънене на киевските трамваи зад прозорците, далечното свирене на латерна и свирките на локомотивите, които долитаха откъм гарата. Оттам заминаваха тежки влакове и изпускатки пара, се носеха през горички и окосени ниви в това време, когато ние, приведени над чиновете, се задавяхме от тебеширен прах, който се сипеше под сухата гъба от черната дъска.

* * *

Срещу подготвителния клас се намираше физическият кабинет. За него водеше тясна врата. Често през междуучасията надничахме в тоя кабинет. Там чиновете бяха наредени амфитеатрално.

Във физическия кабинет водеха на занятия учениците от по-горните класове. Разбира се, ние се мотаехме в краката им из коридора и това сигурно бе им омръзнало. Веднъж един ученик от горните класове, висок бледен гимназист, изsviri продължително. Големите ученици почнаха изведнъж да ни хващат и да ни набълскват във физическия кабинет. Те седяха по чиновете и ни държаха, като ни стискаха между коленете си.

Отначало това ни хареса. С любопитство разглеждахме тайнствените прибори по полиците — черни дискове, колби и медни кълба. После в коридора задрънка първият звънец. Ние се мъчехме да

се изскубнем. Учениците от горните класове не ни пущаха. Те ни държаха здраво и чукаха по главите най-буините от нас. Прегъваха големия си пръст и ни чукваха силно по темето. Болеше много.

Задрънка зловещо вторият звънец. Ние почнахме да се дърпаме с всички сили, да се молим и да плачем. Но учениците бяха неумолими. Бледният гимназист застана до вратата.

— Внимавай — викаха другарите му, — пресметни точно.

Ние не разбирахме нищо. Виехме от ужас. Ей сега ще бие третият звънец. Назаренко ще нахълта в празната стая на подготвителния клас. Гневът му ще бъде страшен. Реки от нашите сълзи не ще могат да укроят тоя гняв.

Задрънка третият звънец. Ние ревяхме на различни гласове. Бледният гимназист вдигна ръка. Това значеше, че в края на коридора се е показал физикът. Той вървеше бавно, като се ослушваше внимателно към виковете във физическия кабинет.

Физикът беше много дебел. Той се промъкваше странешком през тясната врата. Тъкмо на това и разчитаха големите ученици. Когато физикът се заклини във вратата, бледният гимназист махна с ръка. Пуснаха ни и ние, обезумели, без да виждаме и разбираме нещо, хукнахме към нашата класна стая, огласяйки с ридания физическия кабинет. Изведнъж налетяхме върху изплашения физик. За миг до вратата закипя водовъртеж от остригани детски глави. След това изтикахме като запушалка физика от вратата в коридора, провирахме се между краката му и тичахме към нашата класна стая. За щастие Назаренко бе се забавил в учителската стая и не забеляза нищо.

Учениците от горните класове успяха само веднъж да ни направят тоя предателски номер. Отпосле ние бяхме винаги нащрек. Когато в коридора се появяваха големи ученици, веднага се прибрахме в нашата стая, затваряхме вратата и я залоствахме с чиновете.

Това развлечение, което ни струваше толкова сълзи, бе измислено от един бледен гимназист. Казваха го Багров. Няколко години по-късно той стреля с револвер в Киевската опера срещу царския министър Столипин, уби го и бе обесен.

В съда Багров се държал апатично и спокойно. Когато му прочели присъдата, той казал:

— За мене е съвършено безразлично дали през живота си ще изям още две хиляди котлети, или няма да изям.

Възрастните говореха много за Багров и гадаеха дали той наистина е бил революционер, или агент на охраната, която бе организирала убийството на Столипин, за да угоди на царя (Николай мразел Столипин, защото не можел да противостои на волята му). Баща ми твърдеше, че човек, който е произнесъл преди смъртта си такива цинични думи, каквито бе казал Багров, не е могъл да бъде революционер.

ВОДА ОТ РЕКА ЛИМПОЛО

На масата в класната стая имаше запечатани с воськ бутилки с жълтеникова вода. На всяка бутилка имаше етикет. На етикетите с разкривен старчески почерк беше написано: „Вода от Нил“, „Вода от река Лимпопо“, „Вода от Средиземно море“.

Бутилките бяха много. В тях имаше вода от Волга, от Рейн, от Темза, от езерото Мичиган, от Мъртво море и от Амазонка. Но колкото и да разглеждахме тая вода, тя беше еднакво жълта и неинтересна на вид във всички бутилки.

Ние не оставяхме на мира учителя по география Черпунов да ни разреши да опитаме водата от Мъртво море. Искаше ни се да видим дали наистина тя е толкова солена. Но Черпунов не ни позволяваше да опитаме водата.

Нисичък, с дълга почти до коленете сива брада и тесни очи, Черпунов напомняше магъосник. Ненапразно и прякорът му беше „Черномор“.

Черпунов винаги мъкнеше в час всевъзможни редки неща. Най-много обичаше да донася бутилки с вода. Той разказваше как сам загребвал нилска вода край Кайро.

— Гледайте — разклаща бутилката той, — каква тиня има в нея. Нилската тиня е по-ценна от елмази. Върху нея е разцъфтяла културата на Египет. Марковски, обясни на класа какво нещо е култура!

Марковски ставаше и казваше, че културата е отглеждане на житни растения, на стафиди и ориз.

— Глупаво, но е близко до истината! — обаждаше се Черпунов и почваше да ни показва различни бутилки.

Той се гордееше много с водата от река Лимпопо. Донесъл му я подарък един бивш негов ученик.

За да запомняме по-добре всякакви географски неща, Черпунов бе измислил нагледен начин. Така той рисуваше на черната дъска голяма буква „А“. В десния ъгъл на тая буква: той написваше второ

„А“, по-малко, в него — трето, а в третото — четвърто. А после казваше:

— Запомнете: това е Азия, в Азия — Арабия, в Арабия — град Аден, а в Аден е англичанинът.

Ние запомняхме това веднага и за цял живот.

Учениците от горните класове разправяха, че в квартирата си Черпунов е уредил малък географски музей, но старецът не пушта никого у дома си. Там имало уж препарирани колибри, колекции от пеперуди, телескоп и дори късче самородно злато.

След като слушах много да ми разправят за тоя музей, аз почнах да си правя свой музей. Разбира се, той не беше богат, но в моето въображение той разцъфваше като царство на чудни неща. Разнообразни истории бяха свързани с всяка вещ — било то копче от румънски войник, или изсущен тропически бръмбар.

Веднъж срещнах Черпунов в ботаническата градина. Той седеше на мократа от дъжда пейка и човъркаше с бастун земята. Свалих фуражка и му се поклоних.

— Ела тук! — извика ме Черпунов и ми подаде дебелата си ръка.
— Седни. Разправяй. Казват, че си съbral малък музей. Какво имаш в него?

Избраих плахо незначителните си ценности. Черпунов се усмихна:

— Това е похвално! — каза той. — Ела в неделя сутринта у дома. Ще видиш моя музей. Смятам, че щом се увличаш толкова бързо от тия неща, от тебе ще излезе географ или пътешественик.

— С мама ли? — попитах аз.

— Какво с мама?

— С мама ли да дойда у вас?

— Не, защо пък? Ела сам. Майките не разбират от география.

В неделя облякох новия си ученически костюм и тръгнах към квартирата на Черпунов. Той живееше на Печерск в ниска пристройка в двора. Тая пристройка беше така гъсто обрасла с люляк, че в стаите беше тъмно.

Беше късна есен, но люлякът още не бе пожълтял. От листата капеше влага. Долу по Днепър свиреха пароходи. Те заминаваха да зимуват в заливите и се прощаваха с Киев.

Изкачих се на входната площадка и видях зазидана в стената медна чашка с кръгла дръжка за звънец. Дръпнах дръжката. Вътре в пристойката пропя звънчето.

Отвори ми самият Черпунов. Беше със сива топла куртка и с пълстени пантофи.

Чудесата почнаха още тук в антрето. В овалното огледало се оглеждаше червен от смущение малък гимназист, който се опитваше с премръзнали пръсти да разкопчае шинела си. Не можах да разбера веднага, че тоя гимназист съм аз. Дълго не можех да се справя с копчетата. Разкопчавах ги и гледах рамката на огледалото.

Това не беше рамка, а венец от стъклени, бледо боядисани листа, цветове и гроздове.

— Венецианско стъкло — каза Черпунов, помогна ми да разкопчея шинела си, съблече го и го закачи на закачалката. — Погледни го по-отблизо. Можеш дори да го пипнеш.

Предпазливо докоснах стъклена роза. Стъклото беше матово, сякаш посипано с пудра. В ивицата светлина, която падаше от съседната стая, то блестеше с червеникав огън.

— Също като рахат локум — казах аз.

— Глупаво, но близко до истината — промърмори Черпунов.

Изчерьвих се така, че дори ми запари на очите. Черпунов ме потупа по рамото:

— Не се обиждай. Това е моя поговорка. Хайде ела. Ще пиеш чай с нас.

Почнах да се отказвам, но Черпунов ме улови за лакътя и ме поведе към трапезарията. Влязохме в една стая, която приличаше на градина. Трябваше предпазливо да отдръпвам листата на филодендрона и увисналите от тавана клончета с червени ароматни шишарки, за да стигна до мястото си на масата. Над бялата покривка бе увиснала ветрилообразна палма. Върху первазите на прозорците бяха натрупани саксии с розови, жълти и бели цветя.

Седнах на масата, но веднага скочих. В трапезарията бързо влезе, шумолейки с роклята си, невисока млада жена с блестящи сиви очи.

— Ето, Маша — кимна към мене Черпунов, — това е онова гимназистче, за което съм ти разказвал. Син на Георгий Максимович. Разбира се, смущава се.

Жената ми подаде ръка. Гривната ѝ издрънча.

— Нима ще му обяснявате всичко, Пьотр Петрович? — попита тя, като ме разглеждаше и се усмихваше.

— Да, след чая.

— Тогава аз ще изляза за малко в града. Ще отида в сладкарницата на Кирхайм. Трябва да купя нещо.

— Както искаш.

Жената ми наля чай с лимон и побутна към мене чиния с виенски кифлички.

— Съберете сили преди лекцията.

След чая Черпунов запуши цигара. Той изтърсваше пепелта в една раковина, покрита с вкаменена пяна с най-нежен розов цвят. Втора също такава раковина бе сложена до него.

— Това е раковина от Нова Гвинея — забеляза Черпунов.

— Хайде сбогом! — високо каза младата жена, стана и излезе.

— Е, добре — промълви Черпунов, изпрати я с очи, а след това ми посочи един портрет на стената. Това беше портретът на брадат човек с отслабнало лице. — Знаеш ли кой е той? Един от най-добрите руски хора. Пътешественикът Миклухо-Маклай. Той е бил велик хуманист. Ти сигурно не разбиращ какво значи тая дума. Не е важно. Ще разбереш отпосле. Той е бил велик, учен и е вярвал в добрата воля на хората. Живял е сам между людоедите в Нова Гвинея. Без оръжие, умиращ от треска. Но той е съумял да направи толкова добрини на диваците и да прояви такова търпение, че когато пристигнал нашият корвет „Изумруд“, за да го откара в Русия, тълпите диваци плакали на брега, протягали ръце към корвета и викали: „Маклай, Маклай!“ Та запомни: с добрина може да се постигне всичко.

Жената влезе в трапезарията и се спря на вратата. Беше с черна малка шапчица. Слагаше ръкавица на лявата си ръка.

— Между другото какво нещо е поезия? — неочеквано попита Черпунов. — Моля те не се залавяй да ми отговориш. Това не може да се определи. Ето раковина от острова, където е живял Маклай. Ако почнеш да я гледаш дълго изведнъж ще мине през ума ти, че някоя сутрин сълнчев лъч е паднал върху тая раковина и така си е и останал върху нея за вечни времена.

Жената седна на един стол до вратата и почна да смъква ръкавицата си.

Аз вперих очи в раковината. За миг ми се стори, че наистина съм заспал и виждам бавното изгряване на слънцето над прозрачните океански води и пламването на розови лъчи.

— Ако притиснеш раковината до ухото си — казваше някъде далеко Черпунов, — ще чуеш бучене. Не мога да ти обясня защо става това. И никой няма да ти го обясни. Това е тайна. Всичко, което човек не може да разбере, се нарича тайна.

Жената свали шапката си и я сложи на коленете си.

— Вземи я и послушай — предложи ми Черпунов.

Аз притиснах раковината до ухото си и чух сънлив шум, сякаш нейде далеко на брега monotонно плискаха вълни. Жената протегна ръка:

— Дайте и на мене. Отдавна не съм я слушала.

Дадох ѝ раковината. Тя я притисна до ухото си, усмихна се и полуотвори уста, така че се виждаха малките и много бели и влажни зъби.

— Но защо, Маша, не отидеш при Кирхайм? — неочеквано попита Черпунов.

Жената стана.

— Отказах се. Скучно ми е да отида сама при Кирхайм. Извинете, ако съм ви попречила.

Тя излезе от трапезарията.

— Е, добре — каза Черпунов, — нека продължим нашата беседа, млади човече. Ето там в ъгъла са сложени черни сандъци. Я донеси тук горния сандък. Само че внимателно.

Аз взех сандъка и го поставих на масата пред Черпунов. Сандъкът се оказа съвсем лек.

Черпунов бавно отвори капака му. Надникнах през рамото му и неволно извиках. Грамадна пеперуда — по-голяма от кленов лист — лежеше в сандъка върху тъмен копринен плат и пъстreeше като небесна дъга.

— Не гледаш добре! — разсърди се Черпунов. — Ето тъй!

Той улови главата ми и почна да я върти ту надясно, ту наляво. Всеки път пеперудата пламваше с различни цветове — ту бял, ту златен, ту пурпурен, ту син. Сякаш крилете ѝ горяха от чуден огън, но не изгаряха.

— Извънредно рядка пеперуда от остров Борнео! — с гордост каза Черпунов и затвори капака на сандъка.

После Черпунов ми показа звездния глобус, стари карти с посоката на ветровете, препарирани колибри с дълги човки като малки шила.

— Е, за днес стига — каза Черпунов. — Ти се умори. Можеш да идваш у дома в неделен ден.

— Винаги ли сте вкъщи?

— Да. Аз съм вече стар и не мога да скитам и пътешествувам, приятелю. И затова странствувам по стените и масите — той посочи лавиците с книги и препарираните колибри.

— Ами много ли сте пътешествували свенливо попитах.

— Не по-малко от Миклухо-Маклай.

Когато бързайки и не улучвайки ръкавите, обличах в антрето шинела си, влезе младата жена. Тя бе облякла къс тесен жакет и бе сложила шапка и ръкавици. На очите ѝ бе спуснат малък тъмен воал. Поради това те изглеждаха съвсем сини.

— Къде живеете? — попита тя.

Аз отговорих.

— Значи до Крещатик пътят ни е един. Да вървим заедно.

Излязохме. Черпунов стоеше на вратата и гледаше подире ни. После каза високо:

— Маша, моля ти се бъди внимателна. И се върни по-скоро.

— Чувам — отговори жената, но не се обрна.

Отминахме Николския форт с бронзови лъвски муцуни на крепостната порта, минахме през Мариинския парк, дето някога бях срещнал гардемарина, и извихме към Институтската улица. Жената мълчеше. Аз също мълчах. Страхувах се, че тя ще ме попита нещо и ще трябва да отговарям.

Най-после на Институтската улица тя попита:

— Какво ви се хареса най-много в нашия музей?

— Пеперудата — отговорих аз, като помълчах малко, и прибавих: — Само че ми е жал за тая пеперуда.

— Така ли? — учуди се жената. — Но защо ви е жал за нея?

По онова време никой не ми говореше на „вие“ и аз се смущавах още повече от това.

— Тя е много красива — отговорих аз, — а пък почти никой не я вижда.

— Ами друго какво ви хареса?

На Крещатик се спряхме до сладкарницата на Кирхайм. Жената попита:

— Позволяват ли ви да пиете какао в сладкарницата? И да ядете пасти?

Аз не знаех дали ми позволяват, или не, но си спомних, че веднъж бяхме с мама и сестра ми Галя в сладкарницата на Кирхайм и наистина пихме какао. И затова отговорих, че естествено, ми позволяват да се отбивам у Кирхайм.

— Е добре! Тогава да влезем.

Седнахме в дъното на сладкарницата. Жената отмести в края на масичката саксията с хортензията и поръча две чашки какао и малка торта.

— В кой клас сте? — попита тя, когато ни поднесоха какаото.

— Във втори.

— А на колко години сте?

— На дванадесет.

— А пък аз съм на двадесет и осем. На дванадесетгодишна възраст, разбира се, човек може да вярва на всичко.

— Какво? — попитах аз.

— Имате ли някакви любими игри и забави?

— Да, имам.

— И Пьотр Петрович има. А пък аз нямам. Така че приемете ме да играем заедно. Ще играем добре.

— Но на какво? — попитах аз. Разговорът ставаше интересен.

— На какво ли? Да речем, на Пепеляшка или на бягството от злия крал. Или да си измислим някоя нова игра. Тя ще се нарича: „Пеперудата от остров Борнео“.

— Да! — разпалено казах аз. — Ще намерим в омагьосаната гора кладенец с жива вода.

— С опасност за живота, нали?

— Е да, с опасност за живота!

— И ще носим тая вода в шепите си — каза тя и дигна воала на челото си. — Когато единият се умори да я носи, ще я прелива предпазливо в шепата на другия.

— Когато преливаме водата — забелязах аз, — една или две капки непременно ще паднат на земята и на тия места...

— На тия места — прекъсна ме тя — ще пораснат храсти с големи бели цветя. Ами какво ще се случи после, как мислите?

— Ще напръскаме с тая вода пеперудата и тя ще оживее.

— И ще се превърне в хубава девойка? — попита жената и се засмя. — Е, време е да си ходим. Сигурно ви чакат вкъщи.

Излязохме. Тя ме изпрати до ъгъла на Фундуkleевска улица, а оттам си тръгна обратно. Обърнах се. Тя прекосяваше Крещчатик, също се озърна, усмихна се и ми помаха с малката си ръка в черна ръкавица.

У дома не казах никому, дори на мама, че съм бил в сладкарницата на Кирхайм. Мама все се чудеше защо не ям нищо на обед. Аз мълчах упорито. Мислех за тая жена, но не разбирах нищо.

На другия ден попитах един от учениците от горните класове коя е тая жена.

— А нима ти си ходил у Черпунов? — попита ученикът.

— Ходих.

— И видя ли музея?

— Видях го.

— Провървяло ти е — каза ученикът. — Това е жена му. Той е тридесет и пет години по-стар от нея.

На следната неделя не отидох у Черпунов, защото през седмицата той се разболя и престана да идва в гимназията. А след няколко дни през време на вечерния чай мама изведнъж ме попита дали съм видял у Черпунов една млада жена.

— Видях я — казах аз и се изчервих.

— Е, значи истина е — обърна се мама към баща ми. — А разправят, че той бил толкова добър с нея! Тя живеела като принцеса в златна клетка.

Баща ми не отговори нищо.

— Костик — каза мама, — ти вече изпи чая си. Иди си в стаята, време е да си легнеш.

Тя ме отпрати, за да поприказва с баща ми за Черпунов. Но аз не се опитах да подслушвам, макар че ми се искаше много да зная какво е станало.

Наскоро научих за това в гимназията. Жената на Черпунов го напуснала и заминала за Петербург. Старецът се разболял от мъка и не пуштал никого у дома си.

— Така му се и пада на той Черномор — каза гимназистът Литауер. — Не се женѝ за млада жена!

Ние се възмутихме от тия думи. Обичахме стареца Черпунов. И затова още на следния час, когато французинът Серму се втурна в класа, ние отмъстихме на Литауер.

— Литауер! — във висок хор извика целият клас. — Итауер!
Тауер! Ауер! Ер!

После изведенъж настъпи тишина.

Серму кипна и както винаги не разбрал каква е работата, извика:

— Литауер, вън от класа!

И намали поведението на Литауер.

Повече не видяхме Черпунов. Той не се върна в гимназията.

След година го срещнах на улицата. Той едва се тътреше — жълт, подпухнал, като се подпираше на дебел бастун. Спра ме, разпита ме как се уча и каза:

— Помниш ли пеперудата? От остров Борнео. А ето че тая пеперуда не е вече у дома.

Аз мълчах. Черпунов ме погледна внимателно.

— Подарих я на университета. И нея, и цялата си колекция от пеперуди. Е, бъди здрав. Приятно ми беше да те срещна.

Наскоро Черпунов умря. Дълго си спомнях за него и за младата жена. Непонятна тъга ме обземаше, когато си спомнях воала ѝ и как, прекосяйки през Крешчатик, тя се усмихна и ми помаха с ръка.

Когато бях вече в горните класове, преподавателят по психология, говорейки за плодотворната сила на въображението, неочаквано попита:

— Спомняте ли си Черпунов с неговата вода от различни реки и морета?

— Е, разбира се! — отговорихме ние. — Отлично си спомняме.

— Та мога да ви съобщя, че в бутилките е имало най-обикновена водопроводна вода. Ще запитате защо Черпунов ви е мамил? Той основателно е смятал, че по тоя път ще подтикне развитието на вашето въображение. Черпунов ценеше много въображението. Няколко пъти в мое присъствие той е казвал, че човек се отличава от животното по това, че има въображение. Въображението е създадо изкуството. То е разширило границите на света и съзнанието и е придало на живота онова свойство, което наричаме поезия.

ПЪРВАТА ЗАПОВЕД

Всеки ден от седмицата нашият преподавател по вероучение, протойерейят от съборната черква, Трегубов обличаше раса с различен цвят. Сиво, синьо, черно, кафяво и най-после соа екрю. По цвета на расото му можеше да се определи какъв ден е днес — вторник или събота.

Още щом влезе при нас в трети клас, Трегубов веднага унищожи вековните традиции в преподаването на „закон божи“. Обикновено по тоя предмет учениците във всички гимназии получаваха петорки. Обясняваше се очевидно с това, че поради самата си длъжност преподавателите по вероучение трябваше да проявяват човеколюбие и гледаха да не огорчават гимназистите. А може би и с това, че и преподавателите по вероучение, и гимназистите не се отнасяха сериозно към тоя предмет.

Трегубов с един удар разруши нашето пренебрежение към „закон божи“.

— Алтухов — каза той, — прочети първата заповед.

— „Аз съм господ бог твой и да нямаш други богове освен мене!“ — изтърси Алтухов и се усмихна.

Тоя отговор не даваше основание за заяждане.

— Седни! — каза Трегубов и постави единица на Алтухов. — Боримович, прочети сега ти първата заповед!

Побледнял, Боримович прочете първата заповед, също така правилно, както Алтухов и също получи единица.

Трегубов извикваше всички по азбучен ред. Всички четяха правилно първата заповед и на всички Трегубов поставяше единици, като се усмихваше злорадо. Ние не разбирахме нищо. Целият дневник от „А“ до „Щ“ се украси с единици. Това заплашваше с големи беди.

След като свърши да поставя единици, Трегубов поглади с напарфюмирани ръце брадата и рече:

— Отнасяте се с пренебрежение към препинателните знаци. Затова и понесохте заслужено наказание. Невнимателни сте към божествените текстове и сте лекомислени като агънца. След думите

„Аз съм господ бог твой“ има запетая. Какво значи това? Значи, че на това място трябва да се поспрем малко, сиреч да направим кратка пауза, за да подчертаем значението на следващите думи. А вие сипете свещените думи на един дъх като кречетала. Срамота!

Той говореше тихо, като ни гледаше с тесните си презирителни очи. На коприненото мурасо блестеше златен кръст на академик.

Преди Трегубов учител по вероучение ни беше протойерейят Златоверховников, грохнал, фъфлещ и глух. С него беше по-просто. Можеш да дърдиши всякакви глупости, но само да говориш бързо и монотонно. От това Златоверховников задрямваше още на втората или третата минута, а след това и съвсем заспиваше. Тогава можехме да се занимаваме с каквото си искали, стига само да не събудим престарелия йерей.

На задните чинове играеха на карти и печаха на кибритени клечки пушени малки риби. На предните чинове четяха „Приключенията на знаменития американски детектив Ник Картер“.

Йерейт хъркаше, а класът тихо се забавляваше, докато най-после две-три минути преди звънца трябваше да събудим Златоверховников. За тая цел събаряхме на пода вързоп книги или целият клас по команда кихаше.

След Златоверховников Трегубов дойде при нас като раздаващ възмездие бог Саваот. А той наистина приличаше на бог Саваот от черковното кубе — грамаден, с широка брада и навъсени вежди.

От Трегубов се страхуваха не само гимназистите, но и учителите. Той беше монархист, член на Държавния съвет и гонител на свободомислието. Той стоеше на равна нога с киевския митрополит и мършавите селски отчета не смееха дума да продумат, когато идваха при него да получат мъррене за недостойните си постъпки.

Трегубов обичаше да участва в модните по онова време религиозно-философски диспути. Той говореше гладко и сладко, разпространявайки мириз на одеколон.

Ние го мразехме също така студено, както ни мразеше и той. Но заучавахме за цял живот черковните текстове.

Използвахме всякакъв повод, за да избягаме от „закон божи“. Сигурно убежище в тия случаи бяха уроците по католическо вероучение. Те се провеждаха едновременно с нашите, но в друга класна стая. Ние се промърквяхме там и само тогава се чувствувахме в

безопасност. Това беше вече територия, сякаш подчинена на апостолическата черква и римския папа Лъв XIII. Трегубов губеше всяка власт на прага на тая обикновена, прашна класна стая. В нея властвуваше ксендзът-каноник Олендски.

Висок, дебел, с бяла глава, с черни броеници в ръката, той никак не се учудваше, когато на вратата на неговата класна стая се показваше някой смутен „руски“ гимназист.

— Избяга ли? — суроно питаше Олендски.

— Не, пан каноник, исках само да поседя малко на вашия урок.

— Да поседиш малко ли? Ax, мързеливец, мързеливец! — Олендски почваше да се тресе от смях. — Ела насам!

Гимназистът се приближаваше до Олендски. Ксендзът го почукваше силно с табакерата си по главата. Тоя жест означаваше опрощаване на греховете.

— Седни! — казваше след това Олендски. — Ето там в ъгъла, зад гърба на Хоржевски (Хоржевски беше твърде висок гимназист поляк), та да не те видят от коридора и да не те повлекат в огнената геена. Седни и чети вестник. Ето!

Олендски измъкваше от джоба на сутаната си стъннатия на четири брой от „Киевска мисъл“ и го подаваше на беглеца.

— Благодаря, пан каноник! — казваше беглецът.

— Благодари на бога, а не на мене — отговаряше Олендски. — Аз съм само жалко оръдие в неговите ръце. Той те е извел от дома на неволята, както евреите от египетската земя.

Разбира се, Трегубов знаеше, че Олендски ни крие през време на часовете си. Но пред Олендски дори Трегубов се смущаваше. При срещите си с Трегубов добродушният ксендз ставаше изискано учтив и язвителен. Достойнството на йерей от православната черква не позволяваше на Трегубов да влиза в пререкания с Олендски. А ние използувахме това, доколкото можехме. В края на краищата ние напреднахме толкова в католическото вероучение, че го познавахме по-добре от мнозина поляци.

— Станишевски Тадеуш — казваше ксендзът-каноник, — кажи ми „Магнификат“.

Станишевски Тадеуш ставаше, оправяше колана си, изкашляше се, шумно, прегъльщаشه слюнката си, гледаше отначало през прозореца, а после към тавана и най-после признаваше:

— Забравил съм го, пан каноник.

— Забравил си го? Но ти не забравяш да дойдеш в черквата всеки път, когато там е пана Гжибовска. Седни! Кой знае „Магнификат“? Е? Кой? О, света дево над девите, кралице на апостолите! Та какво е това? Всички мълчат! Който знае „Магнификат“, нека вдигне ръка.

Поляците не вдигаха ръце. Но понякога се случваше така, че вдигаше ръка някой от православните, някакъв нещастен беглец от Трегубов.

— Е — в изнемога казваше Олендски, — кажи поне ти „Магнификат“! И ако след това бог не ги накаже — ксендзът показваше поляците, — това ще бъде само поради неговото велико милосърдие.

Тогава беглецът ставаше и казваше без запъване „Магнификат“.

— Ела насам! — казваше Олендски.

Беглецът се приближаваше. Олендски изваждаше от джоба на сутаната си шепа бонбони, подобни на кафени зърна, и щедро ги изсипваше в шепата на беглеца. След това Олендски помирисваше тютюн, бързо се успокояваше и почваше да разказва любимата си история: как служил във Варшава панихида над сърцето на Шопен, запечатано в сребърна урна.

След часовете Олендски си отиваше от училище в черковната къща. На улицата той спираше децата и ги почукваше с пръст по челото. В Киев го познаваха много добре — високия ксендз със засмени очи.

Обучението по „закон божи“ и допирът с черковните работи беше постоянно мъчение за нас. Единственото, което обичахме, беше ваканцията през великите пости. Разпущаха ни за седмица, за да можем да постим — да се изповяддаме и се причестим. За постенето си избрахме черквите в покрайнините на града — свещениците от тия черкви не следяха много дали постещият гимназист посещава всички великопостни служби.

Ваканцията през великите пости се падаше почти винаги през март, влажен и мъглив месец. Снегът започваше вече да потъмнява и все по-често през разкъсаните облаци можеше да се види синьото небе на близката пролет.

По оголените тополи крещяха свраки. Размразената вода избиваше на синкави петна, по леда на Днепър се появяваше вода, а по пазарите вече продаваха върбови клонки с пухчета.

* * *

Ние мечтаехме да отмъстим по някакъв начин на Трегубов. Но Трегубов беше неуязвим.

Само веднъж успяхме да му отмъстим за всички мъчения и страхове. Но това отмъщение беше безжалостно.

Когато бяхме вече в четвърти клас, научихме от по-големите гимназисти, че Трегубов се бои от плъхове. Донесохме в часа на Трегубов един червеникав плъх — плъшок — и го пуснахме под чиновете в това време, когато Трегубов разказваше някаква история от Новия завет.

Гимназистът Жданович изпиця и скочи на чина.

— Какво има? — страшно попита Трегубов.

— Плъх, отче! — отговори разтреперан Жданович.

Ние наскачахме от местата си. Изплашеният плъх се разтича под краката на Трегубов. Тогава с необикновена лекота отец Трегубов скочи на стола и вдигна расото до коленете си. Под расото се показаха раираните панталони и меките му обуща с кайшки.

Ние почнахме да замерваме плъха с книги. Той зацвърча и се разтича около черната дъска. Отец Трегубов бързо прекрачи от стола на масата.

— Отворете вратата! — ревеше той от масата с протодяконския си бас. — Отворете вратата! Изгонете го в коридора!

Ние се преструвахме, че се боим от плъха, и не искахме да отворим вратата. Тогава отец Трегубов се развика така, че задрънча стъклата на прозорците:

— Платон Фьодорович! Ела тук!

И той замахна с дневника и замери плъха.

Изплашеният надзирател Платон Фьодорович разтвори широко вратата. Зад гърба му надничаше слугата Казимир. После дойде инспекторът Бодянски. Като се начумери и едва сдържаше усмивката си, той почна да командува изгонването на плъха.

Отец Трегубов не слизаше от масата. Той само спусна надолу расото си. Стоеше пред нас като собствения си паметник в два човешки боя.

Когато изгониха плъха, с помощта на Бодянски Трегубов слезе от масата. Дежурният му подаде усъдливо дневника и добил обикновения си величествен вид, отец Трегубов излезе от класната стая.

Чак по-късно Трегубов се досети, че плъхът се бе появили не току-така в класната стая. Той поискава да се разследва случката. Но разследването не доведе до нищо. Гимназията ликуваше, а инспекторът Бодянски казваше:

— Не се радвайте на човешката слабост! По-добре гледайте себе си, че отново у някои господа гимназисти забелязвам гербове с пречупен вензел на гимназията. За тая работа ще наказвам безпощадно „без обяд“.

* * *

Ще трябва да наруша правилния ход на разказа си и да избързам, за да разкажа как се отървахме най-после от Трегубов.

Това се случи в осми клас. Тогава живеех вече сам, без семейството и бях на квартира у пехотния поручик Ромуалд Козловски на Дивата уличка. Той живееше заедно с мълчаливата си и добра майка, старата пани Козловска.

Беше есента 1910 година — кишава, мрачна, със замръзнали клони, оловно небе и шумолене на още неуспелите да опадат, но вече попарени листа. През такива дни често имах главоболие. Тогава не ходех в гимназията, стоях в стаичката си на Дивата уличка, лежах, завит презглава, и гледах да не пъшкам, за да не беспокоя пани Козловска.

Щом се затоплях, главоболието ми постепенно преминаваше. Тогава без да ставам, почвах да чета жълтите книжки на „Универсална библиотека“. Огънят в печката пращеше. В малката квартира беше тихо. От време на време зад прозореца прехвърчащ плах снежец. След доскорошната болка главата ми беше вече избистрена и всичко ми се

струваше хубаво — и цветът на сивото небе, и пушекът от цепениците, и снегът, който полепваше о стъклото.

Ето в такъв един ден пани Козловска отвори вратата след позвъняването на раздавача, взе вестника, изохка и заситни към мене в стаята.

— Костик — каза тя, — нещастие с граф Толстой!

Аз скочих, грабнах от нея вестника, който миришеше на газ, и почнах да чета първите телеграми за изчезването на Толстой.

Пани Козловска ме гледаше с уплаха и повтаряше:

— Боже, спаси го! Боже, спаси го!

Веднага се облякох, сложих шинела и излязох на улицата. Струваше ми се, че сигурно в града всичко се е променило веднага след получаването на това замайващо съобщение. Но всичко си беше както по-рано. Минаваха каруци с дърва, скърцаше вагонът на стария киевски конен трамвай, гувернантки се разхождаха с деца.

Не се стърпях и отидох в гимназията. На всички чинове се търкаляха вестници. Нашият класен наставник, латинистът Субоч, бе закъснял да влезе в час. Това не бе се случвало никога с него. Той влезе, отпусна се на стола, свали пенснето си и дълго седя прегърбен, като гледаше през прозореца с късогледите си изпъкнали очи. Той сякаш очакваше нещо. После ми каза:

— Идете, миличък, при редакцията на „Киевска мисъл“. Там окачват последните телеграми. Научете какво е станало. Ние ще чакаме.

Това беше нечувано в историята на нашия клас. Но сега всички го сметнаха за естествено явление. Аз станах и излязох. В коридора ме спипа Платон Фьодорович.

— Къде отивате? — страшно попита той и ми препреши пътя.

Казах му. Платон Фьодорович наведе глава и бързо се дръпна към стената, за да ми стори път.

Когато се върнах, преди да вляза в класната стая, надникнах през горното стъкло на вратата. Субоч четеше на глас. Всички седяха неподвижно, сякаш вцепенени. Полекичка отворих вратата и чух познати думи:

— „Започна да се стъмва. Ниско на запад ясната сребърна Венера вече светеше иззад брезичките с нежния си блъсък, а високо на изток се мержелееше с червените си пламъчета мрачният Арктур. Над

главата си Левин ловеше и губеше звездите на Голямата мечка. Бекасите престанаха вече да летят...“

Два-три дни занятията в гимназията вървяха криво-ляво. После през същото такова кишаво утро видях извънредни издания на вестниците с траурна рамка, смутени хора по улиците, тълпи от студенти около университета. Те стояха мълчаливи. На ръкавите на шинелите си всички студенти имаха черни ленти от креп. Един непознат студент забоде черна лента и на моя сив шинел.

Тръгнах към гимназията. Казашки патрули бавно минаваха край тротоарите. Из дворовете имаше групи стражари. По пътя настигнах мои съученици — всички имаха като мене траурни ленти. В съблекалнята откачихме лентите от шинелите си и ги сложихме на ръкавите на куртките. В гимназията беше особено тихо. Дори дребосъчетата не шумяха.

Тъкмо той ден през първия час имахме „закон божи“. Трегубов влезе твърде бързо, не така както винаги, прекръсти се пред иконата и седна до масата.

Дежурният Матусевич излезе и се спря до Трегубов. Трегубов го гледаше тъпло и мълчеше.

— Вчера в шест часа сутринта на гара Астапово — каза Матусевич, като се мъчеше да не се вълнува и да говори високо — е умрял най-великият писател в нашата страна, а може би и в целия свят, Лев Николаевич Толстой.

Капациите на чиновете изтрополяха и целият клас стана на крака. В дълбоката тишина се чуваше чаткане на копита — по улицата минаваха патрули.

Трегубов се наведе над масата, стисна с дебелите си пръсти краищата ѝ и седеше неподвижно.

— Станете, отче протойерей! — твърде тихо му каза Матусевич.

Трегубов бавно и тежко стана. Вратът му се наля с кръв. Той стоеше, навел надолу очи. Минаха няколко минути, които ни се сториха часове. После всички седнаха безшумно и бавно. Трегубов взе дневника и тръгна да излезе от класната стая. На вратата той се спря и каза:

— Вие ме накарахте да почета паметта на един вероотстъпник, отлъчен от черквата. Да не говорим за това, че той беше велик писател. Аз извърших престъпление против своя сан и ще нося отговорност

пред бога и висшите черковни власти. Но от днес аз вече преставам да бъда преподавател във вашия клас. Сбогом. И нека бог ви вразуми.

Ние мълчахме. Трегубов излезе.

На другия ден вместо Трегубов в час по закон божи при нас дойде един млад свещеник с лице на поета Надсон, любител на философията и литературата. Ние го обикнахме веднага за неговата деликатност и младост и тая дружба не се прекъсна до завършването на гимназията.

ЛИПОВ ЦВЯТ

Никога досега не бях виждал такива стари липи. Нощем върховете им се губеха в небето. Ако задухаше вятър звездите сякаш летяха между клоните им като светулки. Денем под липите беше тъмно, а горе, сред свежата зеленина, шумеше, боричкаше се, писукаше и пърхаše пъстрият птичи народ.

— Само почакайте — казваše вуйчо Коля, — скоро всички тия липи ще цъфнат и тогава...

Той никога не се доизказваше какво ще стане, когато цъфнат липите. Но ние и сами знаехме, че тогава старият парк в Ръовни ще се превърне в място на такива чудеса, каквито има само в приказките.

Вече втора година след завършване на занятията в гимназията ние идвахме — цялото семейство — да летуваме в Брянските гори в Ръовни. През време на отпуската си тук идваше и баща ми.

Разорилият се собственик на имението даваше под наем през лятото две-три дървени вили в парка. Имението беше отдалечено от градовете и железопътната линия. Почти никой не идваше през лятото тук освен вуйчо Коля и ние.

За да си представим хубостта на тия места, трябва да ги опишем с топографска точност.

Изоставен липов парк с непроходим гъсталак от лещак и смрадлика. Покрити с мъх пейки между люляковите храсти. Заглъхнали алеи. Те имаха свои названия: „Храмът на Диана“, „Алея на въздишките“, „Славеев дол“.

Слънчеви поляни със самотни борове и полски цветя и отново шатра от могъщи и, както ни се струваше, хилядагодишни липи.

Паркът се спускаше към река Ръовна. Отвъд нея по бърдото се издигаха непроходими гори. Натам водеше единствен песъчлив път. По тоя път можеше да се стигне до старо параклисче с иконата на Тихон Задонски. Зад параклисчето пътят се губеше в сухата трева.

Никой не се решаваше да отиде сам по-далеч от параклисчето — дори и най-смелият от обитателите на имението Володя Румянцев, студент от Петербургския горски институт.

Горският гъсталак достигаше чак до гредоредното параклисче. От гъсталака лъхаше на гнили листа и папрат. В полуумрака оттам долитаха кукумявки.

Една нощ чухме далечен вик, който долиташе от гората. Беше се заблудил един амбулантен продавач по панаирите. Той отивал пешком от Свенския манастир на панаира в Трупчевск. Горският пазач го намерил и го доведе в Ръовни. Търговецът, мършав селянин със сини очи, плачеше и се кръстеше.

Веднъж ние хлапетата заедно с Володя Румянцев взехме компас и тръгнахме из гората.

Ние видяхме бездълниолове, обрасли до краищата с къпини и хмел. В дълбочината наоловете шуртеше вода, но не можеше да се стигне до нея. Открихме в горите неизвестна рекичка с такава прозрачна вода, че тя изглеждаше като стъклена. От стръмния бряг се виждаха рояци дребни рибки, които сновяха по дъното на тая река.

Най-после до един извор видяхме изгнил кръст. На напречната дъска на кръста висеше тенекиено канче. Около канчето се бе обвил повет и го държеше здраво. Откъснахме повета и заграбахме с канчето вода от извора. Водата имаше дъх на ръжда.

Крякаха жерави, свистяха авлиги, виеха се ястреби. Над нас се носеха облаци със сини дъна. Ние поглеждахме към тях — оттам, отгоре, се виждаше добре целият той загадъчен горски край. Кълвачи дълбаеха старателно сухите стебла и тук-там над главите ни падаха шишарки.

Володя Румянцев уверяваше, че в горите има изоставен разколнически манастир. В манастира се въдели диви пчели и можели сме да си съберем мед.

Но не намерихме манастира. Катерехме се по боровете, за да се оглеждаме наоколо и видим сред това море от зеленина дъсчения покрив с крив кръст с осем краища. Горе на боровете подухваше топъл ветрец, ръцете ни залепваха по смолистите клони. Подскачаха чернооки катерици. Младите зелени шишарки миришеха на терпентин. Но колкото и да се взирахме от боровете като от фарове, закрили с ръка очи от слънцето не виждахме нищо освен горите и плаващите облаци. От тях главата се замайваше.

От високите борове облаци изглеждаха много по-близо, отколкото от земята. Искаше ни се да се докоснем до белоснежните им

грамади.

Над тия облаци небето бе пресечено от светла набраздена ивица. От нея се разклоняваха прозрачни пера. Володя Румянцев казваше, че това са също облаци, но толкова нависоко, че те се състоят не от водни пари, а от кристалчета лед. Перата висяха неподвижно в студената и недосегаема висина.

Освен горите в Ръовни имаше още едно тайнствено място — реката. Тя струеше под надвисналите върби, разделяше се на два ръкава, течеше край един остров и на много места от единия до другия бряг бе обрасла с водни лилии и плаващи цветчета на водокрас.

До острова реката бе преградена от дървени бентове. На острова имаше изоставена бичкиджийница. Край празните бараки бяха струпани купища дървени стърготини. В горещи дни тук до замайване миришеше на дървесина.

Някога бичкиджийницата работела с воденично колело. Сега всичко това бе се съборило, бе обвито с космата паяжина — и колелото, и назъбените дървени чекръци. Те бяха обрасли вече с жълти като сяра гъби.

Зад бентовете имаше водни ями — жилища на грамадни щуки. Тия ями се наричаха подмоли. В подмолите водата беше черна и се въртеше бавно.

В тия ями ние с вуйчо Коля пуснахме десетки въдици. Освен щуки там живееха големи, почти сини костури. Ние ги ловяхме от мокрите греди на бента. Понякога костурите изтръгваха въдиците от ръцете ни и ги отвличаха под водата. Бамбуковата дръжка на въдицата като златна стрела бързо се хълзгаше в дълбочината. След това тя изплаваше обикновено по-долу от вира и ние я измъквахме с лодка заедно с костура.

Какво имаше още в Ръовни? Старинна къща с колони, построена според преданието от Растрели. По фасадата ѝ лястовиците си виеха гнезда. Пустите зали, стълбища и входове бяха залени от пъстра като дъгата светлина. Тя проникваше през изпъкналите стъкла. Когато някой минаваше из залите, мебелите пухаха, а полилейте лекозвънтяха.

В къщата не живееше никой. Само на семейни празници, на имения ден на Мария (в семейството имаше две Марии: майка ми и

вуйна Маруся, жената на вуйчо Коля), отваряха салона с естрада за музикантите, проветряваха го и уреждаха бал.

Ние окачвахме кръгли фенерчета на балкона, а късно вечерта пущахме ракети в парка. Те се промъкваха между гъстите дървета и изхвърляха разноцветни оgnени кълба. Кълбата бавно се спускаха отгоре и осветяваха с червенкова светлина старата къща. Когато ракетите угаснеха, в парка се връщаше лятната нощ с далечното крякане на жаби, с блъсъка на звездите и аромата на цъфналите липи.

За именния ден от Брянск идваха артилерийски офицери — колеги на вуйчо Коля. Веднъж дойде дори московският певец тенор Аскоченски. Той даде концерт в старинния салон.

„О, ако ти се върнеше отново при мене — пееше Аскоченски, — където бяхме така щастливи с тебе! Сред гъстите вейки ти щеше да чуеш шепот — знай, че това е стонът на болната ми душа.“

Струваше ми се, че думите на тоя романс се отнасят за нашия парк. Той бе чувал много признания, бе видял бледни лица на влюбени, сълзи при раздяла.

„Когато някой тъжен звук тревожи съня ти — пееше Аскоченски, опрян на пианото, а вуйна Маруся му акомпанираше, като оправяше бързо косата си — или се чува виенето на бурята, знай, че това съм аз, който ридая безутешно...“

След бала във вилата на вуйчо Коля даваха вечеря. Свещите в кръгли абажури пращаха от изгарящите нощи пеперуди.

На нас, гимназистите, ни наливаха вино наравно с възрастните. Ние почвахме да се перчим.

Веднъж, след като пихме вино, решихме всеки от нас да обиколи сам през нощта парка. За да няма измама, всеки трябваше да остави нещо на пейката в Славеевия дол. Вуйчо Коля обеща да провери на сутринта дали сме изпълнили честно това условие.

Пръв изтича да обиколи парка Павел Тенов, братът на вуйна Маруся, студент от медикохирургическата академия. Всички го наричаха Павля. Той беше дългокрак, чипонос, имаше къдрава брадичка и приличаше на Чехов. Павел се отличаваше с доверчивост и доброта. И затова винаги му устрояваше разни шеги.

Павля трябваше да остави на пейката в Славеевия дол празна бутилка от вино.

След Павля беше моят ред. Хукнах към вътрешността на алеите. Росните клони дращеха лицето ми. Струваше ми се, че някой тича да ме настигне.

Спрях се и се ослуша. Някой се промъкваше сред храстите. Аз хукнах по-нататък и изскочих на една поляна. В дъното ѝ изгряваше луната. Пред мене беше Славеевият дол. Там цареше непрогледна тъмнина и аз се засилих и се хвърлих в нея като в черна вода. Блесна реката. Отвъд реката тъжно крещеше воден кос.

Спрях се до пейката. Миришеше на липов цвят. Цялата нощ чак до звездите бе изпълнена от този мириз. Беше тихо и не ти се вярваше, че наблизо, на ярко осветената веранда, шумят весели гости.

Бяхме се наговорили предварително да направим номер на Павля. Аз грабнах бутилката, оставена от него на пейката, и я хвърлих в реката. Бутилката се преобърна и блесна под светлината на луната. Към бреговете на реката се разбягаха лунни кръгове.

Изтичах по-нататък над урвата. Оттам лъхаше силно на влага и ангелика. Запъхтян стигнах тичешком на голямата липова алея. Отпреде ми заблестяха светлини.

— Костик! — чух разтревожения глас на вуйна Маруся. — Ти ли си?

— Да! — отговорих аз, като дотичах до нея.

— Какви глупости ви идват в главата! — каза вуйна Маруся. Тя стоеше на алеята и се загъваше в лек вълнен шал. — Майка ти се вълнува много. Кой измисли това? Сигурно Глеб?

— Не, не е Глеб — изльгах аз. — Измислихме го заедно.

Вуйна Маруся бе познала. Нощното тичане из парка бе измислено от Глеб Афанасиев, възпитаник на вуйчо Коля и ученик в брянската гимназия, чорлаво момче, неуморимо в измислиците. В сивите му очи постоянно блестяха лукави пламъчета. Не минаваше ден Глеб да не измисли нещо. И затова каквото и да се случеше, за всичко обвиняваха Глеб.

На сутринта вуйчо Коля провери нещата на пейката. Липсваше бутилката, оставена от Павля. Всички почнаха да му се подиграват и да казват, че се е изплашил, че не е дотичал до дола и се е върнал, а бутилката е хвърлил по пътя. Но Павля веднага се досети каква е работата и се закани:

— Почакай, Глеб, ще те накарам да плачеш!

Глеб не каза нищо, но не ме издаде.

Същия ден Павля улови Глеб в къпалнята, няколко пъти потопи главата му във водата, а след това свърза на възел панталоните му и ги намокри във водата. Глеб дълго развързва със зъби панталоните си. Той изглеждаше жалък в измачканите панталони. Това беше обидно, защото в Ръовни бяха на курорт с майка си две сестри гимназистки, Карелини от Орел. По-голямата сестра Люба през цялото време четеше скрита в глухите кътчета на парка. Тя седеше по пейките, подгънала крака. Бузите ѝ горяха. Светлата ѝ коса винаги бе разчорлена. Около пейките ние постоянно намирахме черни панделки, които Люба губеше от плитките си.

По-малката сестра Саша, капризна и насмешлива, се харесваше на Глеб. Сега за него беше немислимо да се появи пред нея в измачкани панталони. Аз се чувствувах виновен пред Глеб и помолих мама да оглади панталоните му. В изгладените панталони Глеб веднага доби предишния си лекомислен вид.

В нощното тичане из парка нямаше нищо особено, но аз го запомних задълго. Спомнях си вълните от липов цвят, които плискаха лицето ми, крякането на водния кос, цялата тая нощ с рояк звезди, изпълнена със звуци от веселие.

Понякога през това време ми се струваше, че на земята почти не е останало място за човешката мъка.

Но скоро след празнуването на имения ден се разколебах в това. Край нашата вила видях едно босоного момче с окъсано армяче. Момчето бе донесло да продава горски ягоди. От него лъхаше на плодове и дим. То поиска един гравеник за едно гърненце ягоди, но мама му даде двадесет копейки и едно парче баница.

Момчето стоеше с наведени очи и чешеше един о друг босите си крака. То пъхна баницата в пазвата си и мълчеше.

— Ти чий си? — попита го мама.

— Анискин — неуверено отговори то.

— Но защо не ядеш баницата?

— Ще я занеса на мамишка — каза то пресипнало, без да вдига очи. — Тя е болна. Караже дърва, пресили се и я заболя коремът.

— Ами баща ти къде е?

— Умря.

Момчето подсмъркна, отдръпна се настрани и хукна да бяга. То се озърташе изплашено и притискаше с ръка пазвата си, за да не изтърве баницата.

Дълго не можех да забравя това русоглаво момче и тайно осъждах мама. Тя откупи угризението на съвестта си с баница и един двугривеник. Аз разбирах добре това. Разбирах, че горчивата несправедливост изисква други постъпки, а не жалки подаяния. Но как да се унищожи тая несправедливост, която срещах все по-често и по-често в живота си — това не знаех.

Често през време на чай слушахме разговорите между баща ми и вуйчо Коля. Те спореха за бъдещето на руския народ. Вуйчо Коля доказваше, че щастието на народа зависи от просвещението. Баща ми смяташе, че щастие ще донесе революцията. В споровете се намесваше Павля. Той се наричаше народник. Веднъж дори замалко не бяха го изключили от академията за една реч на студентско събрание. Володя Румянцев мълчеше, но отпосле казваше на нас, момчетата, че нито баща ми, нито вуйчо Коля, нито Павля разбират нещо.

— Ами вие разбираете ли? — питахме го ние.

— Абсолютно нищо! — с удоволствие отговаряше Володя. — И не желая да разбирам. Обичам Русия — и повече нищо.

Володя Румянцев беше брат на капитан Румянцев, любимия колега на вуйчо Коля от Брянския арсенал.

Володя беше възглух. В червеникавата му брада стърчеше сено — той нощуваше в сеновала. Презираше всякакви житетски удобства. Вместо възглавница Володя слагаше под главата си сгънатата студентска тужурка. Той вървеше така, сякаш гребеше с краката си и говореше неясно. Под тужурката носеше избеляла синя рубашка и я препасваше с черен копринен шнур с пискюлчета.

Ръцете на Володя бяха винаги изгорени от проявители и фиксажи — Володя се занимаваше с фотография. Той беше предприемчив човек. Бе сключил договор с московската литография на Шерер и Набголц — пътуващ лятно време по различни затънти градчета, снимаше забележителностите, а литографията по тия снимки на Володя издаваше картички с изгледи от градовете. Тия картички се продаваха в будките по гарите.

На нас ни харесваше това занятие на Володя. Той често изчезваше по за няколко дни от Ръовни, а след това се връщаше и

разправяше, че бил ту в Ефремов, ту в Елец, ту в Липецк.

— Това се казва живот, господа гимназисти! — казваше той, седнал в къпалнята, насапунивайки червенокосата си глава. — Оня ден преплувах Ока, вчера — Мокша, а днес — Рьовна.

Той ни зарази с любов към провинциална Русия. Познаваше я отлично — познаваше панайрите, манастирите, историческите имения, обичаите. Той ходеше в Тарпани, в родината на Лермонтов, в имението на Фет край Курск, на конския панаир в Лебедян, на остров Валам и на полето на Куликовската битка.

Той навред имаше никакви приятелки бабички, бивши учителки и чиновнички. Отсядаше у тях. Те го хранеха със зелева чорба и пироги с риба, а от благодарност Володя учеше канарчетата на бабичките да свирят полка или подаряваше на бабичките суперфосфат — да сипват в саксиите с мушкато, та за чудо на съседите да отглеждат грамадни алени цветя.

Той не участвуваше в споровете за съдините на Русия, но се намесваше в ония случаи, когато ставаше разговор за тамбовската шунка, за рязанските замразени ябълки или за волжката чига. В познаването на тия неща никой не можеше да се мери с Володя, Вуйчо Коля казваше на смешливо, че само Володя Румянцев знае по колко се продават цървулите в Кинешма и колко струва един фунт кокоша перушина в Калязин.

Веднъж Володя Румянцев ходи в Орел и ни донесе тъжна новина.

Ние играехме на крокет около вилата. Увлечението от крокета беше всеобщо. Често играта продължаваше до тъмно. Тогава на крокетната площадка изнасяха лампи.

Никъде не се карахме така, както на крокета. Особено с по-големия ми брат Боря. Той играеше добре и бързо ставаше „разбойник“. Тогава той крокираше нашите топки и ги хвърляше така далеко, че понякога изобщо не ги намирахме. Ние се ядосвахме и когато Боря се целеше, мърморехме: „Дявол в ръката ти, жаба в устата ти!“ Понякога това заклинание помагаше и Боря не улучваше.

Карахме се и с Глеб. Когато Глеб играеше срещу Саша, той винаги бъркаше и нарочно губеше, за да направи удоволствие на това момиченце. А когато играеше със Саша против нас, проявяващ чудеса на ловкост и нахалство и винаги печелеше. Обикновено на крокета се

събираще цялата компания от вилата. Дори двете кучета на вуйчо Коля, Мордан и Четвертак, дотичваха да погледат крокета, но благоразумно лягаха зад боровете, за да не се пречкат между топките.

Тая сутрин на крокетната площадка беше както винаги много шумно. След това се чу трополене на колела. До вилата на вуйчо Коля се приближи тарантас. Някой извика: „Пристигнал е Володя Румянцев!“ Никой не обърна внимание на това; всички бяха свикнали с честите заминавания и връщания на Володя.

След малко се появи Володя. Той вървеше към нас в прашна дълга дреха и с ботуши. Лицето му беше навъсено, сякаш се канеше да плаче. В ръката си държеше вестник.

— Какво има? — изплашено го попита вуйчо Коля.

— Чехов е умрял.

Володя се обърна и тръгна обратно към вилата.

Ние хукнахме след него. Вуйчо Коля взе вестника от Володя, прочете го, хвърли го на масата и си отиде в стаята. Разтревожената вуйна Маруся излезе след него. Павля свали пенснето си и дълго го бърса с носната си кърпичка.

— Костик — каза ми мама, — иди на реката и извикай баща си. Нека престане да лови риба. Веднага.

Тя каза това така, сякаш баща ми вече можеше да знае за смъртта на Чехов, но поради лекомислието си не придаваше значение на това и не се огорчаваше.

Аз се обидих за баща си, но все пак тръгнах към реката. С мене дойде и Глеб Афанасиев. Той неочаквано бе станал твърде сериозен.

— Да, Костик!... — каза ми той по пътя и тежко въздъхна.

Аз съобщих на баща си, че е умрял Чехов. Той веднага посърна и се сгърби.

— Я гледай — смутено каза той, — но как така... Не съм мислил, че ще преживея Чехов...

На връщане минахме край крокетната площадка. Там се търкаляха захвърлените чукчета и топки. В липите шумяха птиците, надничаше слънцето, падаше на зелени петна по тревата.

Аз вече четях Чехов и го обичах много. Вървях и мислех, че такива хора като Чехов не трябва никога да умират.

След два дни Володя Румянцев замина на погребението на Чехов в Москва. Изпратихме го до гара Синезерки. Володя носеше кошница с

цветя, за да ги положи на гроба на Чехов. Бяха обикновени полски цветя. Бяхме ги набрали из ливадите и в гората. Мама ги бе опаковала, бе им сложила влажен мъх и бе ги покрила с мокро платно. Ние се стараехме да накъсаме повече полски селски цветя, защото бяхме уверени, че Чехов ги е обичал. Набрахме много момини сълзи, карамфили, червен кантарион, маргарити. Само вуйна Маруся накъса в парка малко жасмин.

Влакът замина вечерта. От Синезерки се връщахме в Ръовни пешком и стигнахме вкъщи едва на разсъмване. Новата луна висеше ниско над гората и нежната ѝ светлина блестеше в дъждовните локви. Наскоро бе валял дъжд. Миришеше на мокра трева. В парка кукаше закъсняла кукувица. После луната залезе, пламнаха звезди, но скоро ги забули предутринната мъгла. Тя дълго шумолеше, стичайки се по храстите, докато спокойното слънце изгря и стопли земята.

РАЗБИРА СЕ, АЗ БЯХ ХЛАПЕ

Инспекторът Бодянски бързо влезе при нас в третокласната стая. Той беше с нов формен сюртук. Очите на инспектора хитро блестяха. Ние станахме.

— По случай височайшия манифест, с който на нашия народ се даряват гражданска свободи — каза Бодянски, — занятията в гимназията се прекратяват за три дни. Поздравявам ви! Приберете учебниците си и си вървете вкъщи. Но, съветвам ви, през тия дни да не се пречкate в краката на възрастните.

Ние изскочихме от гимназията. Тая година есента беше необикновена. През октомври слънцето още печеше силно. Градините, накитени със сухо злато, почти не го ронеха по алеите и горяха с цялата си красота. Ние ходехме с летни шинели.

Изскочихме на улицата и край дългото здание на университета видяхме тълпи с червени знамена. Под колоните на университета държаха речи. Викаха „ура“. Шапки летяха нагоре.

Покатерили се на оградата на Николаевската градинка, ние също викахме „ура“ и хвърляхме фуражките си във въздуха. При падането те се закачаха за кестените. Ние друсахме кестените и листата им се сипеха върху нас като проливен дъжд. Смеехме се високо и бяхме във възторг. На шинелите ни вече бяха забодени червени ленти. Черният бронзов Николай Първи с издаден напред крак стоеше на постамента сред градинката и надменно гледаше това безредие.

Тълпата стихна, червените знамена се наведоха и ние чухме тържествено пеене:

Вий жертва паднахте в неравна борба...

Всички паднаха на колене. Ние също свалихме фуражки и пеехме погребалния марш, макар да не знаехме всички думи. После тълпата се изправи и потегли край оградата на Николаевската

градинка. Видях в тълпата по-големия си брат и студента черногорец Маркович, наш квартирант.

— Върви си веднага вкъщи! — каза ми Боря. — И да не си посмял да излезеш сам на улицата.

— Искам да дойда с тебе — плахо казах аз.

— Ще те смачкат. Върви си вкъщи. Утре ще видиш всичко.

Много ми се искаше да тръгна заедно с тая щастлива и тържествена тълпа. Но Боря вече изчезна.

Нейде далеко напред загърмя оркестър и азолових крилатите звънтящи звуци на марсилезата:

*Да се отречем от стария свят,
да отърсим праха му от краката си!*

Прекачих се през оградата и се смесих с тълпата. Една девойка с астраганова шапчица, сигурно курсистка, ми подаде ръка и ние тръгнахме. Не виждах пред себе си нищо освен гърбове. По покривите стояха хора и ни махаха с шапки.

Когато минавахме край Оперния театър, чух тропот на копита. Покатерих се на един пиедестал и видях верига от конни стражари. Те се отдръпваха назад, за да сторят път на тълпата. Заедно със стражарите се отдръпваше и дебелият началник на полицията. Той държеше ръка под козирката и слизходително се усмихваше.

Слязох от пиедестала и пак не виждах вече нищо. Само по табелите на магазините разбирах накъде отиваме. Ето ние се спущаме по Фундуклеевска край театър „Бергоние“, ето завиваме на Крешчатик и вървим край сладкарницата на Кирхайм. Отминахме Лютеранска улица и книжарницата на Идзиковски.

— Къде отиваме? — попитах девойката с астраганеното калпаче.

— Към градската дума. Там ще има митинг. Сега ние сме свободни като птици. Разбирате ли?

— Разбирам — отговорих аз.

— Къде живеете? — неочеквано попита тя.

— На Николско-Ботаническата.

— Родителите ви знаят ли, че сте на демонстрация?

— Сега всички са на демонстрация — отговорих аз, като се мързех да отбягна разговора за родителите.

Отминахме Балабухиния магазин за сухи плодове и Николаевската улица и се спряхме. По-нататък не можеше да се иде. До самата дума се бе струпала гъста тълпа. На покрива на думата блестеше позлатеният архистратиг Михаил — герб на град Киев. Виждаше се широкият балкон на думата. На него стояха хора без шапки. Един от тях почна да говори, но нищо не се чуваше. Виждах само как вятърът развява побелялата му коса.

Някой ме улови за рамото. Озърнах се. Зад мен стоеше учителят ни по латински Субоч.

— Паустовски Константин — строго каза той, но очите му се смееха, — и ти ли си тук! Веднага да си вървиш у дома!

— Не се беспокойте, той е с мене — каза девойката.

— Извинете, мадмоазел, не знаех — учтиво отговори Субоч.

Тълпата се отдръпна назад и ни отдели от Субоч. Девойката ме улови за ръката и ние почнахме да се промъкваме към тротоара.

— Спокойно, граждани! — извика наблизо един пресипнал глас.

Стана много тихо. Девойката ме измъкна на тротоара. Тя ме влачеше към стената на едно жълто здание със сводеста врата. Познах зданието на пощата.

Не разбрах защо тя ме държи така здраво и ме влачи към вратата. Не виждах нищо освен човешки гърбове и гълъби — те летяха над тълпата, блестейки на слънцето като листа хартия. Нейде далеко пропя тръба: ти-ти-та-та-та! Ти-ти-та-та! После пак утихна.

— Другари, войници! — отново извика един пресипнал глас и веднага след това нещо силно изтрещя, сякаш раздраха хасе, и върху нас се посипа мазилка.

Гълъбите се разпръснаха и небето остана съвсем пусто. Чу се втори трясък и тълпата се втурна към стените.

Девойката ме дръпна в двора и последното, което видях на Крешчатик, беше един дребен студент с разкопчан шинел. Той скочи върху перваза на прозореца на Балабухиния магазин и вдигна в ръката си черен броунинг.

— Какво е това? — попитах девойката.

— Стрелят! Войската стреля.

— Защо?

Тя не отговори. Тичахме с нея през тесните и заплетени дворове. Зад нас се чуваха викове, изстрели, тропот на крака. Денят изведнъж потъмня и се забули от жълт дим. Трудно ми беше да тичам с чантата, в нея тракаха учебниците ми.

През дворовете изскочихме на Прорезната улица и се изкачихме към Златната порта. Край нас префучаха две лакирани карети за „Бърза помощ“. Изпреварваха ни запъхтени бледни хора. По Прорезна препусна отряд казаци. Отпред яздеше офицер с извадена сабя. Някой изсвири пронизително след казаците, но те не се спряха.

— Боже, каква подлост! — повтаряше девойката. — Какъв капан! С едната ръка дават свобода, а с другата разстрелват!

Направихме голям кръг и край Владимирската катедрала излязохме до Николаевската градина — тъкмо на онова място, дето преди малко висях на оградата, виках „ура“ и махах с фуражка.

— Благодаря — казах на девойката. — Оттук ми е близо. Ще си отида сам.

Девойката си отиде. Опрях се до оградата на градинката и свалих фуражката си — тя притискаше главата ми. Главата силно ме болеше. Беше ме страх. До мене се спря един старец с бомбе и попита какво ми е. Не можах да му отговоря нищо. Старецът поклати глава и си отиде.

Сложих фуражката и си тръгнах към къщи на Николско-Ботаническата улица. Вече се смрачаваше. Аленият залез светеше в прозорците. По това време обикновено запалваха фенерите. Но сега, кой знае защо, не ги запалиха.

На ъгъла на нашата улица видях мама. Тя вървеше бързо насреща ми. Улови ме за раменете, а след това изведнъж извика:

— Къде е Боря? Не си ли виждал Боря?

— Там! — показах аз към Крещчатик.

— Прибирай се вкъщи! — каза мама и хукна нагоре по улицата.

Аз постоях, погледах подире ѝ и се затътрих към къщи. Нашата улица както винаги беше пуста. Прозорците вече светеха. Видях лампата със зеления абажур на масата в татковия кабинет. До отворената портичка стоеше камериерката Лиза. Тя свали чантата от гърба ми, избърса лицето ми с кърпичката си и каза:

— Хаймана! Човек може да полудее заради вас! Да вървим да се измиеш.

У дома заварих само Галя и Дима. Галя ходеше из стаите, бълскаше се в столовете и повтаряше: „Къде са всички? Къде са всички?“ Дима седеше на перваза на прозореца и сеслушаше. Той не бе ходил на демонстрацията. Искаше му се да чуе пушечната стрелба. Надяваше се, че ще я чуе, седнал на прозореца.

Аз се умих. Лиза ми даде топло мляко. През цялото време хълцах.

— Видя ли убити? — попита ме Дима.

— Аха! — измучах аз, без да разбирам нищо.

— Остави го на мира! — сърдито каза Галя. — Нали го виждаш на какво прилича!

Най-после се върна и мама заедно с Боря. Боря потънал в прах и без фуражка. Той се усмихваше странно, сякаш бе зашеметен. Наскоро след мама се върна и студентът Маркович. Той разказа, че видял много убити и ранени.

Мама спусна пердетата на прозорците и заповяда на Лиза да не отваря никому, преди да разбере кой звъни. После тя ме изпрати да спя. Преди да си легна, аз вдигнах пердeto и погледнах към улицата. Фенерите все още не бяха запалени. Непонятна сива светлина падаше върху покривите. Беше така тихо, сякаш градът бе умрял. По съседната улица препусна конник и отново всичко стихна.

Спуснах пердeto, съблякох се и си легнах. Гледах дебелите стени и мислех, че нашата двуетажна къща прилича на крепост. Никакви куршуми не могат да я пробият. Зеленото езиче на кандилцето пращеше. Почнах да задрямвам. През дрямката чух звънела, припрени стъпки, а след това и гласа на баща ми. Той крачеше от единия до другия ъгъл в трапезарията и през цялото време говореше.

На сутринта мама каза да не съм посмял да отида никъде извън нашия двор. Бях наскърен и реших съвсем да не излизам от къщи. Наметнах шинела, седнах на балкона и почнах да уча дадените ни за урок стихове от Некрасов. Но успях да науча само два стиха: „Късна есен. Косовете отлетяха. Стихна и гората, ниви опустяха.“ Всичко ме разсейваше. Мина пожарната команда. После от пристройката излезе щабскапитан Задорожни — черносотник и грубиян. Той бе облечен в сив шинел с портуней, а на кръста му освен сабя висеше и револвер в

кобур. След него на външната стълба излезе жена му — тънка като дъска за гладене, разчорлена жена със сини петна под очите. На нея се развяваше японски черен халат, извезан с пауни.

Задорожни се бе върнал наскоро от японската война с два грамадни сандъка. В сандъците имаше парчета шантунг, халати, ветрила и дори крив китайски меч. „Герой от Мукден“ — насмешливо го наричаше баща ми.

— Жорж — превзето пропища Задорожна, — имайте предвид, че аз се безпокоя!

— Празна работа, приятелко! — наперено отвърна Задорожни и целуна ръка. — Ние ще смачкаме като нищо тия революционери.

И той излезе, без да се обръща назад.

* * *

Току-що бе завършила руско-японската война и ние децата наред с възрастните скърбяхме и негодувахме.

Слушахме разговорите на възрастните за бездарното командуване, за „тюфлека“ Куропаткин, за предателството на Стесел, за предаването на Порт Артур и за хазнокрадците интенданти. Самодържавна Русия се разнищваше на парциали като прогнила черга.

Но едновременно с това слушахме разговори на възрастните за мъжеството и голямата издръжливост на руския войник, за това, че така не може повече да продължи и че е дошъл краят на народното търпение.

Най-страшен удар за нас беше гибелта на руската флота край Цушима. Веднъж Боря ми показа едно листче хартия. На него бяха написани на хектограф бледи лилави редове. Те едва можеха да се прочетат.

— Прокламация ли е това? — попитах аз. Случвало ми се беше вече няколко пъти да чета прокламациите, разлепени по стените на нашата гимназия.

— Не — отговори Боря, — това са стихове.

Трудно разчетох началото им:

*О, стига, о, стига, герои от Цушима!
Последните жертви сте вий!
Тя вече е близо, тя веч е на прага
свободата на родния край!*

Свобода! Тогава още смътно си представях какво нещо е тя! Представях си я такава, както на алегоричната картина, която висеше в татковия кабинет. На нея една млада жена с гневно и сияещо лице, с оголени здрави гърди стоеше на барикадата. В едната си ръка тя държеше високо червено знаме, а с другата ръка приближаваше димящ фитил до оръдието. Тъкмо това беше Свободата. Зад нея се трупаха хора в сини блузи с пушки в ръце, измъчени, но радостни жени, хлапетии и дори един млад поет с окъсан цилиндър. Всички пееха вдъхновено, навярно марсилезата.

На оръжие, граждани! Часът на славата е настанал!

Биеха барабани, свиреха тръби, Свободата шествуваща победно из страната и народът поздравяваща с буйни възгласи появяването ѝ.

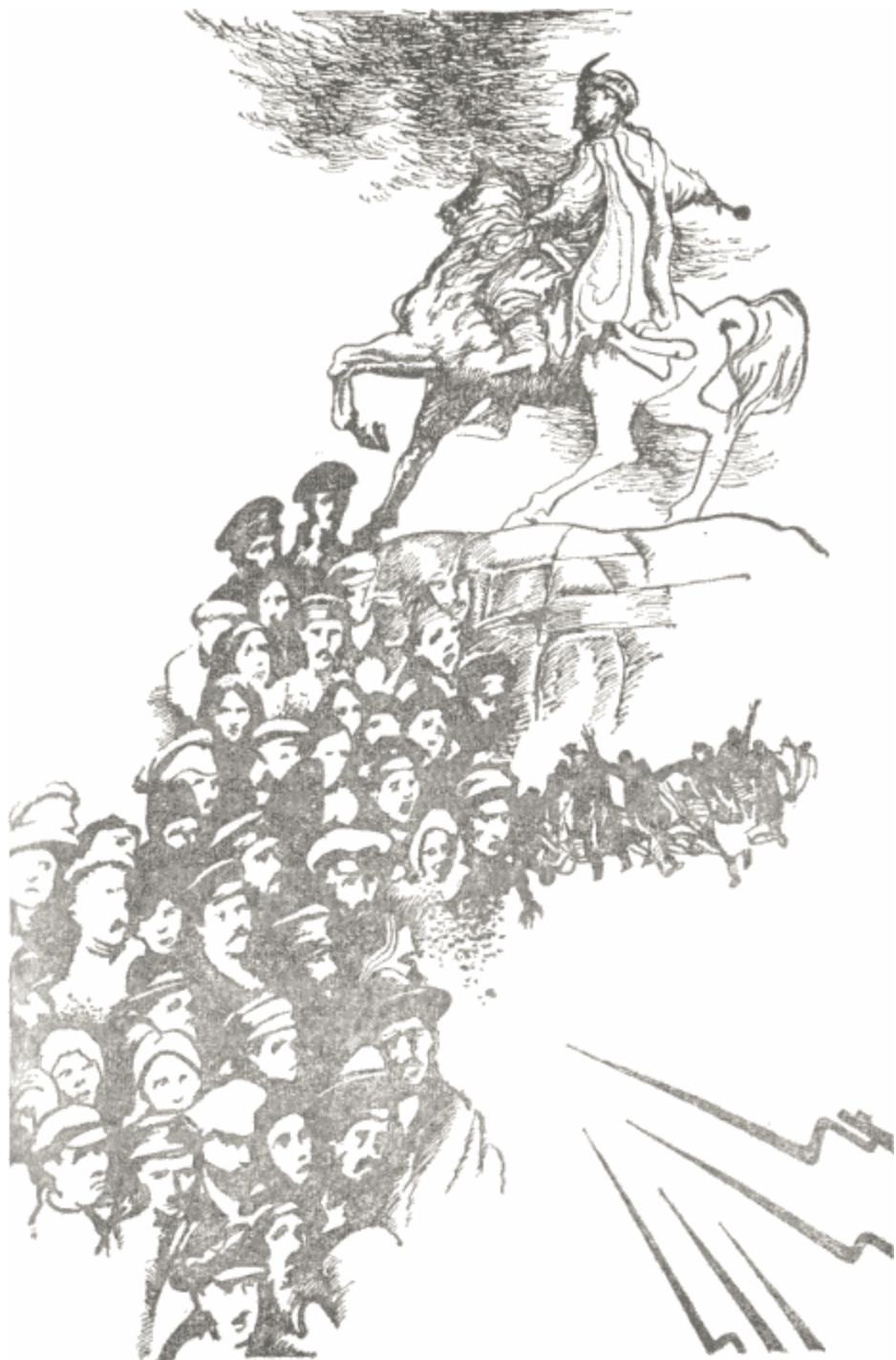
Зад Свободата вървеше човек, който приличаше много на студента Маркович, също тъй мургав, с горящи очи. Той държеше в ръката си пистолет.

Веднъж през прозореца, който гледаше към нашия балкон, надникнах в стаята на Маркович и видях как той, тананикайки, чисти един черен стоманен броунинг. Върху разтворения медицински учебник на масата бяха сложени малки медни патрони.

Маркович ме забеляза и веднага покри броунинга с вестник.

На другата сутрин Лиза откачи иконите от стените и ги постави на прозорците. На портата на нашата къща дворникът Игнатий нарисува с тебешир голям кръст. След това той заключи портата и ние се озовахме като в крепост.

Мама казва, че в града е почнал еврейски погром. „По заповед от Петербург“ — прибави тя. А Лиза съобщи шепнешком, че вече разграбват къщите на Василковска улица и погромът се приближава към нас.

Маркович излезе заедно с Боря. Маркович бе обул ботуши и бе пристегнал с ремък студентската си тужурка. Мама не искаше да пусне Боря, но татко я навика. Тогава тя прекръсти Боря, целуна го и го пусна да върви. През цялото време, докато Боря и Маркович слизаха по стълбата, тя молеше Маркович да пази Боря.

— Къде отидоха? — попитах баща си.

— В студентската бойна дружина. Да защищават евреите.

След Боря и Маркович излезе и баща ми. Ние с Дима цял ден се щурахме из двора. По пладне чухме изстрели. След това изстрелите станаха по-чести. На Василковска избухна пожар. В нашия двор падаха парцали изгоряла хартия.

През деня баща ми доведе една смутена бабичка еврейка със свлечена от побелялата ѝ глава забрадка. Тя водеше за ръка едно безмълвно момче. Беше майката на един познат лекар.

Мама извика Игнатий, отиде при него в кухнята и му даде десет рубли. Но Игнатий върна парите на мама и каза:

— В моята стая е шивачът Мендел с цялото си семейство. Погодбре гледайте да не забележи Задорожна.

Надвечер до нашата порта се приближи един нисичък момък с черен каскет. Изпод каскета му стърчеше мокър кичур. Цялата му брадичка бе облепена с люспи от семки.

След момъка предпазливо крачеше висок бръснат старец с къси гащета и кепе, зад него — един подвижен човек без шапка с потънали в тълстина очички и една дебела бабичка търговка с топъл шал. Порано бяхме явиждали на Галицкия пазар. Търговката носеше празен нов чувал.

— Отвори! — извика момъкът и удари с лост по портичката.

Игнатий излезе от стаята си.

— Има ли чифути? — попита го момъкът.

— Такива като тебе — лениво отговори Игнатий.

— Вие криете чифути! — извика момъкът и раздруса портичката. — Ние знаем всичко. Отвори!

— Като извикам сега полковник Задорожни — закани му се Игнатий, — той ще ти даде да разбереш.

— Плюя аз на такива йерусалимски полковници! Ние ще сварим на чорба твоя полковник!

Тогава мадам Задорожна, която бе чула тия разговор от пристройката, не се стърпя. Тя дотича през двора като разярена кокошка. Ръкавите на черния ѝ халат се разsvяха и плющаха.

— Простак! — извика тя и плю през решетестата портичка в лицето на момъка. — Как смееш да обиждаш един офицер от

императорската армия? Босяк! Василий! — изпища тя. — Ела тук, мързеливецо!

От пристойката изскочи изплашеният ординарец. Той грабна брадвата до сайванта и хукна към портичката. Момъкът отскочи и побягна по улицата, като се озърташе за ординареца. Спътниците му заситниха след него. Ординарецът се закани с брадвата на момъка.

— И таз хубава! — каза мадам Задорожна, като загръщаše халата си и тръгна към пристойката. — Всеки простак се перчи като истински русин! Не, извинете! Имайте предвид, че тоя номер не минава!

Така неочеквано жената на черносотника спаси от погром къщата ни. Отпосле възрастните дълго се смееха на това.

Момъкът се спря до съседната къща и пак почна да чупи портата. Тогава Дима ме помъкна към тавана над нашата квартира. Там отдавна висеше без всяка употреба една грамадна прашка. Ние я наричахме „катапулта“.

За рамката на счупения тавански прозорец бе закована с гвоздеи дебела гумена ивица. Тази прашка ни бе останала наследство от едно хлапе, което живееше преди нас в тази къща.

Аз намерих на тавана парче твърда жълта тухла. Дима я постави в ластика и го стисна. Двамата с всичка сила изопнахме ластика, премерихме се в момъка и стреляхме.

Като префуча и брулеши листата, тухлата се понесе през двора, с трясък се бухна в краката на високия старец, който минаваше по тротоара, и се пръсна и разсипа на десетки парченца. Ние не улучихме.

Старецът клекна от изненада, после скочи и хукна да тича. След него изтича и момъкът, като трополеше с ботушите си.

— Дай друга тухла! — извика ми Дима.

Но аз закъснях — момъкът се скри вече зад ъгловата къща.

— Ти не дърпаши добре — каза Дима, — затова и не улучихме.

Ти дърпаши накриво.

Дима винаги обичаше да стоварва грешките върху другите и след това дълго да спори.

Макар и да не улучихме, ние все пак се гордеехме с този изстрел на „катапултата“.

Вечерта Лиза отиде да занесе просена каша в стаята на дворника, за да нахрани семейството на шивача Мендел. Аз се присламчих към

Лиза.

Прозорците в стаята на дворника бяха със спуснати завеси. Игнатий седеше на едно столче, тихичко свиреше с хармониката и тананикаше валса „По хълмовете на Манџурия“ — спомен от неотдавнашната война с японците:

Страшна нощ, само вятърът ридае по хълмовете...

Семейството на Мендел спеше, а самият той седеше до газената лампичка и тропосваше с бели конци ново сако.

— Тебе те преследват — каза той, — за да те убият, а ти ший и ший. Иначе няма как да живееш.

Лиза стоеше до вратата и умърлушена слушаше пеенето на Игнатий.

*В небето самотно мъждука луна
над тъжните гробове войнишки...*

ЧЕРВЕНОТО ФЕНЕРЧЕ

Аз запалих едно фенерче с червено стъкло. Във фенерчето бе сложена газена лампичка.

Фенерчето освети с тъмночервена светлина тесния килер и прашните вехтории, струпани по полиците.

Почнах да проявявам снимките, направени от баща ми. Баща ми имаше мъничък „Кодак“. Той обичаше да прави снимки, но отпосле филмчетата се търкаляха по цели месеци в чекмеджето на писмената му маса. Пред големите празници вкъщи почваше чистене. Мама измъкваше тия филмчета, даваше ми ги и аз ги проявявах.

Това беше увлекательно занимание, защото никога не можех да отгатна каква ще бъде снимката. Освен това харесваше ми, че докато проявявах снимките, в килера не смееше да влезе никой, дори мама. Бях откъснат от света. Обикновените звуци — тракане на чинии, биене на часовника, пронизителният глас на камериерката Лиза — почти не проникваха в килера.

На стената на килера висеше маска от папиемаше. Тя представляваше чипонос клоун с изпъкнали като шишарки червени бузички. Изпод мъничкия бял цилиндър, накрехнат на главата, стърчеше червеникав кичур от кълчища.

В светлината на червеното фенерче маската оживяваше. Клоунът надничаше в черната ваничка, дето лентата от филма лежеше в проявителя. Той дори ми намигваше. От него лъхаше на лепило. От време на време всичко в квартираната стихваше — това се случва дори в най-шумните семейства. Тогава ме дострашаваше, останал сам с този клоун.

Аз постепенно изучих характера му. Знаех, че клоунът е насмешлив човек, че за него няма нищо свято на света и че в края на краишата той ще ни отмъсти, задето цял живот го държим в килера. Струваше ми се дори, че след като му омръзнеше мълчанието, понякога клоунът мърмореше нещо или си тананикаше песничка:

Глупостта варила в двора

*сладко на стобора.
А кокошките петела
изяли в неделя.*

Но достатъчно беше да разтворя вратата на килера, за да влезе синкова дневна светлина, и клоунът веднага умираше и се покриваше с прах.

Тоя път баща ми сам ми донесе няколко филма и ме помоли да ги проявя.

Той току-що се бе върнал от пътуването си в Москва. Беше началото на януари 1906 година. Баща ми се случи в Москва през последните дни на Декемврийското въстание. Разказваше за барикадите на Пресня, за дружинниците, за артилерийския огън. Въпреки неуспеха на въстанието той се върна възбуден, пронизан от московския студ. Той беше твърдо уверен, че не е далеч всеобщото въстание в Русия и дългоочакваната свобода.

— Прояви ги по-добре — каза баща ми. — Там има исторически снимки от Москва. Само че не помня в кои филми са.

Всички филми бяха съвсем еднакви. Баща ми не бе поставил знаци по тях. Трябваше да ги проявявам на слуки.

На първия филм нямаше снимки от Москва. Там бяха само няколко снимки на един мършав дребен човек с късо сако, с връзка, вързана на флонга. Той човек стоеше до някаква стена. На нея висеше дълга тясна картина.

Дълго не можех да различа нищо на тая картина. Най-после видях мършаво лице, с гърбав нос и огромни, тъжни очи. Това лице беше цялото в перушина.

Баща ми се приближи до килера и попита:

— Е, как е? Излязоха ли московските снимки?

— Засега не. Има някакво старче до една картина на стената.

— Та това е Врубел! Нима не го помниш? Внимавай да не преседи много.

— На картината не се прояви нищо. Само едно лице и някаква перушина.

— Така и трябва — отговори баща ми. — Това е „Демон“.

Баща ми си отиде. Тогава си спомних, че веднъж на утринния чай баща ми каза на мама, че в Киев е пристигнал за няколко дни Михаил Александрович Врубел и молел баща ми да отиде при него в хотела.

— Не разбирам защо си се увлякъл от Врубел — недоволно отговори мама. — Някаква си декадентщина! Боя се от тия смахнати художници.

Но баща ми все пак отиде при Врубел и взе и мене. Влязохме в хотела при Златната порта и се качихме на петия етаж. В коридора миришеше на одеколон и кафе — както всяка сутрин в хотелите. Баща ми почука на една ниска врата. Отвори ни едно слабичко човече с износено сако. Лицето, косата и очите му имаха същия цвят както и сакото — бяха сиви, с жълтеникави петна. Това беше художникът Врубел.

— Какъв е той млад субект? — попита той и ме улови здраво за брадичката. — Ваш син ли е? Напълно акварелно момче.

Той хвана баща ми за ръката и го поведе към масата.

Аз разглеждах боязливо стаята. Това беше мансарда.

Няколко рисунки с акварел бяха забодени с карфици на тъмните тапети.

Врубел наля коняк на баща ми и на себе си, бързо изпи своята чашка и закрачи из стаята. Той потракваше силно с токовете. Забелязах, че токовете му са много високи.

Баща ми каза нещо похвално за забодените на тапетите рисунки.

— Парцали! — махна с ръка Врубел.

Той престана да се щура из стаята и седна до масата.

— Току се въртя през цялото време като катерица — каза той. — Омръзнало ми е и на самия мене. Дали да отидем в Лукяновка, Георгий Максимович?

— В Кириловската черква ли?

— Да. Искам да видя картините си. Съвсем съм ги забравил.

Баща ми се съгласи. Тримата тръгнахме с файтон към Лукяновка. Файтонджията дълго ни води по безкрайната Ловска улица, а след това по също така безкрайната Дорогожицка улица. Врубел и баща ми пушеха.

Гледах Врубел и ми беше жал за него. Той правеше конвултивни движения, въртеше очи, говореше неясно, запушваше и веднага

хвърляше цигарата. Баща ми разговаряше ласкаво с него като с дете.

Освободихме файтонджаията при Фьодоровската черква и тръгнахме пешком по улиците на Лукяновка, сред градините. Излязохме до една урва. Пътят се спускаше на криволици надолу. Там долу се виждаше малкото кубе на Кириловската черква.

— Да поседнем малко — предложи Врубел.

Седнахме на края на пътя. Наоколо растеше прашна трева. Над Днепър се синееше посърнало небе.

— Лошо, Георгий Максимович — каза Врубел, като се удари по съсухрената буза и се засмя. — Дотегна ми да влача тая противна обвивка.

То се знае, аз не разбирах добре думите на Врубел, пък и нямаше да запомня целия той разговор, ако баща ми не бе го разправил на мама, а после и на вуйчо Коля и на някои познати и ако те всички не съжаляваха Врубел.

В Кириловската черква Врубел мълчаливо разглеждаше собствените си фрески. Те изглеждаха моделирани от синя, червена и жълта глина. Не ми се вярваше, че тоя слабичък човек е могъл да нарисува такива големи картини на стената.

— Ето това е живопис! — възклика Врубел, когато излязохме от черквата.

Зачудих се, че баща ми се отнесе спокойно към тия думи и дори се съгласи с Врубел, когато не позволяваше нито на мене, нито на братята ми да кажем една хвалебна дума. И затова, когато се разделихме с Врубел на Рейтарската улица, казах на баща си, че Врубел не ми се е харесал.

— Защо? — попита баща ми.

— Той е самохвалко.

— Глупаче! — баща ми ме потупа по гърба. — Не се изгърбвай!

— Защо да съм глупаче? — обидено попитах аз.

— Преди всичко трябва да се знае — отговори баща ми, — че Врубел е забележителен художник. Някога ти сам ще разбереш това. И после трябва още да се знае, че той е болен човек. Той е душевно неуравновесен. А трябва да се знае и един златен закон: да не осъждаме никого прибързано. Иначе винаги ще изпаднеш в глупаво положение. Но престани най-после да се изгърбваш! Не съм ти казал нищо обидно.

Макар че бях проявили вече филма, на картината зад гърба на Врубел трудно можеше да се различи нещо. Аз знаех само, че това е „Демон“.

За пръв път видях тая картина много по-късно, през зимата на 1911 година, в Третяковската галерия.

Москва димеше от студ. От набънналите врати на ресторантите излизаха облаци пара. Сред уютния московски сняг, потъналите в скреж булеварди, облепените с лед прозорци и зеленикави газови фенери тая картина на Врубел блестеше като син елмаз, като скъпоценност, намерена на сияйните върхове на Кавказ. Тя живееше в салона на галерията със студа на прекрасното, с величието на човешката мъка.

Дълго време стоях пред „Демон“. За пръв път разбрах, че съзерцаването на такива картини не само дава зрителна наслада, но извика от дъното на съзнанието такива мисли, каквито човек дори не е подозирал.

Спомних си за Лермонтов. Представях си как той влиза в Третяковската галерия, звънтечки предпазливо с шпорите. Влиза, след като долу във вестибюла е метнал пъргаво сивия си шинел върху ръцете на беломустакатия пазач, и след това дълго стои пред „Демон“ и го разглежда с мрачните си очи.

Тъкмо той е писал за себе си горчивите думи: „Като пламъка на падаща звезда в нощта аз съм ненужен на света“. Но, боже мой, колко е грещил той! И колко е нужен на света тоя мигновен пламък на падащите звезди! Защото човек живее не само с хляб.

Той се е смятал пленник на земята. Разпилял е жарта на душата си в пустинята. Но след това пустинята е цъфнала и се е изпълнила с неговата поетическа сила, с неговия гняв и тъга, с неговото постигнато щастие. Нали тъкмо той е признал свенливо: „Изпод храста ми кима приветливо с глава сребристата момина сълза“. И кой знае, може би острят и резлив въздух на планинските върхове, опръскани с кръвта на Демона, е изпълнен с твърде слабия, едваоловим аромат на това мило горско цвете. А той, Лермонтов, също като той повален демон, е просто едно дете, което не е получило от живота онова, към което се е стремило страстно: справедливост, любов, съчувствие.

* * *

— Е — отново ме попита иззад вратата баща ми, — излязоха ли вече московските снимки?

Гласът на баща ми ме извади от вцепенението. Почнах да проявявам следващото филмче и забравих за Врубел. На лентата се появиха затрупани със сняг московски улици с ниски къщи. Напреки на улиците бяха построени ниски барикади от бъчви, дъски, камъни и табели. До барикадите стояха цивилни хора, но с пушки и револвери в ръце.

После се появиха високи къщи, пробити от снаряди, Горбатият мост, Зоологическата градина, цялата в дим от пожари, пробити табели на кръчмите, преобърнати трамваи.

Всичко това бе забулено от зимна мъгла и тук вече аз не можех да направя нищо. С никакъв проявител не можеше да се разсее тая мъгла и да се направят ясни снимките.

Тая мъгла предаваше добре самата обстановка на въстанието. От снимките сякаш лъхаше барутен дим.

Въстание! Тая дума звучеше необикновено в тогавашна сякаш патриархална Русия. Аз четях повести за въстания на индуси, знаех за въстанието на комунарите в Париж, за бунта на декабристите, но московското въстание ми се виждаше най-силно и романтично.

Намерих картата на Москва. Баща ми показва на нея всички места, където е имало боеве и барикади — Чистие пруди, Самотек, Кудринския площад, Грузина, Пресня и Горбатий мост. Оттогава самите тия названия бяха пропити за мене с особена прелест на места, станали исторически в паметта ми.

Всичко, което окръжаваше това въстание, придоби за мене значение: московската парцалива зима, чайните, дето са се събирили дружинниците, смесването на древните московски черти с новата епоха, свързана с въстанието.

Файтонджии в окъсани армяци, гевреи над хлебарниците, продавачки с топли пироги, а край тях — свистене на куршуми, прибежки, черни стоманени револвери, червени знамена, пеене на „Варшавянката“: „Вихри враждебни се вият над нас, тъмните сили злобно ни гнетят“.

В това имаше поезия на борбата, дъх на близката свобода, още мъглива като едва зазаряющо зимно утро. Имаше бодрост, вяра, надежда.

Цялата огромна руска равнина следеше сиянието от пожарите, пламнали на Пресня, очакваше победата на дружинниците. Това въстание приличаше на зимна буря — предвестница на нови бури и нови освежаващи сътресения.

Сега аз мога да предам повишеното настроение, в което се намирах тогава. По онова време аз само го чувствувах, без да мога да го обясня.

На другия ден промих всички снимки и ги отнесох на баща си. Вече се мръкваше. В кабинета гореше лампа. Тя осветяваше познатите неща на писмената маса: стоманен модел на локомотив, статуйка на Пушкин с къдрavi бакенбарди и купчини сатирични революционни списания. По това време излизаха множество такива. На най-видно място бе поставена снимката на лейтенант Шмидт с черна пелерина, с копчета във форма на лъвски глави.

Баща ми лежеше на дивана и четеше вестник. Той прегледа всички снимки и каза:

— Невероятна страна! Врубел и въстание! Всичко съществува едно до друго и всичко води към едно и също нещо.

— Към какво едно и също нещо?

— Всичко води към по-хубаво. Ти ще видиш още много интересни неща, Костик. Разбира се, ако самият ти бъдеш интересен човек.

ПУСТИННАТА ТАВРИДА

След две години, когато бях вече четиринадесетгодишен, мама настоя тоя път да заминем през лятото не в Ръовни, а в Крим. Тя избра най-тихото кримско градче — Алушта.

Пътувахме през Одеса. Хотелите в Одеса бяха препълнени. Наложи се да отседнем в общежитието на Атонския манастир, близо до гарата. Манастирските послушници — бледни младежи с раса и черни лакирани колани — ни гощаваха с чорба от коприва и сущена хамсия.

Аз бях във възторг от тая чорба, от празничния бял град, от съскащата сода и от пристанището. Над него като сини облаци се носеха гъльби, смесваха се с бели облаци чайки.

Отново се срещнах с морето. До тия степни брегове то беше поласкаво, отколкото край бреговете на Кавказ.

Старият пароход „Пушкин“ ни откара в Ялта. Над морето цареше затишие. Дъбовите парапети се нагряваха толкова много, че не можеше да сложиш ръка върху тях. В салона всичко потреперваше и звънеше от въртенето на пароходното витло. Слънцето проникваше през светлинния люк, илюминаторите и отворените врати. Поразяваше ме изобилната южна светлина. От нея блестеше всичко, което можеше да блести. Дори грубите брезентови завески на илюминаторите пламтяха от ярка светлина.

Крим се надигна от морската синева като Остров на съкровищата. По върховете на люляковите му хълмове лежаха облаци. Белият Севастопол бавно плуваше насреща ни. Той посрещна нашия стар пароход с обедни оръдейни изстrelи и със сините кръстове на андреевските знамена.

„Пушкин“ дълго бучеше, завивайки в залива. От дъното му излитаха фонтани въздушни мехури. Водата съскаше. Ние тичахме от единия борд до другия, за да не пропуснем нещо. Ето Малахов Курган и Братското гробище, Графския пристан, Константиновския форт, издигнат посред кипящите вълни на морето, и метежният крайцер

„Очаков“, заобиколен от понтони. Край нас преминаваха катери от военните кораби, плискайки малахитова вода зад кърмата.

Гледах като омагьосан всичко наоколо. Значи не само в книгите, а и в действителност съществува този град, дето е умрял Нахимов, дето по бастионите са се пръскали кръгли гюлета, дето се е сражавал артилеристът Лев Толстой, дето се е клел за вярност на народа лейтенант Шмидт. Ето го тук този град — в палещия ден сред перестата сянка на акациите.

В Ялта „Пушкин“ стигна вечерта. Той влезе бавно в ялтенското пристанище като в градинска беседка, украсена със светлини.

Слязохме на каменния вълнолом и първото нещо, което видях, беше количката на един мургав продавач. На един прът над нея висеше фенер. Той осветяваше мъхести праскови и едри сливи, покрити със синкав прашец.

Купихме праскови и тръгнахме към хотел „Джалита“. Весели носачи мъкнеха багажа ни.

Бях толкова уморен, че веднага заспах в хотела, като едва забелязах стоножката, спотаила се в ъгъла, и черните кипариси зад прозорците. Няколко мига още чух как с тъничък глас пееше фонтанът сред двора. После сънят ме издигна и ме понесе, олюявайки ме като в каюта, нейде далеко, в чудна страна — сестра на тайнствения Крим.

След Ялта с китния ѝ кей, Алушта ми се стори скучна. Настанихме се в края на града, отвъд Стадеевската крайбрежна улица.

Камениста земя, ароматни кипарисови храсти, пусто море и далечните Судакски хълмове — ето всичко, което ни заобикаляше в Алушта. Тук нямаше нищо друго. Но и това беше достатъчно, за да се примиря постепенно с Алушта и да я обикна.

Често ходехме с Галя на едно съседно лозе и си купувахме сладка шасла, едър студен чауш и розов мискат. На лозето пееха щурци. По земята цъфтяха мънички жълти цветя колкото главички на карфица.

От бялата ниска къща излизаше една възрастна жена, Ана Петровна, с толкова загоряло лице, че сивите ѝ очи изглеждаха съвсем бели. Тя ни накъсваше грозде. Понякога тя изпращаше при нас дъщеря си, босонога седемнадесетгодишна девойка с изрусили плитки, увити като венец около главата, и със също такива сиви очи като на майка ѝ.

Възрастните нарекоха тая девойка русалка. Надвечер Лена често минаваше край нашата вила, слизаше към морето, къпеше се и дълго плуваше, а после се връщаше с пешкир на рама и пееше:

*Там в сините простори,
в безбрежни далнини,
тъгата да забравим
и земните злини.*

Галя се сприятели с Лена и научи всичко от нея. Галя изобщо обичаше да разпитва подробно хората за всички обстоятелства на живота им. Тя правеше това с упоритостта на късоглед и любопитен човек.

Оказа се, че Ана Петровна е вдовица, бивша библиотекарка от Чернигов, че Лена заболяла от туберкулоза и лекарите посъветвали да я отведат в Крим. Ана Петровна дошла в Алушта. Тук тя се омъжила за един стар украинец, собственик на лозе. Старецът наскоро умрял и сега Ана Петровна и Лена останали единствени стопани на това лозе. През зимата Лена живеела в Ялта, учела в ялтенската гимназия, но в неделен ден идvalа при майка си в Алушта. Болестта на Лена съвсем минала.

След завършване на гимназията Лена имала намерение да стане певица. Галя я раздумваше. Според нея единственото достойно занятие на жената е учителствуването. Самата Галя искаше да стане селска учителка. Всички тия Галини мисли ми бяха омръзнали отдавна, толкоз повече, че тя говореше твърде много за бъдещото си призвание и макар че никой не спореше с нея, доказваше на всички, че на света няма по-хубаво занятие от това да бъдеш педагог.

Кой знае защо, ме дразнеше, дето Галя раздумва Лена да стане певица. Аз обичах театъра. Напук на Галя разправях на Лена с възторг за всички пиеси, които бях гледал в театъра: „Синята птица“, „Дворянско гнездо“, „Мадам Сан-Жен“ и „От ума си тегли“.

Аз преувеличавах много работи. Предсказвах на Лена примамливо бъдеще. Харесваше ми да мисля, че тая загоряла от слънцето и слабичка девойка, която плува в морето по-добре от всеки моряк, някога ще излезе на сцената в тънка рокля с шлейф, на гърдите

й ще трепти от дишането тъмно цвете и пудрата не ще може да покрие следите от морския загар по лицето й.

Аз бях обкръжил Лена с необузданите си мечти. Тя ме слушаше, отметнала глава, сякаш плитките й я дърпаха назад, и едва доволимо се изчервяваше. Понякога тя питаше:

— Е, признайте, че измисляте всичко това? Нали? Аз няма да ви се сърдя.

Тя ми говореше на „вие“, макар че беше три години по-голяма от мене. По това времена „ти“ си говореха само съвсем близки хора.

Не можех да призная това, защото вярвах искрено на всичко, което измислях. Това ми качество стана причина за множество мои нещастия. И най-чудното беше, че през целия си живот не срещнах нито един човек, който да поисква да разбере или поне да оправдае това мое качество.

Но Лена ми вярваше. Искаше ѝ се да вярва на всичко, което аз измислях. Ако не отидехме два-три дни с Галя на лозето, тя сама ни донасяше грозде, казваше смутено на мама: „Изпраща ви го Ана Петровна подарък“ — и издебнала минута, бързо ми шепнеше:

— Бога ми, това е свинство! Защо не идвate?

Наскоро баща ми замина от Алушта. Трябваше да отиде по работа в Петербург. След това замина и Боря — да държи изпит в киевския политехнически институт.

Мама беше разтревожена поради заминаването на баща ми и не ни обръщаше внимание. Тя дори се радваше, когато по цели дни се губехме край морето и не я беспокояхме.

През цялото време газех до кръста във водата и ловях раци под камъните. Най-накрая, след като една вечер се къпах в морето, простирах и получих възпаление на белите дробове. На това отгоре още първата нощ, когато лежах с температура, ме ухапа скрипия.

Беше август. Скоро започваха занятията в гимназията. Трябваше да се върнем в Киев. Моята болест обърка всички. И в края на краищата мама изпрати Галя и Дима, а тя остана при мене.

Аз боледувах тежко и дълго. По цели нощи почти не спях. Трудно ми беше да дишам. Мъчех се да дишам предпазливо и гледах с тъга белите стени. От пукнатините на стените изпълзяваха стоножки. Лампата гореше на масата. Сенките от шишетата с лекарство

изглеждаха като доисторически чудовища — протегнали дългите си шии, те душеха тавана.

Обръщах глава и гледах към черния прозорец. В него се отразяваше лампата. Зад това отражение бучеше морето.

Една нощна пеперуда се удряше в стъклото. Искаше ѝ се да избяга от задушната стая, в която миришеше на лекарства.

Мама спеше в съседната стая. Извиквах я, молех я да ми даде да пия вода и да пусне пеперудата. Мама я пускаше да си излезе и аз се успокоявях.

Но после, не зная как, виждах, че пеперудата каца на сухата трева зад прозореца и като поседяваше малко там, връщаše се и пак долитаše в стаята, едра като кукумявка. Тя кацаше на гърдите ми. Аз чувствувах, че тая пеперуда е тежка като камък и че още малко и ще смаже сърцето ми.

Отново виках мама и я молех да изпъди пеперудата. Стиснала устни, мама махваше стегнатия ми загряващ компрес и ме увиваше в одеяла.

Аз забравих броя на нощите, изпълнени с непонятен шум и сухата горещина на чаршафите.

Един ден дойде Лена. Не можах да разбера веднага, че е тя. Бе облечена с кафява формена рокля, с черна престилка и бе обута с малки черни обувки. Светлите ѝ плитки бяха грижливо заплетени и висяха спуснати на гърдите, отстрани на загорялото ѝ лице.

Лена бе дошла да се сбогува, преди да си замине за Ялта. Когато мама излезе от стаята, Лена сложи ръката си на челото ми. Ръката ѝ беше студена като лед. Краят на плитката ѝ докосна лицето ми и аз чувствувах топлия и свеж мирис на косата ѝ.

Влезе мама. Лена бързо махна ръката си, а мама каза, че Лена ми е донесла чудесно грозде.

— За съжаление нямаме по-хубаво — отговори Лена.

Като казваше това, тя гледаше не мама, а мене, сякаш искаше да ми каже нещо важно.

После тя си отиде. Чух я как изтича по стълбата. Освен нас вкъщи не живееше вече никой, всички бяха си заминали и затова всеки звук се чуваше добре.

От тоя ден почнах да се поправям. Лекарят каза, че след като стана, ще трябва да прекарам в Алушта не по-малко от два месеца, чак

до ноември. Трябвало да заякна и да си отпочина. Тогава мама реши да извика от Киев Лиза, за да ме наглежда и храни. А пък мама бързаше да замине за Киев — не знам защо.

Лиза пристигна след седмица, а още на другия ден мама замина с кола за Симферопол.

През цялото време Лиза ахкаше. Тя не бе виждала нито веднъж море, кипариси, лозя — мама я бе довела в Киев от Брянските гори, от Ръовни.

Аз останах с Лиза. Почнах вече да ставам. Но още не ми позволяваха да излизам. По цял ден седях на застъклена тераса под есенното ѹ не твърде горещо слънце и четях. Намерих в един скрин „Тристан и Изолда“. Няколко пъти прочетох тая чудна легенда и всеки път, след като я прочетях, ми ставаше все по-тъжно.

После реших сам да напиша нещо като „Тристан и Изолда“ и няколко дни съчинявах повест. Но не отидох по-далеч от описанietо на морската буря край скалистия бряг.

В края на септември лекарят ми позволи да излизам. Лутах се сам по безлюдната Алушта. Обичах да ходя на пристана през време на прибоите. Вълните се носеха под надупчената настилка на мостика и през пролуките изскачаха струи вода.

Веднъж се отбих у Ана Петровна. Тя ме почерпи с кафе и каза да отида непременно в неделя, понеже тоя ден щяла да си дойде Лена от Ялта. През цялото време след това мислех как ще се срещна с Лена.

Помня ясно тая неделя, сякаш бе вчера, защото тоя ден се случиха две събития.

Аз знаех, че Лена ще пристигне от Ялта с утринния катер. Отидох на пристана. Но още щом катерът се показва иззад носа, аз се скрих зад дъщчената будка. В нея продаваха картички с изгледи от Крим. Седнах на един камък и седях там през цялото време, докато катерът се приближи до пристана. От него слезе Лена и като потърси някого на пристана, бавно тръгна към дома си.

Боях се, че ще ме забележи. Това щеше да е съвсем глупаво. Тя се озърна няколко пъти, после се върна на пристана и постоя малко до дървения стълб с афишите. Преструваше се, че чете един афиш, макар че те всички бяха вече окъсани и висяха на парцали.

Аз я гледах крадешком. На главата си тя бе сложила топъл бял шал. Беше побледняла и отслабнала в Ялта. Стоеше с наведени очи до

стълба, макар че трябваше да ги повдигне, ако наистина четеше афиша. След това тя си отиде.

Аз почаках малко и се върнах у дома. Срам ме беше за моята страхливост.

Не знаех дали сега трябва да отида при Лена, или не. На обед не ядох нищо и Лиза ми се закани, че ще телеграфира за това на мама. Лиза беше малограмотна и затова аз се усмихнах на заплахата ѝ.

Следобед най-после се реших, облякох шинела и излязох. Лиза извика подире ми да закопчая шинела си, но аз не я послушах.

Стигнах до лозето. То беше вече съвсем алено. Отворих вратичката. Вратата на бялата къща веднага хлопна и аз видях Лена. Тя тичаше насреща ми само по рокля.

Това беше хубав ден. Аз престанах да се стеснявам и разказвах за Ръловни, за учителя по география Черпунов и за леля Надя. Лена незабелязано слагаше на чинийката ми ту грозде, ту сливи ренглоти. После тя каза:

— Защо сте дошли в такъв студ с разкопчан шинел? Пред кого се докарвате?

— Но и вие изтичахте само по рокля — отговорих аз.

— Защото... — каза тя и млъкна. — Защото не съм имала възпаление на белите дробове.

Под загара на лицето ѝ изби руменина. Ана Петровна погледна Лена изпод очилата си и поклати глава:

— Лена, не забравяй, че си вече на седемнадесет години.

Тя каза това с такъв тон, сякаш Лена беше вече възрастна жена, а прави глупости.

Ана Петровна и Лена ме изпратиха до къщи и се отбиха да видят как живея. Лиза се изчерви като божур, но бързо се успокои и се оплака на Ана Петровна, че не я слушам и ходя с разкопчан шинел. Ана Петровна каза на Лиза да ходи винаги при нея, когато ѝ трябва нещо. Лиза се зарадва. Тя нямаше познати в Алуща. От време на време се разхождаше заедно с мене, береше пелин и го окачваше да съхне в стаята. През цялото си свободно време тя си гледаше на карти.

Лиза беше червенобуза, с отекли добри очички и твърде доверчива. Тя вярваше на всяка глупост, която ѝ разказвала.

Ана Петровна и Лена си отидоха. Стана ми скучно. Чакаше ме дълга вечер. Искаше ми се пак да отида на лозето, но знаех, че не бива

да правя това.

Реших да пиша повестта си, запалих лампата и седнах до масата. Но вместо повест написах първите си стихове. Сега съм ги забравил. Но в паметта ми е останал само един стих:

O, късайте цветя от клюнналите стебла

Тия стихове ми харесваха. Канех се да пиша още дълго, но влезе Лиза и каза: „Я го гледай какво е измислил — да развали очите си! Отдавна е време да спиш!“ — и духна лампата. Аз се разсърдих, казах, че съм вече голям и я нарекох глупачка. Лиза отиде в стаята си, разплака се от обида и каза с пресипнал глас:

— Ще си отида още утре пешком в Киев — а ти прави тука сам, каквото искаш.

Аз мълчах. Тогава Лиза каза, че още утре ще изпрати на мама телеграма за моето поведение. Тя много обичаше да ме плаши с телеграми. Сега тя дълго мърмори нещо в стаята си, а после въздъхна:

— Е, бог да ти помага. Спи. Я виж какъв вятър бушува навън!

Над главата ми висеше кръгъл стенен часовник. Всеки път, когато биеше два през нощта, аз се събуждах. Събудих се и той път и дълго не можех да разбера какво се е случило. На стената мигаше алена светлина. Прозорецът гледаше към морето. Навън вятърът свиреше монотонно. Седнах на кревата и надникнах през прозореца. Над морето се олюляваше сияние. То осветяваше ниските облаци и развълнуваната вода.

Почнах да се обличам бързо.

— Лиза! — извиках аз. — Пожар в морето!

Лиза се размърда, скочи и почна също да се облича.

— Но какво може да гори във водата? — попита тя.

— Не знам.

— Защо си станал? — попита Лиза.

В просъницица тя не можеше да разбира добре.

— Ще отида на брега.

— И аз.

Излязохме. Вятърът духна иззад ъгъла на къщата и ме обльхна със силен студ. Сиянието се издигаше към небето. До вратната стоеше

дворникът татарин.

— Параход гори — каза той. — Какво да се прави, а!

Изтичахме на брега. Край пристана навярно на спасителната станция звънеше камбана. На брега се бяха стекли куп хора. Веднага изгубих в тъмнината Лиза.

Рибари с високи ботуши и брезентови пелерини свличаха по камъчетата в морето една лодка. Чуваха се припреди гласове: „Пътнически параход“, „На две мили от брега“, „Задържай кърмата, чуващ ли, не я оставяй да се изтърколи“. Измокрените рибари се качиха в лодката, хванаха веслата. Вълните издигнаха лодката и тя потегли в морето.

Някой ме улови за лакътя. Обърнах се. До мене стоеше Лена. Сиянието я осветяваше слабо. Гледах Лена, нейното сериозно лице.

Мълчаливо стояхме на края на кея. В морето се издигна бяла ракета. След нея се издигна втора.

— Помощта приближава — каза Лена. — Ако не беше мама, щях да отида с рибарите на лодката. Непременно щях да отида.

Тя помълча и попита:

— Кога си заминаваш?

Сърцето ми се разтупа — така неочеквано тя се обърна към мене на „ти“.

— Сигурно след една седмица.

— Значи ще те видя пак. Ще гледам да си дойда по-рано.

— Ще чакам — отговорих аз и ми се стори, че след тия страшни думи потънах в пропаст.

Лена леко ме дръпна от края на кея.

— Какво да се прави? — тихо попита тя. — Мама е наплашена. Тя е някъде тук край пристана. Нали не ми се сърдиш?

— Защо?

Тя не отговори.

— Лена! — извика от тъмнината Ана Петровна. — Къде си? Да си вървим!

— Аз ще замина утре сутринта с дилижанса — прошепна Лена.

— Гледай да не ти хрумне да ме изпращаш. Сбогом.

Тя ми стисна ръката и си отиде. Гледах подире ѝ. Няколко мига — не повече — се виждаше белият ѝ шал, наметнат на главата.

Сиянието над морето потъмняваше. Над водата легна зеленият лъч на прожектора. На помощ на горящия параван идваше миноносецът „Стремителний“. Аз намерих Лиза и ние се върнахме у дома. Искаше ми се да си легна по-скоро и да заспя, за да не мисля за онова чудно и хубаво нещо, което току-що бе станало между мене и Лена.

Сутринта, когато на мястото на сиянието от пожара се издигаше слаб дим, отидох на пристана и научих, че в морето е изгорял параван. Казваха, че в трюма на паравана избухнала адска машина, но капитанът успял да спре паравана до крайбрежните скали.

След като научих тия новини, отидох далеко по шосето към Ялта. Едва преди час оттук е минала с дилижанса Лена. Седнах на парапета край морето и седях дълго, пъхнал ръце в ръкавите на шинела си.

Мислех за Лена и сърцето ми тупаше силно. Спомнях си мириса на косата, топлината на свежия й дъх, неспокойните й сиви очи и тънките вежди, които едва се повдигаха нагоре. Не разбрах какво ми е. Страшна мъка сви гърдите ми и заплаках.

Искаше ми се само едно — да я виждам през цялото време, да чувам само нейния глас, да бъда до нея.

Бях вече окончателно решил да отида веднага пешком до Ялта, но в това време отвъд завоя на шосето заскърца талига. Бързо изтрих очите си, обърнах се и почнах да гледам към морето. Но от очите ми отново бликнаха сълзи и аз не видях нищо друго освен синия дразнещ блясък.

Аз премръзнах и не можех да спра треперенето на цялото си тяло. Минаващият с талигата старец със сламена шапка спря конете и ми предложи:

— Качи се, приятелю, ще те откарам до Алушта.

Качих се в талигата. Старецът се озърна и попита:

— Ти да не си случайно от сиропиталището?

— Не, аз съм гимназист — отговорих.

Последните дни в Алушта бяха необикновено тъжни и хубави. Такива са винаги последните дни в ония места, с които ни е жал да се разделим.

От морето нахлу мъгла. От нея тревата пред нашата вила овлажня. През мъглата надничаше слънцето. Лиза палеше печката с

жълти дърва от акация.

Листата капеха. Но те не бяха златни както у нас в Киев, а сиви с лилави жилки.

Вълните безшумно изскачаха от мъглата, налиха към брега и също безшумно се губеха в мъглата. На крайбрежния пясък се търкаляха мъртви морски рибки.

Чатир-Даг и Бобуган-Яйла бяха забулени в облаци. От планините се спускаха стада овце. След стадата тичаха подивели овчарски кучета и подозрително се озъртаха наоколо.

От мъглата и есента стана така тихо, че от моя балкон чувах гласовете долу в градчето. В бюрекчийницата на пазара горяха мангали, миришеше на прегоряло масло и пържен кефал.

Ние с Лиза трябваше да заминем в понеделник сутринта. Лиза бе наела вече файтон до Симферопол.

Чаках в събота Лена, но тя не си дойде. Няколко пъти минах край лозето, но не забелязах никого. Нямаше я и в неделя сутринта. Тръгнах към станцията на пощенските коли. Там беше пусто.

Разтревожен се върнах вкъщи и Лиза ми подаде един плик.

— Донесе го едно момченце — каза тя. — Сигурно е от Ана Петровна, която те вика да се сбогувате. Иди. Те са добри хора.

Излязох в градината, скъсах плика и извадих от него малко листче. На него бе написано: „Ела в шест часа при трите платана. Лена“.

Аз отидох при трите платана не в шест, а в пет часа. Това беше едно пусто място. В каменистия дол край коритото на пресъхнала рекичка растваха три платана. Всичко наоколо бе посърнало. Само тук-там прецъфтяваха лалета. Изглежда, че някога на това място е имало градина. През рекичката бе прехвърлено дървено мостче. Под един от платаните имаше стара пейка с ръждясали железни крака.

Аз дойдох по-рано от определеното време, но заварих вече Лена. Тя седеше на пейката под платана, стисната ръце между коленете. Шалът бе се свлякъл на раменете ѝ.

Едва когато се приближих до пейката, Лена се обърна.

— Ти няма да разбереш — каза тя и ме улови за ръката. — Не, не ми обръщай внимание... Аз говоря винаги глупости.

Лена стана и виновно се усмихна. Тя наведе глава и ме гледаше изпод вежди.

— Мама каза, че съм луда. Нека е тъй! Сбогом!

Тя ме притегли за рamenете и ме целуна по устните, а след това ме отстрани и каза:

— А сега върви! И не се озъртай! Моля те. Върви!

На очите ѝ се появиха сълзи, но само една се хълзна по бузата, като остави тясна мокра следа.

И аз си отидох. Но не се стърпях и се озърнах. Лена стоеше, опряна до стъблото на платана, отметнала глава, сякаш плитките я дърпаха назад, и гледаше подире ми.

— Върви! — извика тя и гласът ѝ странно се бе променил. — Всичко това са глупости!

Отидох си. Небето вече потъмня. Сънцето бе залязло зад планината Кастел. От Яйла духаше вятър, шумолеше в коравите листа.

Аз не разбирах, че всичко, абсолютно всичко е свършено. Много по-късно разбрах, че животът ми отне по непонятна причина онова, което можеше да бъде щастие.

На другата сутрин заминахме с Лиза за Симферопол.

В горите отвъд Чатир-Даг валеше дъжд. Из целия път до Киев дъждът плющеше по прозорците на вагона.

Вкъщи сякаш не забелязаха пристигането ми. В нашето семейство бе се случило нещо лошо. Но аз още не знаех какво именно.

Дори се радвах, че не ми обръщат внимание. Мислех много за Лена, но не се решавах да ѝ пиша.

След тая есен попаднах в Крим едва през 1921 година, когато всичко, което се бе случило между мене и Лена, бе се превърнало в спомен и не причиняваше болка, а будеше само размисли. Но кой ли ги няма тия размисли? Заслужава ли да се говори за тях!

КРУШЕНИЕ

След Крим всичко изведнъж се промени. Баща ми се бе спречкал с началника на югозападната железопътна линия. Той напусна службата. Благополучието се свърши изведнъж.

Ние се преместихме от Николско-Ботаническата улица на улица Сутеренна. Сякаш за подигравка се настанихме на тая улица в един сутерен.

Живеехме само от това, че мама разпродаваше нещата. В студената ни и тъмна квартира все по-често идваха безмълвни хора с овчи калпаци. С острите си очички те шареха по мебелите и картините, по наредените по масата съдове, после тихо и убедително разговаряха с мама и си отиваха. А след час-два в двора идваше талига и откарваше ту гардероб, ту маса, ту огледало или килим.

Сутрин в кухнята заварвахме един татарин с черна ватена тюбетейка. Ние го наричахме „шурум-бурум“. Той седеше клекнал и разглеждаше на светло панталони на баща ми, сака и чаршафи.

„Шурум-бурум“ се пазареше дълго, отиваше си, отново идваše, мама се сърдеше, но най-после „шурум-бурум“ се спазаряваше, измъкваше от джоба си дебел портфейл и като плюеше деликатно на пръстите си, отброяваше оръфани банкноти.

Баща ми почти никога не беше вкъщи. Той излизаше сутрин и се връщаше късно, когато вече спяхме. Никой от нас не знаеше къде прекарва дните. Очевидно търсеше работа.

Мама изведнъж се състари. Посивелите кичури все по-често падаха от челото на лицето ѝ — тя бе почнала да се вчесва твърде небрежно.

Боря се отдели от нас и се настани в мебелираните стаи „Прогрес“, близо до гарата, уж за да му е по-близо до политехническия институт. А всъщност той се отдели, защото не се спогаждаше с баща ми, смяташе го виновник за нещастията в нашето семейство и не искаше да живее в мрачната обстановка на Сутеренната улица. Боря си изкарваше прехраната с уроци, но не можеше да ни помага. Дима също даваше уроци или както казваха тогава, беше репетитор.

Само аз бях още малък и не можех да уча другите, а Галя беше толкова късогледа, че не можеше да се занимава с нищо освен да помага в домакинската работа на мама. Наложи се да освободим Лиза.

Една сутрин заедно с дворника у дома дойде един мършав грохнал старец, съдебен пристав, и за някакви дългове на баща ми описа почти цялата ни останала покъщнина. Баща ми е криел от мама за тия дългове. Сега всичко излезе налице. След това баща ми постъпи на първата попаднала му и много лоша служба в захарния завод до Киев и замина.

Останахме сами. Нещастието бе влязло в дома ни. Семейството ни загиваше. Аз разбирах това. Беше ми особено тежко сега след Крим, след кратката ми и тъжна любов към Лена, след охолното ми детинство.

Веднъж в месеца вуйчо Коля изпращаше на мама пари от Брянск. След като получеше тия пари, мама всеки път плачеше от срам.

Веднъж видях мама в приемната на директора на гимназията. Втурнах се към нея, но тя се извърна и аз разбрах, че не е искала да я видя.

Не можех да се сетя защо мама идва при директора, но не я разпитвах за нищо. След няколко дни новият ни директор Терещенко, назначен вместо Безсмертни, плешив, нисичък и кръгъл, с глава, сякаш намазана с масло (затова му бяха дали прякор „Маслобой“), ме спря в коридора и каза:

— Съобщете на майка си, че педагогическият съвет уважи молбата й и освободи брат ви и вас от учебна такса. Но имайте предвид, че се освобождават само добрите ученици. И затова ви съветвам да се постегнете.

Това беше първото унижение, което изпитах. Когато се върнах у дома, казах на мама:

— Освободиха ни с Дима от такса. Защо си ходила при директора?

— Какво друго можех да направя? — тихо попита мама. — Да ви спра от училище ли?

— Сам бих могъл да си изкарам прехраната.

Тогава за пръв път на маминото лице видях уплаха, сякаш я бяха ударили.

— Не се сърди — каза мама и наведе глава. Тя седеше и шиеше до масата. — Нима мога да те карам да работиш?

Тя заплака.

— Да знаеш колко ми е тежко за всички ви и особено за тебе! Как е посмял баща ви да постъпи така необмислено и да бъде толкова лекомислен! Как е могъл да направи това!

От известно време, когато говореше за баща ми, мама казваше „той“ или „баща ви“. Тя плачеше, наведена над старата дреха. Изрезки от плата и бели конци са търкаляха на пода.

Мама бе разпродала почти всички неща. Вкъщи ни стана влажно и пусто. През прозорците проникваше мъждиво светлина. Навън шляпаха ботуши, шушони и галоши. Тия мяркащи се крака, опръскани с кал из непроходимите през зимата улици, ни пречеха да се съсредоточим и ни дразнеха. Сякаш всички тия чужди хора ходеха из стаите ни, внасяха студ и дори не смятаха за нужно да ни погледнат.

Посред зима мама получи писмо от вуйчо Коля. Писмото я развлнува много.

Вечерта, когато всички седяхме около кръглата маса, на която гореше единствената лампа, и всеки се занимаваше със своя работа, мама каза, че вуйчо Коля настоявал да се преместя временно в Брянск, че той щял да ме настани в брянската гимназия и че това е съвсем необходимо, докато баща ми получи добра служба и се върне в семейството.

Галя с уплаха погледна мама. Дима мълчеше.

— Баща ти няма да се върне при нас — твърдо каза мама. — Той е привързан към други хора и заради това е направил дългове, а нас остави просяци. Аз не искам той да се върне. Не искам да чувам нищо за това, нито една дума.

Мама дълго мълча. Устните ѝ бяха здраво стиснати.

— Е добре — най-после каза тя. — Не си струва да говорим за това. Но какво да направим с Костик?

— Много просто — каза Дима, без да погледне мама. За Дима всичко беше просто. — Тая година аз завършвам гимназия и ще постъпя в Московския технологически институт. Ще продадем всичко. Мамо, ти и Галя ще се пренесете в Москва и ще живеете при мене. Ще поминем някак. А засега Костик нека живее у вуйчо Коля.

— Но как така! — разтревожи се Галя. — Как ще живее той там?
Защо ще се разделяме?

Аз седях навел глава, и конвулсивно рисувах на едно листче цветя и завъртулки. От известно време всеки път, когато ми беше тежко, почвах безсмислено да рисувам на каквото ми попадне тия чудновати завъртулки.

— Престани да рисуваш! — каза мама. — Не разбирам защо се усмихваш! И кажи какво мислиш по това?

— Не се усмихвам — промърморих аз, но усетих на лицето си напрегната усмивка. — Просто така...

Мълкнах и продължих да рисувам. Не можех да се спра.

— Костик, мили — с глух глас каза неочеквано мама, — защо мълчиш?

— Добре... — отговорих аз. — Ще замина... щом трябва...

— Така ще бъде най-добре — каза Дима.

— Да... разбира се... ще бъде добре — съгласих се аз, за да не мълча.

В тоя миг всичко се рушеше и занапред виждах само страшна самота и своята ненужност.

Исках да кажа на мама, че няма нужда да ме изпращат в Брянск, че мога да давам уроци не по-лошо от Дима и дори да й помогам, че ми е много тежко и никак не мога да се отърва от мисълта, че ме изхвърлят от семейството. Но гърлото ме болеше толкова силно и челюстите ми бяха така стиснати, че не можех да говоря и мълчах.

За миг ми мина мисълта да замина още утре при баща си. Но тая мисъл тутакси изчезна и отново бе заменена от мисълта, че сега съм вече съвсем сам.

Най-после едва събрах всичките си сили и повторих, като се запъвах, че съм съгласен и дори съм доволен да замина за Брянск, но че сега ме боли глава и ще отида да си легна.

Отидох в студената стая, дето спяхме заедно с Дима, бързо се съблякох, легнах, завих се презглава с одеялото, стиснах зъби и лежах така почти цялата нощ. Дойде мама, извика ме, но аз се престорих на заспал. Тя хвърли върху одеялото ученическия ми шинел и си излезе.

Приготвленията за заминаването ми в Брянск се проточиха до декември. Беше ми трудно да оставя гимназията, другарите си, да започна нов и както знаех, невесел живот.

Писах на баща си, че заминавам за Брянск, но дълго не получих отговор. Получих го два дни преди заминаването ми.

Обикновено, връщайки се у дома от гимназията, минавах през пустия площад зад операта. Връщах се винаги с другарите си спътници Станишевски и Матусевич.

Веднъж на площада зад театъра срещнахме млада жена — невисока, с гъст воал. Тя мина край нас, спря се и погледна подире ни.

На другия ден пак срещнахме тая жена на същото място. Тя тръгна право насреща ни и ме попита:

— Извинете, не сте ли син на Георгий Максимович?

— Да. Негов син съм.

— Трябва да поприказвам с вас.

— Заповядайте — отговорих аз и се изчервих.

Станишевски и Матусевич си отидоха. Те се престориха, че този случай съвсем не ги интересува и дори не се обърнаха.

— Георгий Максимович — бързо каза жената, като ровеше в малката си чанта — ме помоли да ви предам едно писмо. Нали разбирате, той искаше лично на вас да го предам... Извинете, че говоря това... Аз не можех да му откажа. Познах ви веднага. Приличате на баща си. Ето писмото.

Тя ми го подаде.

— Замиnavate ли? — попита тя.

— Да. Тия дни.

— Е... Жалко. Могло е да се нареди по-другояче.

— Вие ще видите ли татко?

Тя кимна мълком.

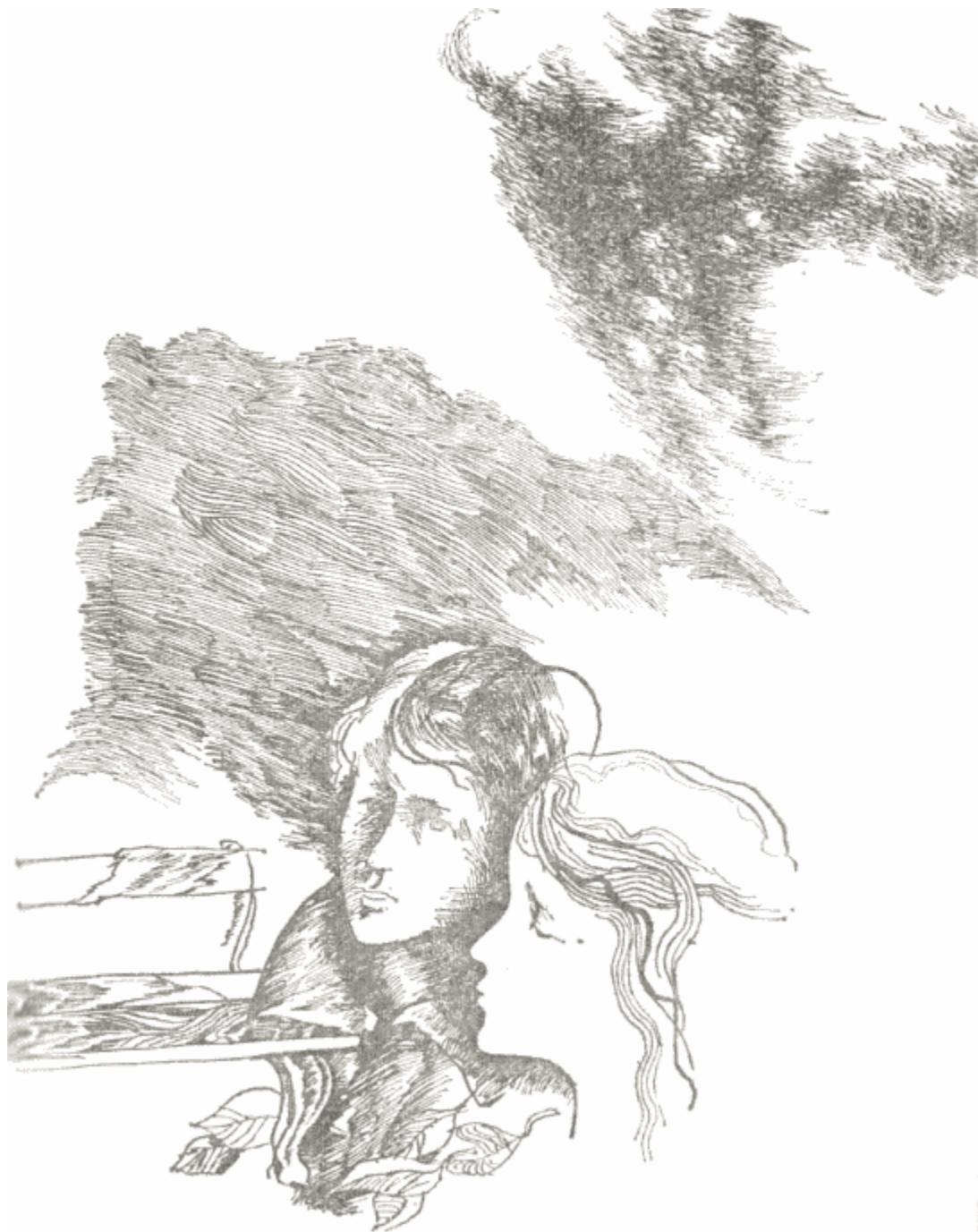
— Целунете го заради мене — неочеквано казах аз. — Той е много добър.

Аз исках да кажа да обича и жали баща ми, но казах само тия четири думи: „Той е много добър“.

— Да! — каза тя и изведнъж се засмя, като полуотвори леко уста. Видях малките ѝ, много бели и влажни зъби. — Благодаря!

Тя ми стисна ръката и бързо си отиде. На ръката ѝ издрънча гринвна.

И досега не знам как се казваше тая жена. Не успях да научава това. Знаеше го само мама, но тя отнесе в гроба тайната на това име.

И по гласа, и със смеха, и с гривната си тая жена ми напомни оная, която бях видял у стареца Черпунов. Може би, ако не беше гъстият воал, щях да позная пеперудата от остров Борнео. И досега понякога ме мъчи мисълта, че тя беше тъкмо оная млада жена, която ме бе черпила какао в сладкарницата на Кирхайм.

Писмото на баща ми беше късо. Той пишеше да понеса мъжествено и с достойнство изпитанията.

„Може би — пишеше той — животът ще ни се усмихне и тогава ще мога да ти помогна. Аз вярвам и досега, че в живота ти ще постигнеш онова, което аз не можах да постигна, и ще бъдеш истински човек. Помни един мой съвет (аз никога не съм ти досаждал със съветите си): не осъждай прибързано никого, в това число и мене, докато не научиш всички обстоятелства и докато не добиеш достатъчен опит, за да разбереш много работи, които естествено сега не разбиращ. Бъди здрав, пиши ми и не се вълнувай.“

На гарата ме изпращаха мама и Гая. Влакът заминаваше сутринта. Дима не можеше да пропусне уроците си в гимназията. Отивайки на училище, той ме целуна, но не каза нищо. Мама и Гая също мълчаха.

На мама ѝ беше студено и тя не изваждаше ръце от маншона. Гая се държеше за мама. През последната година нейното късогледство се бе засилило. Тя се губеше в тълпата и се плашеше от свирките на локомотивите. Мама ме прекръсти, целуна ме със студените си тънки устни, улови ме за ръкава, отведе ме настрана и каза:

— Знам, че ти е мъчно и се сърдиш. Но разбери, че поне тебе искаам да предпазя от мизерията и от тия мъки. Само заради това настоявах да заминеш при вуйчо си Коля.

Отговорих, че разбирам добре всичко и съвсем не се сърдя. Говорех хубави думи, но сърцето ми се свиваше от студ и исках само влакът да замине по-скоро и да се свърши това мъчително сбогуване.

Изглежда, че истинското ми сбогуване с мама бе станало рано, през оная нощ, когато за последен път тя ме покри с шинела. Влакът потегли, но аз не видях от прозореца нито мама, нито Гая, защото гъстата пара от локомотива забули перона и всички изпращащи.

Чувствувах в сърцето си студ — също такъв, какъвто беше и във вагона, осветен от слабата светлина на зимата. През прозорците духаше пронизващо. Снежните равнини навяваха уединение. През нощта шумеше виелицата. Спеше ми се, но сънят не идваше. Гледах пламъчето на свещта във фенера. Вятърът го отплесваше настрана и се мъчеше да го угаси. Нарекох си, че ако свещта не угасне, в живота ми

все ще има нещо хубаво. Свещта се бореше упорито с вятъра и не угасна до сутринта. От това ми стана по-леко.

Когато сутринта слязох в Брянск, беше толкова студено, че целият въздух стенеше от скърцането на ботушите. Студът бе сковал земята. Заледеното слънце гореше с ален пламък в небето.

Бяха изпратили да ме посрещнат с шейна. В шейната имаше кожух, качулка и ръкавици. Увих се добре. Конете веднага препуснаха. Носехме се сред блестящия снежен прах — отначало по насипа, а след това по Десна. Звънчетата буйно се люлееха под дъгата. В далечината на хълмовете като играчка от варак се мяркаше старият град в пухкави шарки от скреж и ледени шушулки.

Шейната спря до една дървена къща на склона на хълма. Изкачих се на входната площадка. Вратата се разтвори. Вуйна Маруся ме улови за ръкава, вмъкна ме в трапезарията, дето по тавана подскачаха слънчеви петна, и ме накара насила да изпия половин чаша червено вино. Устните ми се бяха сковали от студа. Не можех да говоря.

В къщата на вуйчо Коля всичко беше звънливо и весело. Самоварът свиреше, Мордан лаеше, вуйна Маруся се смееше, от печките с трясък изскачаха искри.

Наскоро от арсенала си дойде вуйчо Коля. Той ме целуна и ме раздруса за раменете:

— Главното е да не се размекваш! Тогава ще направим такива неща, че всички да се чудят.

В къщата на вуйчо Коля почнах постепенно да се успокоявам. Както винаги в такива случаи, паметта избутва настрана всичко неприятно. Тя сякаш бе изрязала от тъканта лошото парче и бе съединила само хубавите — есента в Крим и тая звънкогласа руска зима.

Мъчех се да не мисля за онова, което бе се случило неотдавна в Киев. Предпочитах да си спомням за Алушта, за трите платана, за Лена. Дори й написах писмо до Ялта, но не се реших да го изпратя. То ми се виждаше много глупаво. А по-умно писмо не можах да напиша, колкото и да се мъчех.

АРТИЛЕРИСТИ

Офицерите артилеристи от Брянския арсенал бяха нарекли вуйчо Коля „полковник Вершинин“. Вуйчо Коля дори външно — с черната брадичка и тъмните си живи очи — напомняше Вершинин от Чеховата пьеса „Три сестри“. Такъв поне си представяхме Вершинин.

Също като Вершинин вуйчо Коля обичаше да говори за хубавото бъдеще и вярваše в него, беше мек и жизнерадостен човек, но от Вершинин се различаваше по това, че беше добър металург, автор на многобройни статии за свойствата на различните метали. Тия си статии сам превеждаше на френски — той владееше отлично тоя език — и ги печаташе в парижкото списание „Ревю металуржик“. Тия статии се печатаха и в Русия, но много по-рядко, отколкото във Франция. Когато пристигнах в Брянск, вуйчо Коля работеше с увлечение над получаването на дамаска стомана.

Жаждата за живот у вуйчо Коля беше чудна. Изглеждаше, че няма такива неща, които да не го интересуват. Той получаваше почти всички литературни списания, свиреше отлично на пиано, владееше астрономия и философия, беше неизтощим и остроумен събеседник.

Най-преданият приятел на вуйчо Коля беше брадатият капитан Румянцев. С външността си той напомняше Фет, само че беше съвсем червенокос, късоглед и добродушен. Всичко офицерско му стоеше накриво и развлечено. Дори брянските гимназисти му бяха сложили прякор „цивилна гарга“.

Не беше много лесно от пръв поглед да разгледаш Румянцев. Той винаги бе обвит в облаци тютюнев дим, а поради свенливостта си избираще най-тъмните кътчета в приемната. Там той седеше над шахматната дъска, задълбочен в решаване на някоя задача. Ако успееше да реши шахматната задача, той се заливаше в смях и потриваше ръце.

Румянцев рядко участвуваше в общите разговори. Той само покашлюваше и поглеждаше с присвятите си очички. Но щом разговорът засегнеше политиката — Държавната дума или стачките, той се оживяваше и изказваше най-крайни възгледи.

Румянцев не беше женен. С него живееха трите му сестри — трите еднакво дребнички, остригани и с пенснета. Те пушеха и трите, носеха корави черни поли, сиви блузи и сякаш се бяха наговорили, забождаха с безопасни игли часовничетата си на едно и също място на гърдите.

Сестрите постоянно криеха в квартирата на Румянцев някакви студенти, старци с пелерини и също такива строги жени, каквите бяха самите те. Вуйчо Коля ме предупреди да не казвам никому кой живее у Румянцев.

Освен Румянцев и сестрите му у вуйчо Коля идваше и щабскапитан Иванов — чистичък, белорък, с грижливо заострена светла брадичка и тънък глас.

Както повечето бекяри Иванов се бе присламчил към чуждо семейство, у вуйчо Коля. Той не можеше да прекара нито една вечер, без да дойде да поседи и побъбри. Всеки път, сваляйки в антрето шинела и откачвайки сабята си, той се изчервяваше и казваше, че се е отбил „само за малко“ или, за да се посъветва по някоя работа с вуйчо Коля. А след това, разбира се, се заседяваше чак до полунощ.

Аз бях благодарен на Иванов, задето ме отучи от навика да се стеснявам от прости неща.

Веднъж срещнах Иванов на пазара. Той си купуваше картофи и зеле.

— Помогнете ми да домъкна всичко това до файтона — помоли ме той. — Моят Пьотр — Пьотр беше ординарец на Иванов — се разболя. Стана нужда да върша всичко сам.

Когато мъкнех заедно с него тежкото кошче със зеле към файтона, срещнахме една младичка учителка по немски от брянската гимназия. В отговор на моя поклон тя се нацупи и се извърна. Аз се изчервих.

— Напразно се смущавате — каза Иванов. — Та вие не правите нищо лошо. Аз знам един начин да се отървете от насмешливите погледи — той е да гледате хората право в очите. Много помага.

Качихме се във файтона, натъпкан със зеленчук, и потеглихме по главната Болховска улица. Срещахме много познати, срещнахме дори началника на арсенала генерал Сарандинаки, който минаваше с кабриолет с два коня.

Когато ни виждаха, познатите се усмихваха, но Иванов ги гледаше право в очите. Под тоя поглед те се смущаваха, преставаха да се усмихват и в края на краищата дори ни кимаха приветливо. А Сарандинаки спря кабриолета и предложи на Иванов да му изпрати ординареца си. Но Иванов се отказал учтиво, като отбеляза, че се справя отлично с тая несложна работа. Генералът вдигна вежди, леко побутна кочияша си с черната ножница на сабята в гърба и сивите генералски коне потеглиха в тръс.

— Ето виждате ли — каза ми Иванов, — никога не трябва да се помирявате с предразсъдъците.

Разбира се, аз знаех, че Иванов е прав, но все пак ми беше неприятно под обстрела на насмешливите погледи. Проявяващ се лошият ми навик.

Понякога забелязвах неочеквано, че се страхувам да постъпвам не така, както другите, стесняваш се от бедността си, опитваш се да я скрия от другарите си.

За мама промяната в нашия живот беше най-голямото нещастие. Тя криеше това по всянакъв начин от познатите. Всички знаеха, че баща ни е напуснал семейството, но на въпросите на познатите мама винаги отговаряше, че той е заминал замалко и всичко у нас е в ред. По цели нощи тя кърпеше и преправяше дрехите ни, та „хората да не забележат“, че сме обеднели. Мъжеството бе изменило на мама. Нейната плахост се предаде и на нас.

Когато файтонът се изкачваше по нагорнището към къщата на Иванов, зелето се разсипа. Зелките се затъркаляха по паважа, като подскачаха и се гонеха една друга. Дечурлигата почнаха да свиркат. Файтонджията спря файтона. Слязохме и почнахме да прибираме зелките.

Изглежда, че съм се изчервил съвсем от срама, защото Иванов ме погледна и предложи:

— Оставете, ще ги прибера сам. А вие по-добре си вървете.

Ако преди това ме беше срам да прибирам зелките пред очите на минувачите, след тия думи се изчерьвих до сълзи от срам за себе си. С настървение прибрах последните зелки и мимоходом плеснах оглушително хлапето Самохин, син на един брянски търговец. То подскачаше на тротоара и ме дразнеше:

*Минал, минал гимназист,
изтървал е зелев лист!*

Като ревеше и размазваше сълзите си, младият Самохин се скри в техния двор.

Съдейки по хитрите очи на Иванов, бях убеден, че той бе разсипал зелето нарочно.

Оттогава почнах дори да се държа предизвикателно. Всеки ден излизах на улицата с дървената лопата и ринех снега, цепех дърва, палех печките и не само не отбягвах грубата работа, но по всянакъв начин я търсех сам. А като ме видеше, хлапето Самохин още дълго се криеше зад портичката и викаше оттам:

— Синъ говеждо!

„Синъ говеждо“ наричаха гимназистите заради сините им фуражки. Но тия нападки на Самохин вече не ми правеха впечатление.

Урокът на Иванов бе подкрепен и от полковник Кузмин-Караваев, човек с тесни гърди и сиви решителни очи.

Той бе основал в Брянск първото потребително дружество и бе отворил потребителна кооперация на улица Болховска. Той сам доставяше стоки и търгуваше с тях в тесния склад.

Тая идея на Караваев предизвика смут между брянските търговци. Старейшината на търговското съсловие изпращаше доноси срещу Караваев до главното артилерийско управление в Петербург. Но зад Караваев стояха интелигенцията и работниците от арсенала. Доносите не помогнаха. Потребителната кооперация от ден на ден процъфтяваше и забогатяваше.

Всички поред помагаха на Караваев да продава в дюкяна, а мене той взе за свой постоянен помощник.

Почти цялото си свободно време прекарваш в дюкяна, разковавах ароматните сандъци с бакалска стока, мерех на везните сол, брашно и захар. С груба престилка, каквito носят ковачите, сложена върху контешката тужурка, Караваев работеше бързо, шегуваше се с купувачите и ми разказваше много интересни неща за произхода на стоките.

В дюкяна на Караваев бяха събрани стоки от цялата страна — тютюн от Феодосия, грузински вина, астрахански хайвер, вологодски

дантели, малцевски стъклени съдове, сарептска горчица и басми от Иваново-Вознесенск. В дюкяна миришеше на солена селда, на сапун, но тия миризми се губеха сред чудния мирис на новите рогозки, стоварени в задната стаичка.

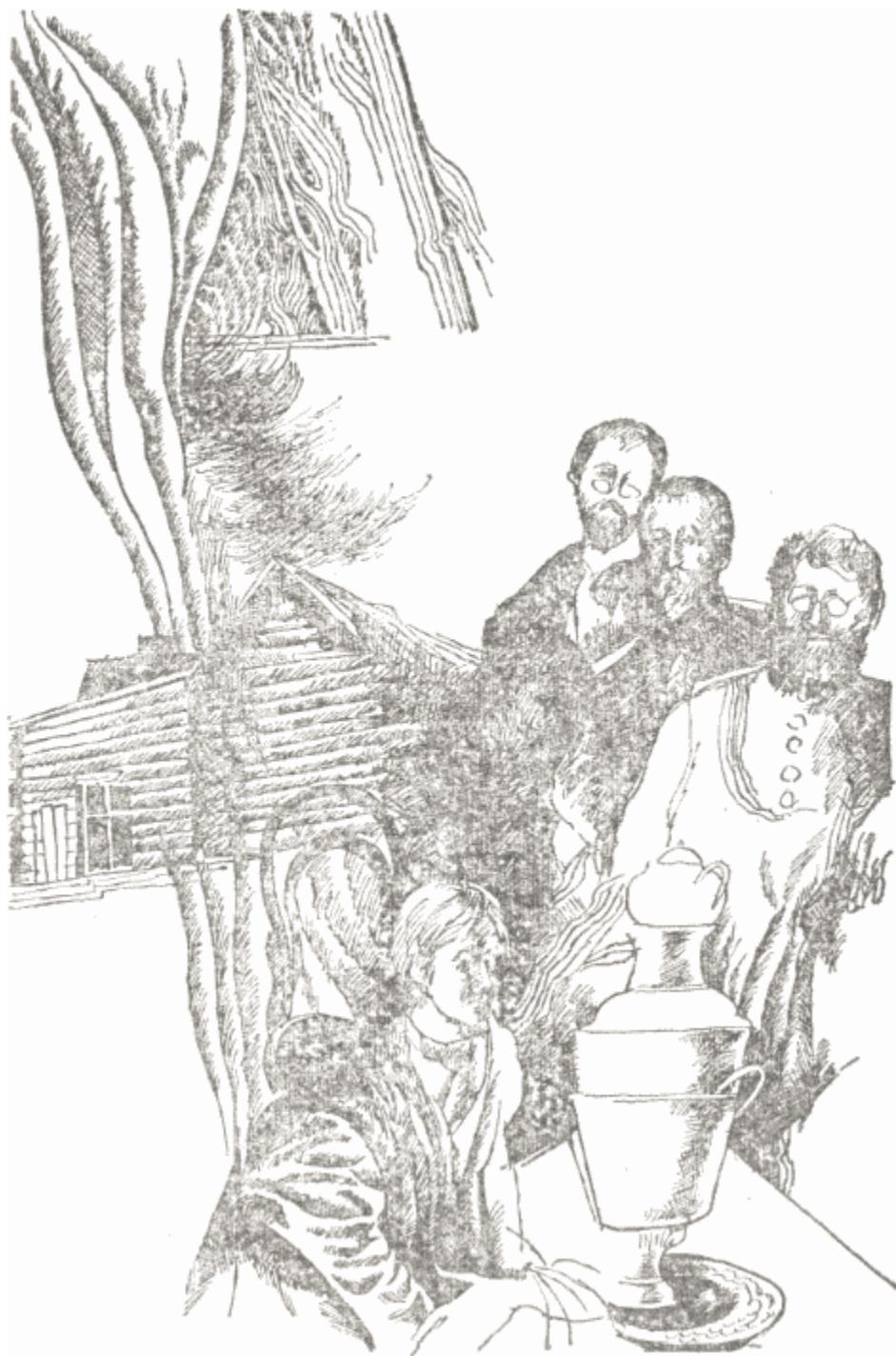
Вечер Караваев заключваше дюкяна с желязно резе и ние пиехме с него силен чай. Чайникът подскачаше на желязната печица. С плоския японски щик Караваев начупваше захарта. От нея летяха сини искри. Аз изваждах от дървеното сандъче медени питки — жамки.

На чай в дюкяна винаги идваше някой от познатите да поседи и побъбри — ту Иванов, ту сестрите Румянцеви, ту вуйна Маруся.

Иванов сядаше на празния сандък, без да махне шинела и дори ръкавиците си, и почваше да доказва на Караваев, че Русия още не е дорасла до потребителните кооперации. Караваев кашляше задавено и махаше с ръка на Иванов.

Вуйна Маруся винаги донасяше за чая домашни питки или пирожки.

Сестрите Румянцеви пиеха чая от чинийките и пенснетата им лъщяха. Те наричаха Караваев Дон Кихот и казваха, че неговото занимание с кооперацията е залъгалка и че на Русия са нужни не потребителни кооперации, а велики сътресения.

Тогава Иванов почваше да звънти с шпорите си и да пее „Малбрук тръгва на поход“. Сестрите Румянцеви наричаха Иванов ретроград и си отиваха.

Рано пролетта потребителната кооперация бе опожарена. Бяха я подпалили грубо и открито — изкъртили вратата на дюкяна и облели с

газ стоките.

Целият град знаеше, че подпалването е дело на брянските търговци, но следствието се проточи дълго и завърши без резултат. Караваев отслабна, почна да кашля още по-силно и без да обръща внимание на кашлицата си, казваше:

— *Finita la comedia!* Само едно сътресение може да преобрази нашата страна. Цяла Русия трябва да се вдигне на крак, само тогава може да стане нещо.

Загубите от пожара бяха големи. Едва ги покриха съкооператорите — работници от Брянския арсенал и артилеристите, другари на Караваев. Най-чудното беше, че най-голямата част от загубите пое на гърба си щабскапитан Иванов. Той беше пестелив и докато служеше в арсенала, бе спестил няколко хиляди рубли. Той даде почти всички тия пари на Караваев.

Аз прекарах зимата и лятото в дружното семейство на офицерите от арсенала. Но горчивината от преживяното в Киев не минаваше. Постоянно си спомнях за мама, за баща ми и от време на време ме беше срам, че живея в топла и гостоприемна къща, дето винаги имаше спокойно и весело настроение. Представях си студеното киевско мазе, голата маса с корички хляб, угроженото лице на мама, уморения от преподаване на уроци Дима.

Мама ми пишеше рядко, а Галя и Дима съвсем не ми пишеха. Понякога ми се струваше, че мама не ми пише, защото няма пари дори за марка. Трябваше да направя нещо, за да й помогна, но не знаех какво.

Аз не можах да свикна с брянската гимназия. Всички ученици от нашия клас бяха много по-големи от мене. Все по-често си спомнях със съжаление за киевската гимназия и почнах да мисля да се върна в Киев. В края на краишата писах писмо до моя класен наставник латиниста Субоч. Откровено му разказах всичко, което се бе случило с мене, и го питах дали мога да се върна. Наскоро получих отговор.

„От новата учебна година, сиреч от есента — пишеше ми Субоч, — вие сте зачислен отново в първата гимназия, в моя клас, и ще бъдете освободен от такса. Колкото до материалната страна на въпроса, аз мога да ви предложа няколко доходни уроци. Това ще ви даде възможност да живеете макар и скромно, но самостоятелно и да не бъдете в тежест на никого. А от преживените неприятности не се

огорчавайте. Tempora mutantur et nos mutamur in illis^[1] — и трябва да се надяваме, че се променяме към по-добро.“

Прочетох това сякаш делово писмо и гърлото ми се сви от спазъм. Разбрах любезнотта на това писмо, но разбрах и че от тоя миг вече сам, без да се надявам на когото и да било, почвам да уреждам живота си.

От това съзнание ми стана страшно, макар че по това време бях вече почти шестнадесетгодишен.

[1] Времената се менят и ние се меним с тях. ↑

ВЕЛИКИЯТ ТРАГИК КИН

По стоборите в Брянск бяха разлепени жълти афиши за гастролите на актьора Орленев.

Афишите бяха отпечатани на грапава и тънка хартия. Лепилото бе попило и от горната ѝ страна. Козите късаха и изяждаха тия афиши. От дъвчещите им уста стърчаха парченца жълта хартия с отпечатани черни думи: „гений... безпътство“. Само на малкото оцелели афиши можеше да се прочете, че в Брянск Орленев ще играе в ролята на английския трагик Кин в писцата „Кин или гении и безпътство“.

Вуйчо Коля купи предварително билети за представленията на Орленев. Няколко дни в къщата на вуйчо Коля говореха само за Орленев.

Представленията щяха да бъдат дадени в летния театър в градската градина. Театърът беше дървен, стар, с олющена розова боя. По стените му години наред лепяха афиши. Избелялата от дъждовете хартия висеше на дебели парцали.

Театърът беше винаги със заковани врати и прозорци. В здрача изпод покрива на театъра излитаха прилепи и сновяха над глухите алеи. Девойки с бели рокли пищяха от страх — съществуващо поверье, че прилепите се вцепяват за всичко бяло и после не могат да ги махват.

Изоставеният театър изглеждаше тайнствен. Убеден бях, че в празния му салон и актьорските тоалетни и досега се търкалят изсъхнали цветя, кутийки с грим, панделки, пожълтели ноти. Търкалят се още от онния времена, когато според градското предание в той театър е давала представления една пътуваща оперета.

Начервени млади жени с насинени клепачи са изтичвали от тоалетните по скърцащите дъски на сцената, влечайки кадифени шлейфове. Китарите са звънтели прельстително под пръстите на нахалнички първи любовници и думите на жестоки романси са карали да се свиват простодушните сърца на гражданите:

Сънувах ден, но той не ще се сбъдне

и милият не ще се върне вече...

Тоя театър бе видял всичко: млади циганки с раздиращи сърцето гласове, разорили се помешчици, миришещи на конски пот — те препускали по сто версти, за да дойдат на концерта на някоя Нина Загорна — корнети с черни бакенбарди, търговци с кафяви бомбета, годеници, треперещи от уплаха, в разкошни като пяна розови рокли.

Моите мисли за тоя театър бяха свързани с юлските нощи, когато над короните на липите мигаха светковиците, кръвта шумеше в главата, от нищо не те беше страх и за нищо не ти беше жал от разгулната женска песен и мимолетната любов. Когато ти е все едно за всичко и цялото щастие се съдържа само в погледа изпод милите ресници. В погледа под зъвна на звънчетата, под виковете на пияния файтондия. Само един поглед като блясването на черна светковица през тия задушни нощи, напоени с мириса на липите и пълни с далечния тътен на Брянските гори — гъсти, непроходими, лекуващи сърцето от ипохондрия и измяна.

Стените на театъра бяха запазили отзуви от замъкналите гласове, спомени за разгулен живот, отвличания, дуели, глухи ридания и горещи сърца.

Изглеждаше, че театърът е умрял отдавна, потънал в паяжини, и в него вече никой няма да играе.

Но ето че го отвориха, постегнаха, проветриха, постлаха пътеки, очистиха праха от кадифената тапицерия на ложите и тя отново стала вишневочервена.

Под тавана светна полилей. Отначало старицкият му кристал блестеше неуверено и мъждиво, но след това, трепнал от първите пасажи на оркестъра, той заблестя смело с десетки разноцветни звънтящи звезди.

На вратата се появиха старите разпоредители с бели плетени ръкавици. Замириса на парфюм, на свежест от градината, на ароматни бонбони. Разнесе се сподавен шепот, дрънкане на шпори, скърцане на столове, смях, шумолене на тесните програмки — на тях бе отпечатана лира във венец от дъбови листа.

— Орленев, Орленев, Орленев! — чуваше се от всички краища на театралния салон.

Вуйчо Коля седеше в ложата в изящния си формен сюртук с черна кадифена яка. Вуйна Маруся бе заобиколена от пепеляв блясък. Той излизаше от сивата ѝ нова рокля, подобна на дим, от косата ѝ, и възбудените ѝ сини очи — тя отдавна вече не бе ходила на театър.

Щабски капитан Иванов мина спокойно по постланите пътеки и на остроносите му обувки дрънчаха мънички шпори.

Дори капитан Румянцев бе сресал червениковата си брада-лопата и бе дошъл облечен в сюртук. Той непрекъснато изваждаше от задния джоб носната кърпичка и бършеше зачервеното си лице.

Сестрите Румянцеви седяха долепени една до друга и бузите им непоносимо пламтяха.

На представлението бяха дошли моите стари познати от Ръковни — Володя Румянцев и Павля Тенов.

Володя Румянцев се бе качил в галерията, макар че имаше билет за ложа — той бе скаран със сестрите си.

Павля Тенов седеше със снизходителен израз, протегнал далеко напред кръстосаните си крака. Можеше ли той, стар петербургски студент, да се вълнува при такова представление!

В ложата вуйна Маруся ме притегли за ръката, свали една перушинка от яката на куртката ми, внимателно огледа косата ми и я приглади:

— Е, сега е добре.

Погледнах се в мътното огледало в аванложата. Бях много бледен и толкова детски мършав, сякаш още малко и ще се пречупя.

Завесата се вдигна и представлението почна.

В Киев бях виждал добри артисти, но сега тоя нисък човек с тъжно и остро лице правеше истински чудеса на сцената. Всеки звук на неговия глас разкриваше болната и прекрасна душа на великия Кин. „Раниха елена със стрела!“ — със звънтящия си глас извика той и в този възглас напираше цялата безизходна мъка за милосърдието.

Аз треперех цял, когато в салона започна създаденият от актьорите театрален скандал. И не можех да сдържа сълзите си, когато завесата падна, на авансцената излезе разплакан старият режисьор англичанин и каза с треперещ глас, че представлението не може да продължи, защото „слънцето на Англия — великият трагик Кин е полудял“.

Вуйна Маруся се обърна към мене, потупа ме по ръката и искаше да ми каже нещо, сигурно шеговито, но вместо това извика учудено и стана. Вуйчо Коля се обърна и също стана. Целият салон гърмеше от ръкопляскания.

Аз също се обърнах. Зад мене стоеше баща ми, все така уморен, с ласкова и тъжна усмивка, но съвсем побелял. В очите ми всичко се завъртя, а след това изведнъж се прекъсна и стана тихо и тъмно. Баща ми ме подхвани.

Не си спомням добре, или по-право съвсем не помня какво стана по-нататък. Свестих се на малкото канапе в аванложата. Яката на куртката ми беше разкопчана. По брадичката ми течеше вода, а вуйна Маруся мокреше слепите ми очи с одеколон. Баща ми ме вдигна за раменете, сложи ме да седна и ме целуна.

— Поседи малко, не се движи — каза той. — Ей сега всичко ще мине. Нима не получихте моята телеграма?

Докато умореният Орленев излизаше да се покланя и вземаше цветята, полетели на сцената, баща ми разказа набързо, че получил служба във вагоностроителния завод в Бежица. Селището Бежица беше само на осем версти от Брянск.

Баща ми току-що бе пристигнал, не заварил никого в къщата на вуйчо Коля и дошъл да ни намери в театъра.

— Ами как е мама? — попитах аз.

— Майка ти ли? — попита баща ми. — Тъкмо ти нося писмо от нея. Майка ти не иска да живее в Бежица. Тя ще замине с Дима в Москва и смята да се настани там завинаги. Разбира се, ще вземе и Гая.

— Ами каза ли нещо за мене?

Баща ми помисли.

— Струва ми се, не. Аз я видях много за малко. Тя сигурно ти е писала за всичко. Ето прочети.

Той ми подаде писмо. Ръкоплясканията все още гърмяха. Аз прочетох набързо писмото. То беше късо и сухо.

Мама ми пишеше, че трябва да постоя още у вуйчо Коля, докато животът ни се уреди. Сега тя не може да ми каже нищо утешително. Тя смята да се пресели в Москва след месец, през юли. Аз трябва да прекарам лятото в Брянск, но ако искам, мога да ида и в Бежица при баща си. Но все пак ще бъде по-добре и по-спокойно, ако прекарам

лятото в Брянск. „На път от Киев за Москва — пишеше мама — за съжаление не ще можем да се отбием в Брянск, но аз ще ти телеграфирам да дойдеш на гарата да се видим и поприказваме за всичко“.

Когато свърших да чета писмото, вуйна Маруся каза засмяна на баща ми:

— Сега ние няма да го дадем никому. Дори на вас, Георгий Максимович.

— За нищо на света няма да го дадем — каза вуйчо Коля. — Но изобщо ние ще си поприказваме за това, Георгий.

— Да си поприказваме — съгласи се баща ми.

Тръгнахме през градската градина към файтона. Газовите фенери съскаха между дърветата. Военният оркестър на естрадата свиреше шумен марш, сякаш се радваше, че представлението бе свършило и фанфарите и тромбоните отново могат да гърмят с всичка сила.

Качихме се във файтона. Премятайки крака, конете се спускаха от стръмния хълм.

Аз бях обезкуражен от маминото писмо. И след него всичко оставаше също така неясно, както си беше. Очевидно мама и татко не бяха се помирили. Не можех да разбера защо мама ми пише така студено. Нима е почнала да ме забравя? Нима аз не съм нужен никому?

Баща ми разговаряше оживено с вуйчо Коля. Защо той не ме разпита за нищо. Аз можех да му разкажа много тъжни неща. Може би щях да си поплача и от това щеше да ми олекне.

Всички в къщата на вуйчо Коля ме обичаха — и той, и вуйна Маруся, и дори всички другари на вуйчо Коля, но все пак в гърдите си постоянно усещах някаква тежка буза. Трябваше да прикривам мъката си, за да не обида вуйчо Коля и вуйна Маруся.

Спомних си думите на Субоч, че в скоро време ще мога да не бъда в тежест на никого. Аз се свих целият. Всичко ми стана ясно. Значи аз съм бреме за всички. Баща ми си има свой живот. Кой знае, може би в Бежица той няма да живее сам.

Ами мама? Защо мама се бе отказала така леко от мене? Сигурно заради Галя. Галя ослепяваше, лекарите не можеха да й помогнат с нищо. Мама беше отчаяна от това. Страшната съдба на Галя поглъщаше всичките й мисли. Сигурно в душата на мама не бе останало вече нищо освен необузданата жалост към Галя.

Ярката луна висеше над града. Зелени от лунната светлина, ламаринените покриви изглеждаха мокри. Вуйна Маруся се наведе към мене.

— Ако може, дай ми писмото.

Подадох ѝ го.

Тя го сгъна на тясна ивичка, пъхна го в прореза на ръкавицата си от гласе и я закопча със седефеното копче.

Заболя ме глава. Болеше ме толкова силно, че на очите ми дори се появиха сълзи.

— Какво ти е? — попита вуйна Маруся.

— Много ме боли главата.

— Горкият, струпа ти се всичко изведнъж!

Вкъщи ме сложиха да си легна. Лежах и се ослушвах към разговора в трапезарията и в гласа на баща си. Все очаквах да дойде да ми каже лека нощ.

През прозореца струеше свеж въздух и замъгляваше главата ми. Заспивайки, чух как Орленев извика в съседната стая с измъчен глас: „Раниха елена със стрела!“ Веднага далеко, чак на края на нощта, засвири нежна музика. Тя се отдалечаваше, утихваше, сякаш се озърташе и ми кимаше с глава.

После вуйна Маруся каза: — „Той ви е слабичък. Твърде много се развълнува“. — „За кого говорите?“ — попитах аз. — „Спи — каза гласът на вуйна Маруся. — Аз няма да се отделя от тебе. Вие си налейте сами чай.“ Чайните лъжички почнаха да се въртят все по-бързо и по-бързо в чашите. От това главата ми се завъртя и аз почнах да падам. Падах дълго и докато падах, забравих всичко.

Няколко дни лежах с температура, с болки в главата. През това време баща ми замина за Бежица.

Щом се поправих, заминахме с вуйчо Коля при баща ми.

Бежица беше сиво и скучно селище. Пръстта бе примесена с шуплеста сгуря от заводските пещи. В градинките растяха криви брези. Заводът димеше.

В гредоредната къща, в квартирата на баща ми, мириеше на дим от въглища. Обстановката беше бедна. Освен баща ми в квартирата не живееше никой.

Заварихме баща ми да чете енциклопедическия речник.

Той се зарадва много, като ни видя.

— Разбирам — каза той на вуйчо Коля, — че за Костик е съвсем неудобно да живее тук, скучно е, не е уредено и е самотно. Но и аз няма да остана тук дълго.

— А какво смяташ да правиш? — строго попита вуйчо Коля.

— Ще замина някъде. Животът изобщо не ми се уаде. Сега ми е все едно. Сам съм си виновен.

Гледах баща си. Сега той съвсем не приличаше на оня човек, какъвто беше в 1905 година или някога отдавна — в Городишче, Геленджик или в стаята на художника Врубел. Сякаш там беше наистина той, а тук беше неговият двойник — несреќник.

САМ В ЖИВОТА

И ето най-после дойдоха тия дни с първите признания на повяхването.

Зад къщата на вуйчо Коля по стръмния склон на дола се простираше стара ябълкова градина. Корубестите дънери на ябълките и кривата ограда бяха покрити с жълти лишei.

Освен мене в градината не ходеше почти никой.

Аз идвах в градината с тетрадка, лягах на земята и пиших стихове. Доколкото разбирам сега, това бяха лоши стихове. В тях всичко бе пропито с някаква тъга.

По стихотворните редове суетливо тичаха мравки, влачеха изсъхнала оса. От дърветата върху тетрадката падаха изгнили клончета.

Небето, прозрачно въпреки тъмната си синева, блестеше над градината. По небето духаше вятър, гонеше облаци отвъд Десна. Веднъж почнах да ги броя, отброях двеста облака и се отказах. В очите ми почна да се мержелее.

Есента предупреждаваше, че идва ту с някое сухо листче, случайно забравено на пейката, ту с някоя малка зелена гъсеничка, която се спускаше по паяжината право над главата ми.

Жал ми беше за отминаващото лято. Вуйчо Коля го прекара в Брянск. През лятото често отивах в арсенала при вуйчо Коля, в неговата лаборатория или в ковашката работилница.

Обичах да гледам как работи парният чук. Край тоя чук чух от щабскапитан Иванов разказ за един знаменит ковач от Обуховския завод. Със стопудовия парен чук той можел така внимателно да счупи лешник върху дъното на преобръната чаша, че чашата оставала цяла.

Харесваше ми арсеналът, ниските му здания, построени още през времето на Екатерина, дворовете, обрасли със сочна трева и затрупани с железни отливки, люлякът до стените на работилниците, цилиндриите на старите парни машини, които блестяха с маслената си мед, миризмата на спирт в лабораториите, брадатите ковачи и леяри и

фонтана със синкава артезианска вода, която шуртеше изпод земята край стените на арсенала.

Трябваше да се простя с всичко това, с Брянск с уютната къща на вуйчо Коля, и то да се простя може би за дълго.

През есента си заминах обратно за Киев. Така бе решено на краткия семеен съвет на брянската гара, когато мама мина с Галя и Дима на път за Москва. Аз дойдох на гарата с вуйчо Коля и вуйна Маруся, за да се видя с мама.

Мама се бе състарила и разговаряше с вуйчо Коля с виновен глас, сякаш искаше да се оправдае пред него.

Галя беше почти съвсем ослепяла. Освен това бе почнала и да недочува. Носеше дебели двойни очила. Когато се обръщаха към нея, тя дълго се озърташе, мъчейки се да разбере кой разговаря с нея и отговаряше не на място. Дима беше мрачен и спокоен.

Мама ме прегърна, а след това ме огледа от краката до главата и каза, че съм изглеждал много по-добре, отколкото в Киев. В гласа ѝ прозвучала обида.

Аз казах, че искам да се върна в Киев и че са ме приели в първа гимназия. Ще живея с Боря и ще си изкарвам прехраната с уроци.

Мама се обръна настрани и отговори, че искала много да ме вземе в Москва, но сега това е невъзможно. Самата тя не знае как ще се нареди животът ѝ в Москва.

Галя все говореше:

— Костик, къде си? Ах, ти си тук? А пък аз съвсем не те виждам.

Вуйна Маруся заприказва бързо, че е безумие да ме пуснат в Киев, че тя може би не разбира нищо и няма право да се меси в семейните ни работи, но...

Тя мъркна, като забеляза, че вуйчо Коля я предупреди с поглед. Мама не отговори нищо. Тя гледаше през прозореца на вагона към перона и очите ѝ потъмняха от гняв.

— Най-после ето го! — каза мама. — По-добре късно, отколкото никога.

По перона вървеше баща ми. Той току-що бе пристигнал с работническия влак от Бежица. Бе облякъл черно, изльскано от старост сако.

Баща ми влезе във вагона. В същия миг звънецът на гарата удари два пъти.

Почнахме да се сбогуваме. Баща ми целуна ръката на мама и каза:

— Маруся, аз се нагърбвам да се грижа за Костик. Ще му изпращам всеки месец пари за храна и за всичко необходимо.

— Дай боже! Не забравяй да направиш поне тая дреболия. Моля те.

Дима се сбогува студено с татко, а Галя, също като сляпа, протегна ръка към него и се мъчеше да докосне лицето му. Баща ми побледня така, че дори очите му станаха бели.

Удари третият звънец.

Излязохме на перона. Мама каза през прозореца, че непременно ще дойде да ме види през зимата в Киев.

Влакът потегли.

Баща ми стоеше, свалил шапка, и гледаше отминаващите колела на вагона. Той не пожела да дойде в града у вуйчо Коля, като каза, че още с първия влак трябва да се върне в Бежица, дето го чака бърза работа.

Връщахме се с файтон вкъщи. По пътя вуйчо Коля и вуйна Маруся мълчаха. Вуйна Маруся хапеше малката си носна кърпичка. После тя погледна вуйчо Коля и каза:

— Не, все пак аз не разбирам. Как може така!

Вуйчо Коля се начумери и й кимна с очи към мене. Вуйна Маруся мълкна.

Срам ме беше за цялата наша семейна неразбория, която похабяваше не само нашия живот. Мечтаех да замина по-скоро за Киев и да забравя тия нещастия и неприятности. По-добре самотия, отколкото живот сред взаимни обиди, мъчителни и непонятни.

Чаках да дойде август, за да замина за Киев. Най-после той дойде с окапали листа и мрачни дъждове.

В деня на заминаването ми ръмеше дъжд и дукаше вятър. Вагоните на влака Москва — Киев бяха оплискани от дъжда. Баща ми не дойде да ме изпрати, макар че бе обещал.

На гарата вуйчо Коля се опитваше да се шегува с по някоя дума. Вуйна Маруся пъхна в джоба на шинела ми един плик и каза: „Ще го прочетеш из пътя“.

Когато влакът потегли, тя се обърна настрани. Вуйчо Коля я улови за лакътя и я обърна с лице към влака. Вуйна Маруся ми се

усмихна и отново се извърна.

По стъклото на прозореца падаха дъждовни капки. От тях нищо не се виждаше. Спуснах прозореца и се подадох навън.

Вуйчо Коля и вуйна Маруся стояха на перона и гледаха след влака. Парата падаше на земята. Далеч зад влака видях ивица чисто небе. Там вече светеше слънцето.

Това ми се стори добро предзнаменование. Извадих плика от джоба. В него имаше пари и бележка: „Пази се. Ти тръгваш сам в живота и затова не забравяй, че имаш вуйчо и вуйна в провинцията. Те те обичат много и са готови винаги да ти помогнат.“

**ТРЕТА ЧАСТЬ
ЮНОШЕСТВО**

ДИВАТА УЛИЧКА

Боря живееше в мебелираните стаи „Прогрес“ на калната Жилянска улица близо до гарата.

Той ме посрещна приветливо и покровителствено.

— Браво — каза той, — че си решил да бъдеш самостоятелен! Поживей засега при мене, а после ще ти намерим хубаво място. Тук не бива да живееш.

— Защо?

— Ще видиш.

Аз видях това доста скоро. Още щом Боря отиде в политехническия институт, в стаята веднага дойде един подпухнал човек с лице като кисела зелка. На подпухналия висеше прашна студентска тужурка и се развяваха зелени панталони с издути колене. Изпъкналите му и празни очи се въртяха бавно, разглеждайки стаята, лавицата с провизиите и мене.

— Граф Потоцки! — представи се подпухналият. — Най-близък приятел на вашия брат. Бивш студент от политехническия институт. Напуснах го поради неизлечима болест.

— Но от какво сте болен? — съчувствува попитах аз.

— Моята болест не се поддава на описание — отговори граф Потоцки и загреба от кутията на масата една шепа от цигарите на Боря. — Страдам неизказано. Поради болестта си три години поред не можах да взема изпитите при професор Патон. Познавате ли Патон?

— Не.

— Звяр! — каза граф Потоцки, взе от масата салама, повъртя го и го пъхна в джоба си. — Преследва всички, които жадуват за успех. Лекарството против моята болест е обикновен креозот. Но родителите ми се забавиха да ми изпратят пари и естествено, нямам с какво да изтичам до аптеката и си купя споменатия по-горе креозот. Не можете ли да ми услужите до утре?

— Как да ви услужа? — попитах аз, понеже не го разбрах.

— Е, добре! — Граф Потоцки се усмихна добродушно. — Омръзна ми да се кълча! Смятах да поискам три рубли от Боря, но съм

закъснял. Дали нямате някоя зеленичка?

— Да, разбира се! — Бързо извадих пари от джоба си. — Три рубли ли искате?

— Ах, младежо! — с огорчение възкликна Потоцки. — Ако иска назаем някой нахалник, той преувеличава, а пък ако иска някой порядъчен човек, той намалява. Ако бях, пази боже, нахалник, щях да поискам двадесетина рубли. А пък аз искам само три! Ще попитате — къде е истината? Истината както винаги е по средата. Двадесет минус три е равно на седемнадесет. Делим седемнадесет на две и получаваме осем и половина. А като се позакръгли малко, ще получим цифрата девет рубли. Удобно и просто.

Вместо девет аз му подадох десет рубли. Той ги взе твърде странно. Дори не забелязах как ги прибра. Парите сякаш се стопиха във въздуха.

Докато разговаряхме с граф Потоцки, вратата на хотелската стая през цялото време скърцаше. Но щом парите се стопиха във въздуха, вратата решително се разтвори широко и в стаята се втурна една нисичка жена с пеньоар. При всяка крачка пантофите на краката ѝ шляпаха. Бяха ѝ големи.

— Защо? — развика се тя с буен глас. — Защо ще давате пари на тоя грубиян! Дайте ги! — изсъска тя през зъби и улови граф Потоцки за тужурката.

Ръкавът на тужурката изпраща.

Графът се изскубна и хукна към коридора. Жената се втурна след него. Пантофите ѝ стреляха като пистолети.

— Дай! — викаше тя. — Поне три рубли! Поне две!

Но графът с непостижима бързина се свлече по стълбата на улицата и изчезна. Жената в пеньоара се опря на стената и зарида с неестествен, противен глас.

От всички стаи почнаха да надничат квартиранти. Това ми помогна да ги видя всички наведнъж. Пръв надникна един изприщен младеж с лилава риза. Той си слагаше розова целулоидна яка.

— Мадам Гуменюк — повелително каза той, — вземете мерки!

В коридора се показва съдържателката на мебелираните стаи „Прогрес“ мадам Гуменюк — пълна дама с ласкови тъжни очи. Тя се приближи до жената с пеньоар и каза неочеквано с твърде ясен и зъл глас:

— Марш в стаята си! Без скандал! Ще докарате полицията!
Давам ви честната си дума на жена.

Жената в пеньоар се изправи и спокойно отиде в стаята си. Коридорът още дълго шумеше, обсъждайки произшествието с граф Потоцки.

Когато Боря се върна, разправих му всичко. Той каза, че съм се отървал евтино и ми поръча занапред да не се поддавам на никакви уловки. Граф Потоцки съвсем не бил граф, нито бивш студент, а чиновник в съда, изгонен от служба заради пиянство.

— Те се боят от мене — каза Боря. — Ти с твоя характер е по-добре да ги отбягваш. Тук се е събрали изметът на обществото.

— Но защо живееш тук?

— Аз съм свикнал. На мене не ми пречат.

След един месец Боря ми намери „мебелирана“ стая у една позната на мама бабичка — пани Козловска, на Дивата уличка.

Получих пари от баща си и пресметнах, че дори и да не ми изпрати вече нищо, ще мога да прекарам три месеца, без да преподавам уроци.

В квартирата на пани Козловска освен нея и сина ѝ, пехотния поручик Ромуалд, не живееше никой. Това беше тясна квартира с лепкави подове от лошата боя. Прозорците гледаха към една изсечена градина. В нея бяха останали всичко две-три дървета. Зимно време в тая градина правеха пързалка. В купчините сняг по краищата на пързалката забождаха елички. Те бързо пожълтяваха. Пързалката беше евтина, за дечурлигата от Глубочица и Лвовската улица. Нямаше дори оркестър, а свиреше грамофон с грамадна лилава фуния.

Дивата уличка беше наистина дива. Тя не водеше наникъде. Губеше се сред празните места, затрупани със сняг и купчини пепел. Пепелта се извиваше като синкав дим. От празните места винаги миришеше на изгоряло.

Аз украсих стаичката си с портрети на Байрон, Лермонтов и Юго. Вечерно време запалвах кухненската лампичка, тя осветяваше само масата и портрета на Юго. Брадатият писател седеше тъжно, подпрял глава с ръка в кръгла колосана маншета, и ме гледаше. Той имаше такъв израз, сякаш казваше: „Е, млади човече, какво ще правите по-нататък?“

По това време се увличах от „Клетниците“ на Юго. Може би повече отколкото самото съдържание на романа обичах бурните нахлувания на стареца Юго в историята.

През оная зима изобщо четях много. Никак не можех да свикна със самотията. Книгите ми помагаха да се избавя от нея. Често си спомнях за нашия живот на Николско-Ботаническата улица, за Лена, за веселите артилеристи, за фойерверките в стария парк в Ръовни, за Брянск. Навред бях обкръжен от разнообразни и доброжелателни хора.

Сега чувствувах липса на хора около себе си. В лампата нещо свистеше и тоя звук усиливаше самотата ми.

Но мина месец, два и настъпи прелом. Почнах да забелязвам, че колкото по-грозна изглеждаше действителността, толкова по-силно чувствувах всичко хубаво, което беше скрито в нея.

Досещах се, че в живота хубавото и лошото съществуват едно до друго. Често пъти хубавото прозира през множеството лъжи, мизерия и страдания. Така понякога към края на начумерения ден сивите облаци изведнъж светват от край до край от огъня на залязващото слънце.

Мъчех се да намеря черти от хубавото навред. И разбира се, често ги намирах. Те можеха да блеснат неочеквано като кристалния пантоф на Пепеляшка изпод сивата ѹ скъсана рокля, както можеше да блесне нейде на улицата внимателният и ласкав поглед на очите ѹ.
„Това съм аз — казваше тоя поглед. — Нима ти не ме позна? Преди малко аз се превърнах в просякиня, но достатъчно е да хвърля парцалите и ще се превърна в принцеса. Жivotът е пълен с изненади. Не бой се. Вярвай в това.“

През оная зима ме обземаха такива неясни мисли.

Аз бях в началото на жизнения си път, но ми се струваше, че познавам вече тоя път напълно. Записах си два стиха от Фет. Според мене те подхождаха за онова, което ме очакваше:

В царството на бурите, снега и ледовете колко свеж и чист изгрява твоят май!

Четях тия стихове на глас. Пани Козловска слушаше зад стената. Поручик Ромуалд си идваше късно, а понякога и съвсем не нощуваше вкъщи. На пани Козловска ѹ беше скучно и тя се радваше при звука на всеки човешки глас.

ЕСЕННИ БОЕВЕ

След връщането ми от Брянск учителите и другарите ми в гимназията ме посрещаха също така приветливо, както и Боря. Дори протойерей Трегубов произнесе няколко подходящи за случая назидателни думи за блудния син.

Субоч приидирчиво ме разпита как съм се наредил и обеща след месец да ми намери уроци. Инспекторът Бодянски издаде с носа си страшен звук, подобен на хъркане — така той бе свикнал да плаши дребосъчетата — и каза:

— Виновен сте, но заслужавате снизходжение. Вървете в класа си и повече не грешете!

Но все пак се случи да сгреша.

Във всеки клас на нашата гимназия имаше по две отделения. Първото отделение се смяташе аристократическо, а второто — демократическо.

В първото отделение се учеха предимно безделници — синове на генерали, на помешчици, на едри чиновници и финансисти. А в нашето второ отделение се учеха деца на интелигенти, на разночинци, евреи и поляци.

Това разделение очевидно се правеше съзнателно по силата на предписание отгоре.

Враждата между първо и второ отделение никога не стихваше. Тя се проявяваше във взаимно презрение. Но веднъж през годината, наесен ставаше традиционното сбиване между първите и вторите отделения от всички класове. В него не участвуваха само дребосъчетата и учениците от последния клас. Те се смятаха вече за големи, почти студенти, и не им приличаше да се бият. Случваха се и такива есени, когато нямаше сбиване.

Денят на сбиването се променяше всяка година. Това се правеше, за да се заблуди нашето бдително началство. Но по някакви признания началството се досещаше за приближаването на знаменателния ден, почваше да нервничи и си служеше с хитrostи, за да предотврати сражението — ту неочеквано още след първия час разпушташе

подозителния клас, който би могъл да предизвика боя, ту отвеждаше два-три класа на посещение в художествения музей, ту внезапно затваряше изходите към градината, дето обикновено ставаше сбиването.

Но никакви хитрости не помагаха. Боят започваше в определения ден и винаги през голямото междуучасие.

Класът „освобождаваше от биенето“ някои гимназисти. Освобождаваха болните, слаботелесните или ония момчета, които чувствуваха отвращение не само към боя, но дори към обикновените разправии един с друг. Освобождаваха ги на драго сърце: и без това нямаше никаква полза от тях. Мене ме освобождаваха по последната причина.

През време на боя освободените трябваше да бъдат без колани. В тоя случай според железните закони на гимназиалната война никой не ги закачаше.

Все пак освободените предпочитаха да не влизат в градината и наблюдаваха боя през прозорците на класните стаи — оттам се виждаше по-добре.

Боят започваше с внезапна и зловеща тишина в зданието на гимназията. Коридорите в миг опустяваха. Всички гимназисти се юрваха към градината.

След това се чуваше глух и страшен рев. От него инспекторът Бодянски побледняваше и се кръстеше. Посред облаци прах, който вдигаха настъпващите една срещу друга редици, полетяваха, свистейки като картеч, стотици кестени.

Всички слуги — Казимир, „Максим — студената вода“ и още неколцина други — изтичаха бързо в градината. След тях тичаха, изпреварвайки се един друг, изплашените надзиратели.

Хлопаха врати. В коридорите се чуваха разтревожените гласове на учителите.

Обличайки вървешком форменото си палто и нахлувтайки фуражката си с кокарда, инспекторът Бодянски изтичаше по стълбата, като бързаше към мястото на боя.

Веднъж след Бодянски в градината бързо слезе и ксендзът-каноник Олендски. Ние се покатерихме по первазите на прозорците. Искаше ни се да видим как Олендски ще издигне кръста над главата си и ще призовава враждуващите към помирение.

Но вместо това, като запретна ръкавите на сутаната си, Олендски почна да разтърва биещите се и да ги разбутва настрана. Той правеше това с необикновена сръчност. Гимназистите отлитаха като топки от него. Изглежда, че ксендзът Олендски си бе спомнил за детинството.

Като пъхтеше, ксендзът се върна от градината в учителската стая. Съдейки по разгорещеното му и светнalo лице, участието в боя, дори в качеството на помирител, бе му доставило голямо удоволствие.

Щом избухнеше боят, всички запасни изходи към градината незабавно се отваряха. Това беше военна хитрост. Изходите се отваряха, та слугите и надзирателите, разтървавайки биещите се, да могат да ги избутват на части в тия запасни изходи.

— В първа гимназия започна! — ревяха на улицата дечурлигата.

От прозорците беше трудно да се разбере какво става и какво е почнало. Във въздуха се носеше прах, пукаха клоните на дърветата. Чуваха се викове и глухо трополене — сякаш газейки с крака, в градината настъпваха едно срещу друго стада от слонове.

След това, помитайки всичко, кънтайки по ехтящите коридори, изникваше, растеше, превръщаше се в гръмоподобен рев ликуващ победоносен вик — това означаваше, че първото отделение е отстъпило и е хукнало да бяга.

Докато помня, не е имало случай, когато първото отделение да удържи победа.

Почти винаги в първата редица на победителите беше един гимназист с предизвикателно вирнат нагоре нос — бъдещият писател Михаил Булгаков. Той се втурваше в най-опасните места на боя. Победата вървеше след него и го увенчаваше със златен венец от собствената му разчорлена коса.

Безделиците от първо отделение се страхуваха от Булгаков и се мъчеха да го изложат. След боя те пущаха слухове, че Булгаков се бил с незаконно средство — с металическата тока на колана си. Но никой не вярваше на тая зла клевета, дори инспекторът Бодянски.

Но тоя път в боя участвувах и аз, защото трябваше да си разчистя сметките с гимназиста Хавин, син на един борсов посредник.

Тоя висок разхайтен гимназист обичаше да вмъква почти във всяка фраза думата „сакраментално“, въпреки че силно фъфлеше. Седнал в театъра, той изпращаше нежни въздушни целувки на познати

девойки. Той идваше в гимназията със собствен файтон и бе изпълнен с презрение към нас, разночинците.

Всичко стана заради пани Козловска. Бабичката не виждаше добре и се страхуваше да излиза сама из града. Почти всяка неделя аз я придружавах до черквата. Пани Козловска се смущаваше от това, че ме затруднява, постоянно се извиняваше и от стеснение се изчервяваше като момиче.

Обикновено аз я водех под ръка, защото иначе тя се бълскаше в минувачите. Понякога в ролята на водач ме сменяваше поручик Ромуалд. Но това ставаше рядко. Подозирах, че поручикът се стеснява от старата си майка, от старомодното ѝ палто и от нейната безпомощност. Във всеки случай сутрин в неделен ден поручикът почти винаги бива „дяволски зает“.

Една неделя водех пани Козловска по Михайловска улица към черквата. Срещнахме Хавин. Той вдигна вежди и ме погледна, като присви очи. На лицето му се изписа презрително недоумение. След това той бавно изгледа от краката до главата пани Козловска, усмихна се, силно щракна с пръсти, подсвирна и отмина.

Когато започна боят, аз излязох в градината. Хавин стоеше на страна. Той беше без колан. Беше „освободен“. Аз също бях „освободен“ и също нямах колан. Но се приближих до Хавин и го зашлевих.

Хавин странно изписка. Надзорателят „Клечката“ ме улови за ръката.

На другия ден ме извика инспекторът Бодянски.

— Какво е това? — каза той. — Разбирам да сте се били, както му е редът, както всички наши хотентоти. А то моля ви се да зашлевите човека! Защо?

— Имаше защо. Никога през живота си аз не съм се бил, Павел Петрович. Вие знаете това.

— Така, така! Но все пак рискувате да не ви освободят от такса през второто полугодие. Защо го ударихте?

Аз се заинатих и не исках да кажа защо съм ударил Хавин.

— Заслужаваше си го. Можете да ми вярвате или не, Павел Петрович, но няма да кажа повече нищо.

— Вярвам ви — каза Бодянски. — Вървете си! И нека тоя случай бъде погълнат от бавната Лета.

След всеки бой директорът и Бодянски имаха непременно обяснение с попечителя на учебния окръг и с родителите на битите безделници.

— Ето какво значи, когато хората не мислят за царя — с горчивина ни казваше Бодянски. — Седнали сте да четете някакви Ибсеновци и Леонид Андреевци! Просветени юноши! Бъдещи стълбове на обществото! Зулуси и троглодити!

„ЖИВИТЕ“ ЕЗИЦИ

От „мъртвите“ езици в гимназията изучавахме само латински. Той беше главен предмет. Латински ни преподаваше нашият класен наставник Владимир Фадеевич Субоч, който приличаше на висок, мършав котарак с щръкнали светли мустаци. Той беше добър човек и ние го обичахме, макар че понякога си позволяваше неочеквано и стремително да къса целия ни клас по латински език.

Бодянски строго следеше за нашите познания по латински и обичаше да повтаря:

— Латинската реч е най-великият феномен на езиковия строеж!

Гръцки език не беше задължителен. Изучаваха го малцина. Преподавател по гръцки беше старият, обсипан с тютюнева пепел чех Поспешил. Той се движеше бавно из коридорите с болните си, отекли крака и винаги закъсняващ в час. И затова от Поспешил го бяхме прекръстили Опоздал^[1].

От „живите“ езици изучавахме френски и немски. Това бяха отегчителни часове.

Французинът Серму, сухорък, с червениковава остра брадичка от времената на крал Хенрих IV, донасяше под мишница големи олеографии и ги окачваше на стената.

На олеографиите бе изобразен щастливият живот на селяни от неизвестна националност през различните годишни времена. Напролет тия селяни в сламени шапки с разноцветни панделки оряха земята, а в това време румените им жени, пристегнати в корсажи, хранеха жълти пилета. През лятото селяните косяха сено и танцуваха около купните, размахвайки клончета от рози. През есента те вършееха жито край малки като играчки къщички, а зимно време, очевидно от нямане друга работа, се пързалиха с кънки по замръзналата река.

Но все пак картинките със селяните бяха много по-интересни от другите картички, които представяха скучни геометрични стаи с бедни мебели и котенце, което си играе с кълбо вълнена прежда.

Серму окачваше олеографиите, вземаше в здравата си ръка показалката, посочваше селяните, танцуващи със сърповете, или

котенцето и питаше на френски с гръмливия си глас:

— Какво виждаме на тая интересна картилка?

Ние отговаряхме в хор на френски, че на тая картилка виждаме ясно добри пейзани или съвсем малко котенце, което си играе с преждата на почитаемата бабичка.

Тая досадна работа с картилките продължаваше две години и ето че веднъж вместо Серму инспекторът ни доведе в час новия учител мосю Ховас.

Мосю Ховас току-що бе пристигнал в Русия. Той не знаеше нито дума руски. Първият му урок в тая загадъчна страна се падна тъкмо в нашия клас.

Мосю Ховас бе родом от Бретан. Той беше нисичко, дебело човече, дотолкова равнодушно, че дори не си правеше труд да ни се сърди.

Инспекторът ни представи мосю Ховас и си отиде. Тогава стана ученикът французин Регаме и на великолепен парижки диалект учтиво съобщи на мосю Ховас, че в Русия е прието да се чете молитва преди започване на часа. Мосю Ховас се усмихна слизходително, като навярно помисли, че всяка страна си има своите страннысти.

Тогава дойде ред на ученика Литауер. Той беше евреин, но познаваше добре православното богослужение.

Литауер излезе, спря се пред иконата, широко се прекръсти и почна да чете молитвата „Преди учение“: „Преблагий господи, ниспошли нам благодать духа твоего святаго, дарствующего и укрепляющаго душевныиye наши силы“.

Той прочете пет пъти тая молитва, после прочете „Великата ектения“. След това Литауер прочете „Символа на вярата“. „Отче наш“ и почна да чете молитвата на „Ефрем Сирин“.

Мосю Ховас стоеше, навел учтиво глава, и недоумяваше.

— „Господи владыко живота моего! — викаше Литауер. — Дух празности, уныния, любонаачалия и празднословия не даждь ми!“

Ние повтаряхме в хор думите на молитвата и поглеждахме часовника. До края на часа оставаха десетина минути. Страхувахме се, че Литауер няма да има достатъчно богослужебни познания, за да запълни и тия десетина минути. Но Литауер не ни изложи. Той прочете втори път „Символа на вярата“ и завърши часа с тържествено четене на молитвата „Спаси, господи, люди твоя“.

Звънецът задрънча и мосю Ховас, леко свил рамене, си отиде в учителската стая. Черният му сюртук блесна на слънчевия лъч и заплува, лъщейки по коридора.

Ние се кикотехме, като се криехме зад вдигнатите капаци на чиновете, но след малко в класа се втурна запъхтян инспекторът Бодянски и извика:

— Шмекери такива! Значи ще кощунствувате, безделници! Кой е чел молитвите? Сигурно ти, Литауер?

— Какво приказвате — ставайки, извика Литауер. — Ами че аз съм евреин, Павел Петрович!

— Ой-ой-ой! — каза Бодянски. — Евреин! Интересно извинение! Да не би да повярвам, че ако се прекръстиш, ръката ти ще изсъхне! Прибери учебниците си и си върви. Из пътя можеш да помислиш върху тъжното обстоятелство, че занапред поведението ти за втори път е намалено на четири.

При мосю Ховас ние потънахме в дебрите на неправилните глаголи и спрежения. Великолепният френски език се превръщаше в тежка схема. Ние се обърквахме сред загадъчните ударения, между тия „аксант егю“, „аксан грав“ и „аксан сирконфлекс“. Постепенно стана така, че живият език на Флобер и Юго почна да съществува за нас като нещо съвсем откъснато от това, което ни преподаваше мосю Ховас.

Колкото по-големи ставахме, толкова повече обичахме френската литература, стремяхме се да четем френските писатели в оригинал. За тая цел изучавахме езика сами или с помощта на частни учители, като махнахме с ръка на флегматичния бретонец. А той все спрягаше и склоняваше, като поглеждаше зад прозореца, дето от руското небе падаше студен бял сняг. И в очите на мосю Ховас не можеше да се прочете нищо освен копнеж по огъня в камината.

Опитвахме се да заприказваме с него за Балзак и Дюма, за Юго и Доде, но мосю Ховас или мълчеше, или казваше, че това е литература за възрастните, а не за руските момчета, които и досега не могат да направят разлика между „фютюр“ и „кондисионел“.

С течение на времето стана ясно, че в едно малко градче край Брест в Бретан мосю Ховас има каменна къщичка и стара майка и че той е дошъл в Русия, само за да спечели за няколко години кръгла сумица и да се върне у дома си, дето майка му развърждала зайци, а мосю Ховас се канел да отглежда гъби и да ги изпраща за продан в

Париж — това било изгодно. И затова мосю Ховас не се интересуваше нито от Русия, нито от френската литература.

Само веднъж мосю Ховас се разприказва с нас. Това беше през пролетта. Мосю Ховас се готвеше да замине през лятната ваканция в Бретан. С това се обясняваше хубавото му настроение.

Той мрачно се шегуваше и ни каза, че човек е създаден, за да живее без всякакви вълнения. А за тая цел е необходимо да се подчинява на законите и да се задоволява с малко.

След това ни разправи как като момче ловял раци с дядо си, въздъхна и се замисли. Навън кестените цъфтяха. Пролетта нахлуваше с лекото течение по коридорите, дъхаше в лицата ни с моминския си дъх. Мосю Ховас гледаше пролетта и тъжно клатеше глава — животът го бе захвърлил в света, както вятърът издухва дебелата божа кравичка от някое зелено листенце. И все поради това, че той не беше богат, а трябваше със скучния си труд да си осигури спокойно бъдеще.

— Да — каза мосю Ховас, — такъв е животът! Нека бъдем търпеливи. Да не роптаем срещу съдбата и бога. Търпението се възнаграждава. Не е ли така?

Никой не му отговори, защото по това време ние бяхме убедени, че търпението е идиотизъм.

* * *

След много години разправих на приятеля си, писателя Аркадий Гайдар, как мосю Серму ни учеше френски по олеографиите.

Гайдар се зарадва, защото и той бе учи по същия начин. Той се пренесе в спомените си. Няколко дни поред той разговаряше с мене само по метода на Серму.

Тогава живеехме край Рязан, скитахме много, ловяхме риба в езерата.

— Какво виждаме на тая картилка? — неочеквано питаше на френски Гайдар през време на нашите скитания и веднага си отговаряше сам: — Виждаме негостоприемно село, което бедните пътници напушкат. Виждаме селяни, които не са пожелали да дадат на пътниците три яйца срещу шепа тютюн.

Когато се връщахме в Москва по пустата странична железопътна линия от гара Тума до Владимир, Гайдар ме събуди през нощта и попита:

— Какво виждаме на тая интересна картичка?

Аз не виждах нищо, защото свещта във фенера силно миришеше и по вагона пробягваха сенки.

— Виждаме — обясни Гайдар — един железопътен крадец, който измъква от кошничката на една почтена бабичка чифт топли руски ботуши, наречени валенки.

Като каза това, Гайдар — грамаден и добродушен — скочи от втората полица, улови за яката пъргавия човек с кариран каскет, грабна от него валенките и каза:

— Вън! И да не си се мярнал вече пред очите ми!

Изплашеният крадец изскочи на площадката и скочи в движение от влака. Това беше може би единственото практическо приложение на метода на господин Серму.

* * *

Часовете по немски език бяха по-интересни от тия по френски. Не защото Оскар Фьодорович Йохансон беше образцов преподавател, а защото през тия часове понякога се занимавахме с неща, които бяха далеч от немския език. Най-често Оскар Фьодорович ни даваше да му преписваме партитурата на неговата опера „Духът на токайското вино“.

Йохансон беше виенчанин, възрастен и нервен. Той идваше в час с тояжка — дървено краче, отрязано от стол. Когато безредието достигаше недопустими размери. Йохансон грабваще това краче от стол и почваще да удря с всичка сила по масата. Ние веднага се опомняхме.

Йохансон беше познавач и любител на музиката. Той се готвел да стане композитор, но никаква нещастна история в живота му попречила и той с отвращение бе се заел да преподава уроци.

От нас той искаше най-нищожни познания по немски език. Ако някой от нас не знаеше урока си, Йохансон го гледаше дълго над пенснето, въздигаше и бавно му поставяше три минус.

Веднъж когато бях вече в шести клас, Йохансон изгуби в трамвая ръкописа на операта си. Това му беше единствен екземпляр. Йохансон даде във вестниците обявление, но никой не му върна операта. Йохансон не идва цяла седмица в гимназията, а когато дойде, ние почти не можахме да го познаем — той бе посърнал и жълтият му врат бе омотан със скъсано шалче. Тоя ден в часа на Йохансон цареше дълбока тишина.

— Виждате ли, младежи — започна Йохансон, — всичко е свършено! Тая опера беше дело на целия ми живот. Когато я пишех, аз се подмладявах. При всяка страница ставах по-млад с по няколко години. Да! Така беше! Това беше музика на щастietо. Аз пишех за него. Къде е то? Навред! В шума на гората. В листата на дъба, в мириса на винените бъчви. В гласовете на жените и птиците. Навред и навсякъде. Аз мечтаех да стана скитник певец, а не да влача този формен сюртук. Завиждах на циганите. Бих пял по селските сватби и в къщата на горския пазач. Бих пял за влюбените и самотниците, за героите и поетите, за измамените и неизгубилите вяра в доброто. Всичко това го имаше в моята опера. Всичко! Надявах се, че ако я видя на сцената на виенския театър, ще умра спокойно. Може би, мислех аз, моят приятел, старият поет Алтенберг, ще дойде и ще седне като мечка в кадифеното кресло и на очите му ще се появи сълза. За мене това щеше да бъде най-добрата награда. А може би тая музика щеше да я чуе онай, която никога не вярваше в моите сили...

Йохансон говореше, като разглеждаше мършавите си пръсти. Той сякаш бе опиянен от мъка. Той винаги говореше малко надуто и театрално, но сега не забелязахме това. Седяхме с наведени очи.

През междучасието при нас дойде Субоч.

— Исках да ви предупредя — каза той, когато го наобиколихме — да се държите твърде деликатно сега в часовете на Оскар Фьодорович. Но сметнах, че се досещате и без моите указания за това.

Същия ден по всички класове на гимназията се понесе призив: „Да се намери операта! Да се намери на всяка цена!“

Кой бе хвърлил тая призив, не знам. Той се предаваше от уста на уста. Ние се събирахме на групи и обсъждахме как да я намерим. Ходехме като заговорници и в душата на всекиго бушуваше нетърпение.

Търсенето започна. Разпитвахме кондукторите по трамвайте, обикаляхме пазарите. Ровехме се в обвивната хартия на търговците и най-после операта бе намерена на Лукияновския пазар.

Видял я бе един гимназист от осми клас у една продавачка на сланина. Продавачката се оплаквала, че хартията не я бива за обвиване — мастилените редове се отпечатвали на сланината и купувачите се сърдели. И затова на ръкописа липсваха само три страници.

Върнали ръкописа на Йохансон през време на урок в осми клас. Ние не видяхме как е станало това. Видяхме само как след часа Йохансон вървеше по коридора, заобиколен от осмокласниците. Той беше без пенсне. Вървеше неуверено, като се олюяваше. Осмокласниците го крепяха. На вратата на учителската стая стоеше инспекторът Бодянски, усмихващ се и кимаше с глава. Той прегърна Йохансон и те се целунаха.

Няколко дни в гимназията цареше истинско нотно безумие. Йохансон донасяше партитурата на операта и чиста нотна хартия. Той ни раздаваше тая хартия и ние преписвахме операта в няколко екземпляра.

Това беше в края на зимата, а напролет получих по пощата малко картонче. На него бе написано, че Оскар Фьодорович Йохансон ме моли да почета с присъствието си изпълнението на откъси от неговата опера, което ще стане в квартирата на един от моите съученици.

Вечерта отидох на определеното място на Бибиковския булевард. Широката стълба в къщата на моя другар беше ярко осветена. Двата големи салона бяха пълни с народ. Повечето бяха гимназисти, но имаше и гимназистки от Мариинската гимназия, и беловласи музиканти, и актьори.

Йохансон го нямаше още. Аз стоях до входа на салона и гледах към осветената стълба. На нея се появи Оскар Фьодорович. Той изтича по стълбата — тънък, подмладен, в черен елегантен сюртук, и влезе бързо в салона. Всички почнаха да ръкопляскат.

Веднага започна музиката. Свирише квартет, акомпаниран от пиано. Това беше наистина музика за щастието, за страданията на влюбените, равни на мъките на Тристан и Изолда. Не мога да предам melodичността на тая музика, нейната струнна сила.

Когато музиката завърши и повечето от гостите поздравиха Йохансон и се разотидоха, нас, останалите, ни поканиха на трапезата.

Късно през нощта изпратихме Йохансон до дома му. По пътя той се отби в пощата и изпрати телеграма до Виена. Той излезе от пощата натъжен и каза, че е очаквал твърде дълго този ден. А когато чакаш нещо твърде дълго, и радостта се превръща до известна степен в тъга.

[1] Поспешил — избързал, опоздал — закъснял. ↑

„ГОСПОДА ГИМНАЗИСТИТЕ“

Кой можеше да знае какво ще излезе от нас, „господа гимназистите“, както ни наричаше Бодянски? Какво ще излезе от тия юноши с избелели фуражки, винаги готови за всякакви лудории, насмешки и спорове? Какво ще излезе например от Булгаков? Никой не можеше да знае това.

Булгаков беше по-голям от мене, но аз помня добре стремителната му живост, безпощадния език, от който се бояха всички, и чувството на увереност и сила — то се проявяваше във всяка негова, дори незначителна дума.

Булгаков беше пълен с хрумвания, шеги и мистификации. Той превръщаше опознатия от нас до тънкости ученически живот в мир от невероятни случки и герои.

Попаднал в кръга на Булгаковите хрумвания и „игри“, някакъв си овехтял надзирател „Клечката“ израстваше до размерите на Собакевич или на Тартарен. Той започваше да живее втори, тайнствен живот вече не като „Клечката“ с подпухнал от пиянство нос, а като герой на смешни чудовищни събития.

Със своите хрумвания Булгаков превръщаше всичко от околния напълно реален свят в един преувеличен, почти фантастичен свят.

С Булгаков се срещнахме след гимназията едва през 1924 година, когато той беше вече писател. Той не бе изменил на Киев. В пиесата му „Дните на Турбини“ видях вестибюла на нашата гимназия и слугата „Максим — студената вода“ — честен и дотеглив старец. Зад кулисите на театъра зашумяха нашите есенни киевски кестени.

Почти едновременно с мене в гимназията следваха неколцина юноши, които отпосле станаха известни литератори, актьори и драматурзи. Киев винаги е бил град на театралните увлечения.

Случайност ли беше, че за късо време тая гимназия бе възпитала толкова хора на литературата и изкуството? Мисля, че не. Не току-така, когато закъснявахме „случайно“ в час Субоч ни казваше: „В живота няма нищо случайно освен смъртта“. Като изкажеше тая

сентенция, Субоч намаляващо поведението на закъснелия на пет минус.

Разбира се, това не беше случайност. Причините на това явление са толкова многообразни и трудно уловими, че поради мързела си ние не искаме да се задълбочаваме в тях и предпочитаме да мислим, че всичко се е дължало на щастлива случайност.

Ние забравяме за учителите, който са ни внушавали любов към културата, за великолепните киевски театри, за общото ни увлечение от философията и поезията, за това, че през време на нашето юношество бяха още живи Чехов и Толстой, Серов и Левитин, Скрябин и Комисаржевска.

Забравяме за революцията през деветстотин и пета година, за студентските събрания, на които ние, гимназистите, успяхме да се промъкнем, за споровете на възрастните, за това, че Киев винаги е бил град с голяма революционна закалка.

Забравяме, че сме чели с увлечение Плеханов, Чернишевски и революционните брошури, отпечатани на грапава сива хартия, с лозунгите: „Пролетарии от всички страни, съединявайте се!“ и „Земя и свобода!“ Четяхме Херцен и Куропаткин, „Комунистическият манифест“ и романите на революционера Кравчински. Във вестник „Киевска мисъл“ обичахме статиите с подпис „Хомо новус“. Много по-късно научих, че това бил псевдоним на Луначарски.

Забравяме за знаменитата библиотека на Идзиковски на Крещчатик, за симфоничните концерти, за киевските градини, за сияещата и шумоляща от листа киевска есен, за това, че през всички години в гимназията ни придвижаваше тържественият и благороден латински език. Забравяме за Днепър, меките мъгливи зими, богатата и ласкова Украйна, която заобикаляше града с пояс от елдени ниви, сламени покриви и пчелини.

Трудно е да се долови влиянието, което тия неща, разнообразни и понякога несвързани едно с друго, са имали върху нашето юношеско съзнание. Но това влияние е съществувало. То е давало особен поетичен строй на нашите мисли и усещания.

Ние се увличахме от поезията и литературата. Но разбирането на руската литература, на цялата ѝ класическа яснота и дълбочина дойде при нас по-късно, отколкото разбирането на по-леката литература на Запада.

Ние бяхме млади и западната литература ни привличаше с изтънчеността, спокойствието и съвършения си рисунък. Студеният и прозрачен Мериме беше за нас по-лек, отколкото мъчителният Достоевски. У Мериме или у Флобер всичко беше ясно като в лятно утро, а Достоевски се надигаше като буря с нейната тревога и желание да се скриеш под сигурен покрив. И Дикенс не познаваше съмненията. И Юго. И Балзак.

А може би за увлечението ни по западната литература бяха виновни и евтините жълти книжки от „Универсална библиотека“. Тогава те наводняваха книжарниците. За двадесет копейки можеше да се прочете „Монт Ориол“, „Евгения Гранде“, „Дивата патица“ и „Пармският манастир“. Ние четяхме всичко това с опиянение.

По едно време се увличахме особено от френската поезия — от Верлен, Лъконт де Лил и Теофил Готие. Четяхме ги в оригинал и в преводи. Лекият френски език, понякога почти неуловим като далечен аромат, а понякога твърд като метал, звучеше като магия у тия поети.

Тая поезия ни привличаше не само с мелодичността и мъгливото си съдържание, наподобяващо пролетна мъгла, но и с това, че тя будеше представа за самите поети, за Париж. Тая поезия съществуваше като едно от примамливите неща сред множеството примамливи неща, свързани с Париж. Плочни покриви, мрежа от булеварди, дъжд, светлинни, Пантеонът, розова нощ край Сена и най-после стихове. Така изникваше в нашата наивна представа Париж. Той беше немислим без стиховете, както без барикадите и целувките.

Но много скоро след увлечението си от френската поезия аз разбрах, че това е студен блясък, тогаз, когато до мене блестят бисерите и живата и чиста руска поезия:

*Гората свлича алената си премяна,
студът посърналите ниви посребрява...*

Ние растяхме и постепенно могъщата на може би най-велика в света руска литература завладяваше нашите сърца и изтичаше на втори, макар и почтен план литературата на Запада.

* * *

Освен от литературата ние се увличахме и от живописта.

На мраморната плоча в актовата зала на гимназията със златни букви бяха написани имената на наградени с медали и знаменити хора, завършили нашата гимназия. Между тия хора беше художникът Ге. Макар че беше наш по-голям съученик, ние все пак не признавахме този художник заради черния тон и нравоучителността на картините му. В наше време почваше закъснялото увлечение от импресионизма.

Моят съученик Ема Шмуклер се готвеше да стане художник. Той учеше живопис при киевския импресионист Маневич. На мене ми харесваха картините на Маневич — селски къщички и дворове, изписани мазно, почти с четката на боядзия.

* * *

Често ходех в къщата на Ема. Както казваха, тя беше артистична къща.

Бащата на Ема, широко известен в града безкористен лекар, на младини мечтаел да стане оперен артист. Кой знае защо, това не му се удало. Но все пак страстта към операта преобладаваше над всичко у доктор Шмуклер.

Всичко в къщата му беше оперно — не само едрият бръснат и гръмогласен домакин, но и пиано, ноти, написани на ръка, кошнички за поднасяне на цветя, афиши, портрети на знаменити певци и седефени бинокли.

Дори шумът, който не стихваше в квартирата на доктора, беше напълно оперен. Крясъците на децата, разпалените караници — всичко това приличаше на рулади, речитативи, модерато, алегро и форте, на дуети и трио на прекъсващи се взаимно мъжки, женски и детски арии. В целия този шум имаше скрита melodичност. Гласовете от квартирата на Шмуклер звучаха звънливо и свободно като „белканто“ и се чуха по цялата парадна стълба.

Аз ходех често в къщата на Ема Шмуклер, но все пак пред това домашно огнище предпочитах стаичката на друг мой съученик —

поляка Фицовски. И той като мене живееше сам.

Къс и набит, с рус кичур на челото, Фицовски беше винаги невъзмутимо спокоен и се отнасяше към всичко като към глупава суета.

Той имаше свои чудатости, които дразнеха учителите. Например той разговаряше със своя съсед по чин, веселяка Станишевски, на най-чист руски език, но така, че понякога не можеше да се разбере нито дума. Това той постигаше по един прост начин: Фицовски слагаше всички ударения на думите неправилно и говореше много бързо.

Фицовски ме накара да изучава международния език есперанто. Тоя безцветен език, измислен от варшавския зъболекар Заменхоф, имаше само едно достойнство, че беше лесен. Това не беше език, а никакви леки люспи, отвени от всички езици на света.

Но все пак на тия език в различни страни се печатаха множество вестници. В тия вестници ме интересуваха колонките с адресите на ония, които искаха да кореспондират помежду си на есперанто.

По примера на Фицовски почнах да кореспондирям с неколцина есперантисти от Англия, Франция, Канада и дори Уругвай. Изпращах им картички с изгледи от Киев, а в замяна получавах картички с изгледи от Глазгоу, Единбург, Париж, Монтевидео и Квебек. Постепенно почнах да разнообразявам кореспонденцията си. Молех да ми изпращат снимки на писатели и илюстровани списания. Така се сдобих с прекрасния портрет на Байрон, изпратен ми от един млад английски лекар от Манчестър, и с портрет на Виктор Юго. Изпрати ми го една младичка французойка от Орлеан. Тя беше много любопитна и задаваше множество въпроси: истина ли е, че руските свещеници носят одежди от злато, и че всички руски офицери говорят френски.

Всяка седмица в стаичката на Фицовски си уреждахме гуляи. На тия гуляи най-много пиехме (разполагахме с пари само за една бутилка ликьор), а най-вече играехме ролята на Лермонтовски хусари, четяхме стихове, спорехме, произнасяхме речи и пеехме.

Така се заседявахме до сутринта. Утрото, което проникваше в задимената стаичка, ни се струваше като утро на един чуден живот. Той ни чакаше на прага. Особено хубави бяха пролетните утрини. В чистия утринен въздух звъняха птици и главите ни бяха пълни с романтични истории.

* * *

Тоя чуден живот, който ни очакваше на прага, бе свързан по неуловим начин с театъра.

По онова време ние се увличахме от руската драма и от актрисата Полевицка. Тя играеше Лиза в „Дворянско гнездо“ и „Настасия Филиповна“ в „Идиот“.

Можехме да ходим на театър само с разрешение от инспектора Бодянски. Той не ни даваше повече от едно разрешение в седмицата. Тогава почнахме да подправяме разрешенията. Подписвах ги аз вместо Бодянски и ръката ми свикна дотолкова, че Бодянски само клатеше глава, когато надзирателите му показваха прибраните от гимназистите разрешения. — Той не можеше да различи фалшивите от истинските и казваше:

— Аз ще натикам тия театрали в миша дупка! Трябва да учите латински, а не да се шляете по галериите! Вие сте фалшификатори, а не синове на почтени родители!

След представленията ние изчаквахме Полевицка край входа за актьорите. Тя излизаше — висока, светлоока. Усмиваше ни се и се качваше в шейната. Звънчетата се разклащаха. Техният звън отлиташе надолу по Николаевска улица и изчезваше в снежната й дълбочина.

Разотивахме се по домовете си, а снегът все валеше и валеше. Бузите ни пламтяха. Младото ни и пламенно щастие се надпреварваше с нас по хълзгавите тротоари, изпращаше ни, дълго не ни оставяше да заспим.

То мигаше по стените на стаята ми със светлината на нощния фенер. То се сипеше по земята като купчини сняг. То пееше цяла нощ през топлия сън своята вечна песен за любовта и тъгата.

Навън скърцаха плазове на шейни. Буйни коне препускаха край къщи. Кого отнасяха те през тая нощ?

В стаята на поручик Ромуалд струната на китарата звучеше от само себе си. Нейният звук трептеше дълго. Той ставаше все по-тънък, докато не се превърнеше отначало на сребърно косъмче, а след това на сребърна паяжина. Тогава той стихваше.

Така минаваше зимата — в радостна възбуда, сред надпреварата на дните, в които животът се преплиташе с редовете от стихове така

здраво, че не можеха да се отделят един от друг.

Тогава живеех вече съвсем сам и изкарвах прехраната си с евтини уроци. Парите ми стигаха за ядене и за купуване на книги и по това време сигурно поради младостта си не усещах никаква тежест и тревога.

ГЪРБАВОНОСИЯТ КРАЛ

Когато в Киев пристигнеше никакво високопоставено лице, непременно му показваха нашата гимназия. Тя беше една от най-старите в Русия.

Началството се гордееше не само с историята на тая гимназия, но и със зданието й — величествено и неуютно. Единственото украшение на това здание беше беломраморната зала, осветена от два реда прозорци. В тая зала беше винаги студено, дори през лятото.

Ние обичахме сановническите посещения, защото всяка висока особа молеше директора в чест на своето посещение да освободи гимназистите за един или два дни.

Директорът благодареше за честта и се съгласяваше. Ние припряно свързвахме учебниците си с ремъчки и на буйни тълпи се юрвахме към улицата.

Но не всички посещения на високи особи минаваха така гладко. Имаше и неприятности. Такава неприятност се случи със сръбския крал Петър Карагеоргевич. Ние знаехме, че той бе стъпил на престола след кървав дворцов преврат и бе допринесъл за поробването на балканските народи от Австро-Унгария.

Една седмица преди пристигането му Платон Фьодорович почна да ни учи на сръбски химн: „Боже на правдата, ти, който ни спаси досега от нещастия“. Освен това заповядаха ни, когато поздравяваме краля, да викаме не „ура“ а „живио“.

Директорът Терещенко, Маслобоя, трябваше да каже на краля няколко приветствени думи на френски. Текстът на приветствието бе написан от мосю Ховас. Той се гордееше с това. За пръв път му се бе паднала високата чест да напише приветствие на негово величество краля.

Директорът научи приветствието наизуст. С това той заприлиcha на нас. Но Маслобоя имаше слаба памет. Страх го беше да не забрави приветствието, когато се яви пред лицето на Петър Карагеоргевич.

Директорът нервничеше. Той поискав от новия ни инспектор Варсонофий Николаевич (в това време Бодянски бе назначен за

директор на трета гимназия) да му даде в помощ най-добрия подсказвач гимназист.

Ние не обичахме Маслобоя и се отказвахме да посочим най-добрия подсказвач. Нека Маслобоя се справи сам.

Най-добрият подсказвач в гимназията — Регаме, който при това беше французин — се учаše в нашия клас. Заедно с нас той изслушваше невъзмутимо молбите на инспектора и се усмихваше учтиво.

Най-после ние се предадохме. Обещахме да дадем подсказвач, но при условие че бъде поправена несправедливата двойка по математика на кроткия гимназист Боримович. Иванов обеща да поправи двойката на тройка.

Съглашението бе постигнато. Регаме получи текста на приветствието и го преписа на едно листче. Приветствието започваше с думите: „Sir permettez á nous...“ и т.н. На руски то звучеше приблизително така. „Сир, позволете ни да ви поздравим между старите стени на нашата славна гимназия.“

Ние всички научихме това приветствие наизуст. Когато директорът минаваше по коридора, подражавайки на пискливия му глас, ние в хор се обаждахме от класната стая подире му:

„Сир, позволете ни да ви поздравим между старите
стени на нашата славна гимназия“.

Особено ни развеселяваха думите „старите стени“. Маслобоя се преструваше, че не чува нищо.

В деня на пристигането на краля гимназията светеше в празнична чистота. Широката стълба бе постлана с червени килими. Денят беше слънчев, но въпреки това в актовата зала запалиха полилеите.

Ние дойдохме в парадни мундири. Строиха нашия клас в две редици във вестибиюла. Отстрани стоеше Субоч с малка шпага, пъхната в джоба на вицмундира. Над джоба му блестеше само тънкият златен ефес. От Субоч лъхаше на парфюм. Пенснето му блестеше така, сякаш стъклата му бяха направени от пластинки елмаз.

Маслобоя стоеше до мраморната колона. Според нашата ученическа терминология Маслобоя „бе изпуснал пара“. Той беше бледен. Ордените дрънчаха на изопнатия му сюртук.

От улицата се чу „ура“. Викаха войските, наредени в шпалир.

Виковете „ура“ се приближаваха към гимназията. Оркестърът гръмна. Вратата се разтвори широко. Маслобоя безпомощно се озърна към Регаме и се затече да посрещне краля.

Нисичкият гърбавонос крал с прошарени мустаци, в син шинел със сребърни украшения, бързо влезе във вестибиюла, като подскачаше. Зад гърба му всичко се синееше от шинели и лъщеше от цилиндри.

Портиерът Василий, бивш цирков борец, трябваше да съблече шинела на краля. Но Василий се смути и вместо да съблече шинела, почна да му го облича.

Кралят се съпротивяваше. Той дори се изчерви. Най-после се изскубна от могъщите лапи на Василий. Към краля подскочи адютантът му и отстранявайки Василий с ръка в бяла ръкавица от гласе, услужливо съблече шинела на краля. Очите на Василий помътняха като у пиян. Той стоеше изопнат и пъхтеше — не можеше да разбере какво е станало.

— Сир! — каза Маслобоя, като се наведе пред краля и отчаяно замаха с отметнатата зад гърба си лява ръка. Това значеше, че е забравил речта.

Регаме веднага почна да „подсказва“. Той правеше това виртуозно.

Кралят недоволно гледаше червеното голо теме на директора. Той още дишаше тежко след борбата с Василий. След това чу подсказването и се усмихна.

Директорът довърши криво-ляво приветствието и посочи на краля тесния проход между редиците гимназисти, поканвайки го да мине в актовата зала.

Кралят тръгна. След него, дрънчейки със сабите си и влечейки ги небрежно по железния под на вестибиюла, тръгна и свитата му. В очите ни почнаха да се мяркат акселбанти.

На една крачка зад краля вървеше войнственият генерал Иванов, командуващ киевското военно окръжие.

След свитата, свалили цилиндри и усмихнати сладникаво, вървяха сръбските министри.

Ние се бяхме уговорили предварително за всичко. Още щом кралят влезе в прохода между сините ученически мундири, ние задружно и с пълен глас извикахме „жульо!“^[1] Това беше нещо като „живио“.

Повторихме няколко пъти тоя вик. Той гърмеше между „старите стени“ на гимназията.

Без да подозира нещо, кралят вървеше бавно, звънтейки с шпорите си, кимаше ни и се усмихваше.

Субоч побледня. Генерал Иванов незабелязано ни показваше юмрук зад гърба си. В юмрука си той стискаше ръкавицата. Ръкавицата се друсаше от негодувание. Приклякайки от уплаха, Маслобоя ситнеше след краля.

Кралят мина и ние чухме как ученическият хор с тържествени и скучни гласове запя отгоре: „Боже на правдата, ти, който ни спаси“.

Субоч ни огледа втренчено. Но ние стояхме стройно и безмълвно. На лицата ни не бе отразено нищо освен умиление пред тая тържествена минута. Субоч сви рамене и се обърна настрана.

Но историята с краля още не бе свършена. Когато кралят тръгна да се връща, ние извикахме дружно и оглушително: „Держи его!“^[2] Това пак беше нещо като „живио“. И кралят пак не разбра нищо. Той се усмихваше милостиво, а министрите все така изящно държаха пред себе си цилиндрите с бяла атлазена подплата.

Но когато край нас минаваше белобрадият министър-председател Пашич, когото смятаха за либерал, ние за пръв път извикахме ясно и правилно: „Живио, Пашич!“

Разбира се, ние се престарахме. На Матусевич, който притежаваше силен бас (отпосле Матусевич стана певец в Киевската опера), бяхме възложили да извика: „Держи его!“ право в ухото на краля. Кралят залитна, но бързо се овладя и кимна любезно на Матусевич.

След тоя случай с краля дванадесет души от нашия клас, в това число и аз, получихме мърене от директора. След мъренето ни забраниха да посещаваме три дни гимназията. Началството очевидно се стараеше да потули цялата тая история с краля, страхувайки се от разгласяването й.

И досега не разбирам смисъла на нашето отстраняване. Това бяха три дни на спокойна почивка, на четене, разходки по Днепър и

посещения на театрите.

Разбира се, случаят със сръбския крал не остана скрит. Цялата наша гимназия ни завиждаше извънредно много. И не само нашата гимназия, но и втора, и трета, и реалното училище, където никога не водеха никакви крале.

[1] На руски „измамници“, „крадци“. ↑

[2] Держи него! — Дръж го! ↑

ОТ ПУСТО В ПРАЗНО

И досега аз се отнасям подозрително към хора с черни като маслини кръгли очички. Такива очички имаше моята ученичка Маруся Казанска.

Те оглеждаха безсмислено света и пламваха от любопитство, само когато виждаха някой напет юнкер или лицеист в шинел с боброва яка. Достатъчно беше край прозореца да мине някой юнкер и всичко назублено наизуст — хронология, география и синтактични правила — мигновено се изпаряваше от главата на Маруся.

Аз бях домашен учител на Маруся Казанска. Тя ми струва скъпо, тая чуруликаща и остроноса Маруся с очички като топлийки! Тоя урок ми бе намерил Субоч. „Семейството е почтено — каза ми той, — но предупреждавам ви, че девойката не блести с таланти.“

Почтеното семейство се състоеше от Маруся, баща ѝ — запасен генерал, и майка ѝ — мършава французойка.

Генералът беше нисък като джудже, но имаше широка и буйна брада. Той беше толкова нисък, че не можеше да достигне закачалката, за да окачи шинела си.

Беше твърде чистичък, измит генерал с меки ръчички и воднисти очи. Но тия очи пламваха от ярост, когато той си спомняше за своите врагове — генерали, които бяха го изпреварили по служба: — Сухомлинов, Драгомиров, Куропаткин и Рененкампф.

Казански бе дослужил до чин генерал-адютант, бе командувал различни военни окръжия и обучавал на стратегия Николай Втори.

— Тоя млад човек беше формен тъпак в стратегията — често казваше Казански за Николай Втори.

Той смяташе, че последният истински цар е бил Александър Трети.

Казански имаше богата военна библиотека. Но аз не го видях нито веднъж да извади поне една книга от заключените шкафове. Цял ден той прекарваше в четене на „Ново време“ и редене на пасианси. На коленете на генерала лежеше свито малко кученце със също такива черни очички като на Маруся. Кученцето беше глупаво и зло.

След всеки урок Казански ме изпращаше до Галицкия пазар. Той обичаше тия всекидневни разходки. На улицата генералът веднага се отпускаше — почваше да се хили и да разказва армейски анекдоти.

Той побутваше с бастуна си в корема войниците и юнкерите, които заставаха във фронт пред него, и казваше:

— Омръзна ми, братле! Гледам само коремите ви.

Мадам Казанска наричаше мъжа си „душке“, а той я наричаше „маншонче“.

През живота си съмвиждал множество скучни хора. Но не съм срещал по-скучно същество от мадам Казанска.

Цял ден, мигайки с разплаканите си като у кученце очички, тя шиеше престилчици за Маруся или рисуваше с маслени бои лилави перуники на атласени ленти.

Тия розови ленти тя подаваше на познати в дни на семейни празници. Не можеше да се разбере за какво служат тия ленти. Те не можеха да се употребят за нищо. Някои от познатите ги окачваха по стените или ги поставяха на масичките в приемната. Други се опитваха да ги използват за означаване прочетените страници в книгите. Но лентите бяха широки и не се побираха в книгите. Най-взискателните криеха тия ленти по-далеч от очите на хората.

Но мадам Казанска с идиотска упоритост рисуваше все нови ленти и за втори или трети път ги подаваше все на едни и същи познати.

Цялото жилище на семейство Казански бе отрупано с такива ленти. Те се закачваха за пръстите, шумоляха и можеха да докарат до лудост нервния човек.

Квартирата на Казански беше много висока и светла, но тая светлина изглеждаше студена и сива. Сънчевите лъчи, попаднали в стаите, губеха яркостта и топлината си и лежаха по подовете като ивици избеляла хартия.

Аз не можах да разбера веднага как живеят Казански. Те вярваха в бога и в това, че светът е уреден от бога именно така, както е изгодно за семейство Казански. В тяхната представа бог беше нещо като генерал-губернатор, само че във всемирен мащаб. Той въвеждаше ред във вселената и покровителствуваше порядъчните семейства.

Освен бога Казански имаха Маруся. Те я обичаха с болезнената любов на старци, които на стари години са родили дете.

Капризите на Маруся се смятаха не само за мили, но дори и за свещени. Достатъчно беше тя да се нацупи, и таткото генерал веднага откачваше шпорите си, ходеше на пръсти и въздишиаше, а майката трескаво приготвляваше в кухнята любимия сладкиш на Маруся — целувки.

Главната тема на разговорите между старците беше омъжването на Маруся. Те току ѹ търсеха кандидати. Това бе се превърнало у тях в мания, в страст. Паметта на мадам Казанска приличаше на дебел счетоводен тефтер, дето бяха прономеровани и прошнуровани всички достойни кандидати за женитба в Кнев и Югозападния край.

Маруся учеше в частната гимназия на Дучинска. Това беше буржоазна гимназия, дето бележките се поставяха в зависимост от богатството и чина на родителите.

Но Маруся беше толкова глупава, че дори високият чин на татко й Казански не я спасяваше от двойки. Когато извиквали Маруся на черната дъска, тя злобно мълчала, стиснала пътно устни, и мачкала края на черната си престилка.

Всяка двойка предизвикваше тревога в генералското семейство. Маруся се заключваше в стаята си и обявяваше гладна стачка. Мадам Казанска плачеше, разтърсвана от ридания. Генералът тичаше от ъгъл в ъгъл и викаше, че още утре ще отиде при губернатора и ще разгони цялото това „еврейско дюкянче“.

На другия ден генералът обличаше парадния си сюртук, слагаше всичките си ордени и отиваше на обяснение при директорката на гимназията Дучинска — величествена дама, която добре се ориентираше в служебното положение на родителите на своите ученички.

Работата завършваше с това, че поправяха двойката на Маруся на три минус. Дучинска не искаше да изгуби една ученичка от високопоставено семейство. Това би могло да хвърли сянка на безупречното ѝ заведение. А семейство Казански се успокояваха до новата двойка.

Още след първия урок се убедих, че е съвсем безсмислено да обясняваш каквото и да било на Маруся. Тя не можеше да разбере нищо. Тогава предприех рискована крачка. Карак я да зубри учебниците наизуст. Тя се справяше криво-ляво с това. Зазубряше

страница след страница, както децата запомнят безсмислените думи при игра: „Ала, бала, портокала“.

Със същия успех както Маруся аз бих могъл да обучавам и някой папагал на история, география и руски език. Това беше адска работа. Изморявах се много от нея.

Но наскоро бях възнаграден: Маруся получи първото три плюс.

Вечерта, когато позвъних на вратата на Казански, отвори ми самият генерал. Той подскачаше и потриваше ръце. На шията му се люлееше орденът „Света Ана“. Той ми помогна да съблека старишкия си ученически шинел.

Сред приемната Маруся в нова рокля и с грамадни фльонги в косата валсираше със стола под звуците на пианото. На пианото свиреше мадмоазел Мартен, учителка по френски. Тя също даваше уроци на Маруся. Малкото кученце се щураше из стаите и лаеше, накъдето завърне.

Вратата на трапезарията се разтвори широко и влезе мадам Казанска в рокля с шлейф. Зад гърба ѝ забелязах празнично наредена маса.

По случай първата тройка с плюс бе дадена изискана вечеря.

В края на вечерята генералът сръчно отвори бутилка с шампанско. Мадам Казанска втренчено следеше да не би генералът да разлее шампанското на покривката.

Генералът почна да пие шампанското като вода. Той в миг се зачерви, замаха с ръце и от ръкавите на тужурката му се показаха кръглите блестящи маншети.

— Да! — каза генералът и тъжно поклати глава. — Всеки мъж трябва да носи кръста си в този дяволски живот. И ние го носим, не се шегуваме! Жените, господин гимназист, не могат да ни разберат. Те имат пилешки мозъци.

— Душке — изплашено възкликна мадам Казанска, — какво приказваш! Съвсем не разбирам.

— Не искам и да знам! — решително каза генералът. — Хич не искам и да знам! Да си пийнем, господин гимназист. Както е казал нашият гениален поет: „Каква дяволска работа, създателю, да бъдеш баща на голяма дъщеря!“

— Душке! — извика мадам Казанска и сивите торбички под очите ѝ затрепериха.

— Маншонче — сладникаво, но страшно рече генералът, — ти забрави ли, че аз съм генерал-адютант от руската армия?

Той тропна с юмрук по масата и се развика с дрезгав глас:

— Моля да слушате, когато ви се говори! Аз съм обучавал царя император и не желая да ми правят бележки безмозъчни глупачки! На крака!

Всичко това завърши така, че генералът скочи, грабна салфетката от масата, тропна с крак и заигра руски танц. След това падна в креслото и почнаха да му дават валериан. Той стенеше и риташе с късичките си крака.

Излязохме от това пиршество заедно с мадмоазел Мартен. Фенерите едва светеха. Беше мъглива мартенска вечер.

— Ох! — каза мадмоазел Мартен. — Колко се изморих! Не мога да се занимавам повече с тая глупачка и да идвам в тая глупава къща. Ще се откажа.

Завиждах на мадмоазел Мартен — тя можеше да се откаже от уроците на Маруся, но аз не можех да направя това: Казански ми плащаха по тридесет рубли на месец, а това беше нечувано висока заплата за един домашен учител.

По това време баща ми неочеквано напусна службата си в Брянския завод и замина от Бежица за Городище в дядовия чифлик. Той не можеше вече да ми помага. А бях излъгал мама: писах ѝ, че изкарвам по петдесет рубли на месец и няма нужда да ми изпраща нищо. Пък и какво ли можеше да ми изпраща тя!

Мадмоазел Мартен се сбогува с мене на ъгъла на Безаковска улица. Заваля гъст сняг. Газовият фенер жужеше над входа на аптеката.

Мадмоазел Мартен бързо тръгна към Бибиковския булевард с пълзгащата си походка, сякаш се засилваше на кънки с колелца. Тя наведе глава и я закри с маншона от снега.

Стоях и гледах подире ѝ. След шампанското бях в странно състояние. Главата ми ту се замъгляваше — и всичко ми се виждаше изпълнено с чудноват смисъл, ту мъгливата вълна изчезваше — и с пълна яснота разбирах, че в живота ми не е станало нищо особено. И утре както днес ще мина по същите познати до последната табела улици край градинките, файтоните, стълбовете за афиши и стражарите към къщата на Казански, ще се изкача по стълбата, облицована с жълти кахлени плочки, ще позвъня на имитиращата дъб врата, в

отговор на звъненето ми ще се разлае кученцето и аз ще вляза все в същото антре с огледало и закачалка и в него на все същата кука ще виси закопчаният от горе до долу генералски шинел с червени ревери.

Но когато нахлуше мъгливата вълна, аз мислех, че има родство между самотните хора като мадмоазел Мартен, Фицовски и мене. Струваше ми се, че ние трябва да се сдружим и да се пазим един друг, та с общи усилия да надвием този тежък живот.

Но от къде на къде помислих, че мадмоазел Мартен е самотна? Аз съвсем не я познавах. Бях чувал само, че тя е родом от Гренобъл и виждах, че има тъмни, малко мрачни очи. Това е всичко.

Постоях на ъгъла и тръгнах към Фицовски. Той не беше у дома си. Намерих ключа на уговореното място и отключих вратата.

В стаята беше студено. Запалих лампата, накладох желязната печка, взех книга от масата, легнах на мушамения диван, покрих се с шинела и разтворих книгата. Това бяха стихове.

Отново нахлу мъгливата вълна. „Как бавно преминава есенният ден“ — четях аз. Между редовете на стиховете се появи топла светлина. Тя се разрастваше и стопляше лицето ми. „И бавно се върти пожълтелият лист и денят е прозрачно свеж, а въздухът чудно чист — душата не ще избегне невидимото тление“.

Прелистих страницата. „Вярвай — в тая обширна страна няма по-нещастни от моите млади поколения“.

Оставил книгата. Лежах и мислех, че занапред ме чака живот, сигурно изпълнен с очарования — ту радостни, ту тъжни.

Животът беше като тая нощ с нейната слаба светлина от преспите, с мълчанието на градините и сиянието на фенерите. Нощта скриваше в тъмнината си ония мили хора, които някога ще ми бъдат близки, онова тихо разсъмване, което непременно ще затрепти над тази земя. Нощта скриваше всички тайни, всички срещи, всички радости на бъдещето. Колко е хубаво!

Не, не беше прав поетът, когато се оплакваше от съдбата на моето поколение. Ние не бяхме нещастни. Ние вярвахме и обичахме. Не заравяхме таланта си в земята. Разбира се, нашата душа ще избегне „невидимото тление“. Не и не! Ние ще се стремим чак до смъртта си да достигнем чудни времена.

Така мислех, легнал на мушамения диван. Нека бъдат проклети всички тия отвратителни Казански, целият тоя зъл и благоприличен

мравуняк!

Когато се върнах от Фицовски в квартирата си на Дивата уличка, пани Козловска ми подаде една телеграма. В нея се казваше, че в чифлика Городишче край Белая Церков умира баща ми.

На другата сутрин заминах от Киев за Белая Церков.

Смъртта на баща ми скъса първата нишка, която ме свързваше със семейството. А след това почнаха да се късат и всички останали нишки.

КРЪЧМАТА НА БРАГИНКА

Шляпайки с колелата си, старият пароход пълзеше нагоре по Днепър. Беше късно през нощта. Аз не можах да заспя в задушната каюта и излязох на палубата.

От непрогледната тъмнина духаше вятър и довяваше капки дъжд. Един старец в закърпена свитка стоеше до капитанския мостик. Мъждивият фенер осветяваше брадясалото му лице.

— Капитане — каза старецът, — мигар не можеше да проявите слизхождение към един престарял човек! Свалете ме на брега. Оттук до моето село няма дори една верста. А от Теремци ще трябва да бухам цяла нощ. Проявете милост!

— Ти подиграваш ли се? — попита капитанът. — В очите ти да бръкнат, няма да видиш, а аз ще взема да се приближавам до брега и да разбия заради тебе парохода!

— Отде накъде ще се подигравам — отговори старецът. — Ей туканка зад байра е моето село — той посочи в тъмнината. — Свалете ме! Бъдете любезен!

— Терентий — обърна се капитанът към кормчията, като се преструваше, че не чува стареца, — виждаш ли нещо?

— Не виждам дори ръкава си — мрачно промърмори кормчията.
— Проклета тъмнина! Карам по слух.

— Ще повредим парохода! — въздъхна капитанът.

— Нищо няма да й стане на вашата дяволска машинка! — сърдито промърмори старецът. — И това ми било капитани! Вас ви бива да търгувате с круши в Лоев, а не да карате пароходи по Днепър. Е? Ще ме свалите ли, или не?

— Дрънкай, ако си нямаш работа!

— Ще дрънкам! — свадливо отговори старецът. — Къде се е чуло и видяло да карате пътниците чак до Теремци!

— Ама разбери — жално се развика капитанът, — нищо не се вижда! Къде ще спра? Къде, а?

— Ами че ей тук срещу яра! — старецът отново посочи в адския мрак. — Ей тук! Чакайте да застана до лоцмана и ще му покажа.

— Знаеш ли какво! — каза капитанът. — Я се махай по дяволите!

— Аха! — възкликна тържествено старецът. — Значи отказвате?

Така ли?

— Да! Отказвам!

— Значи вас не ви интересува, че бързам да сваря сватбата на дъщеря си! Нищо не ви интересува, та затова мъчите стария човек!

— Какво общо имам аз с твоята дъщеря!

— Ами и Андрей Гон ли не ви интересува? — изведнъж тихо и страшно попита старецът. — До сега не сте ли имали работа с Андрей Гон? Тогава знайте, че на тая сватба пирува самият Андрей Гон.

Капитанът мълчеше.

— Млъкнахте ли? — злорадо попита старецът. — Вашата дяволска машинка се нарича „Надежда“. Но ако не ме свалите на брега, не се надявайте да се върнете благополучно. Гон ще ми услужи. Ние сме сватове с него. Той няма да остави така тая работа.

— Я не се заканвай — промърмори капитанът.

— Сидор Петрович — изхриптя кормчията, — нали виждате колко упорит е дядото. Я да го свалим на брега. Няма смисъл да се караем с Гон.

— Е, дявол да те вземе! — каза капитанът на стареца. — Застани до лоцмана и му покажи. Само внимавай да не разбием парахода.

— Господи! Та аз познавам Днепър като обора си! А параходът е държавна вещ!

Старецът застана до кормилото и почна да командува:

— Завърти надясно! Извивай! Иначе ще отидем по дяволите. Така. Извий пак!

По бордовете на парахода почнаха да се удрят върбови клони. Параходът се удари о дъното и се спря. Долу на покритата палуба се разгълчаха събудените от тласъка пътници.

Един матрос светна с фенер към носа. Параходът бе спрятан сред зелени от водата храсти. До брега имаше тридесетина крачки. Черната вода шумеше сред храстите.

— Ето на — каза капитанът на стареца, — слизай. Пристигнахме.

— Ама къде ще сляза? — учуди се старецът. — Тук водата ще ме покрие до глава. Ще се удавя!

— Та какво от това? Нали сам искаше. Хайде! — извика капитанът. — Скачай, че иначе ще заповядам на матросите да те хвърлят във водата!

— Интересна работа! — промърмори старецът и тръгна към носа на парахода.

Той се прекръсти, прекрачи през борда и скочи във водата. Водата стигаше до раменете му.

Като пустосваше, старецът почна да се измъква шумно на брега. Параходът бавно се дръпна назад и излезе от храсталациите.

— Е, как е, жив ли си? — извика капитанът.

— Какво дърдориш? — обади се от брега старецът. — Пак няма да ти се размине да се срещнеш с Андрей Гон.

Параходът отмина.

През това лято из Черниговска губерния и в цялото Полесие върлуваха неуловими разбойнически банди. Те нападаха чифлици и имения, ограбваха пощата, спираха влакове.

Най-смел и пъргав от всички главатари на разбойници беше Андрей Гон. Отряди от драгуни и стражари го обграждаха в горите, стащваха го в непроходимите полески тресавища, но Андрей Гон винаги се измъкваше и подире му в тъмните нощи отново се надигаха сияния от пожари.

Около Андрей Гон се носеха вече легенди. Разправяха, че той е защитник на бедняците, на всички онеправдани и нещастни, че напада само помешчиците, че самият той бил или черниговски гимназист, или селски ковач. Името му бе станало символ на народната мъст.

Аз отивах да летувам тъкмо в тия места, дето върлуваше Андрей Гон, у далечните ми роднини Севрюкови. Те имаха в Полесието малък небогат чифлик Йолче. Това пътуване бе ми уредил Боря. Аз съвсем не познавах Севрюкови.

— Ти ще си починеш в Йолче — каза ми Боря. — Севрюкови са хора със странности, но са много естествени. Ще ти се радват.

Съгласих се да замина за Йолче, защото за мене нямаше друг изход. Бях преминал в осми клас на гимназията. Току-що бях издържал изпитите и ми предстоеше мъчително лято в Киев. Вуйчо Коля и вуйна Маруся заминаха за Кисловодск. Мама бе останала в Москва. А в Городищче не исках да замина, защото от писмата на чичо Илко

разбирах, че са почнали да се карат с леля Дозя. Семейните неуредици ме плащеха. Не исках вече да бъда свидетел и неволен участник в тях.

Надвечер на втория ден пароходът се приближи до ниския полески бряг на Днепър. Във въздуха бръмчаха облаци комари. Аленото слънце се спускаше сред белезникавата пара над реката. От храстите лъхаше хлад. На брега гореше огън. До огъня стояха мършави ездитни коне.

На брега ме чакаха Севрюкови: слаб човек с ботуши и със сако от шантунг — стопанинът на чифлика, невисока млада жена — съпругата му, и един студент — неин брат.

Качиха ме на една талига. Севрюкови яхнаха конете и като подвикваха, препуснаха в широк тръс напред.

Те се скриха бързо и аз останах сам с мълчаливия колар. Скочих от талигата и тръгнах край нея по песъчливия път. Тревата край пътя тънеше в тъмна блатна вода. В тая вода дълго гаснеше слабата руменина на залеза. Прелитаха диви патици, като свистяха равномерно с тежките си криле. От храстите на сиви парцали изпълзваше мъгла и се стелеше по земята.

След това изведнъж закрякаха стотици жаби и талигата затрополя по дървената настилка на пътя. Показа се чифликът, заобиколен с ограда. На една поляна в гората се издигаше странна осмоъгълна дървена къща с множество веранди и пристройки.

Вечерта, когато бяхме седнали на скромна вечеря, в трапезарията влезе един прегърбен старец с цървули и фуражка с откъсната козирка. Той свали от раменете дългата си ловджийска пушка и я опря до стената. След стареца, дращейки с нокти по пода, влезе един пъстър пойнтер, седна до прага и почна да тупа с опашка по пода. Опашката му тупаше така силно, че стареца каза:

— Тихо Галас! Имай предвид къде се намираш!

Галас престана да тупа с опашката, прозя се и легна.

— Е, какво се чува, Трофим? — попита Севрюк и като се обърна към мене, каза: — Това е нашият горски пазач.

— Какво се чува ли! — въздъхна Трофим, сядайки до масата. — Все същото. В Ляди запалили чифлика, а отвъд Старая Гута утрепали пан Капуцински, царство му небесно. Да си кажа правото, той беше лош и подъл старец. Избиват и ограбват всички наоколо, а само вас не закачат. Чудна работа! И защо ли не ви закача тоя Андрей Гон? Кой

знае. Може да е чул, че вие се държите добре с простите хора. А може и да не е дошъл още редът ви.

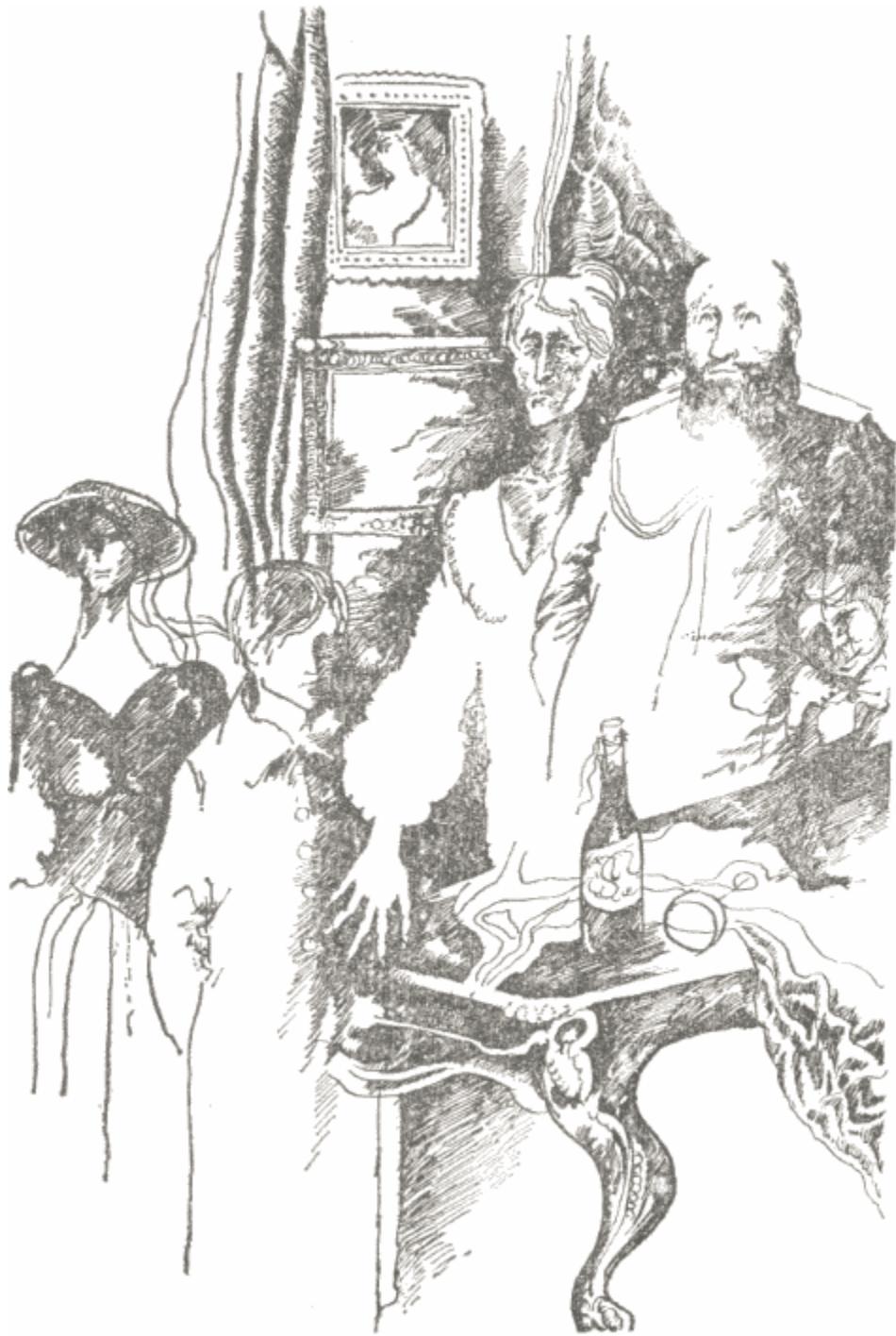
Марина Павловна, жената на Севрюк, се засмя.

— Ех, тоя Трофим — каза тя, — все се чуди, че сме още живи.

— Па бъдете си живи-здрави — каза Трофим. — Нямам нищо против. Ами чухте ли за момчето, водач на слепеца?

— Не — живо отговори Марина Павловна. — Какво има?

— Какво ли? Утре ще го погребват. В Погонное. Ще трябва да се иде.

— Ние ще отидем — каза Марина Павловна. — Непременно.
— За това нещо господ ще ви прости много грехове — въздъхна Трофим. — Вземете и мене. Пешком не мога вървя дотам.
Трофим се озърна към прозорците и попита тихо:
— Няма ли чужди хора тук?
— Всички сме свои — отговори Севрюк. — Говори.

— Та такова — тайнствено каза Трофим, — в кръчмата на Лейзер на Брагинка са се събрали майстрите.

— Кои? — попита студентът.

— Ами че майстрите, могильовските дядовци.

— Почакай, Трофим — каза Севрюк. — Чакай да обясня на хората. Те не са чували нищо за могильовските дядовци.

Тогава за пръв път чух чуден разказ за знаменитите могильовски дядовци. След тоя разказ се пренесох сто години назад, а може би и по-далеч — в Средните векове.

Отдавна, още от времето на полското владичество, в Могильов на Днепър почнала да се образува община от просяци и слепци. Тия просяци — между народа ги наричали могильовски дядовци — имали свои старшини и учители — майстри.

Те обучавали новоприетите в общината на сложния си занаят — да пеят духовни стихове и да умеят да просят милостиня — и им внушавали твърдите правила на просяшкото общежитие.

Просяците се пръскали по цялото Полесие, Белорусия и Украина, но майстрите се събирали всяка година в тайни места — в кръчмите край блатата или в напуснатите колиби на горските, за да съдят някого или приемат нови просяци в общината.

Могильовските дядовци имали свой език, непонятен за околните.

В неспокойни времена, в години на народни вълнения тия просяци представлявали страшна сила. Не оставляли да угасне народният гняв. Поддържали го със своите песни за несправедливостта на панската власт, за тежката участ на угнетения селски народ.

След като чух тоя разказ, Полесието, където бях попаднал сега, ми се представи в съвсем нова светлина. Оказа се, че в тоя блатист безлюден край с хилави гори и мъгли тлее огънят на отмъщението и обидата, който не угасва като тукашните дълги залези. Оттогава взе да ми се струва, че шаячните дрехи на просяците миришат не на хляб и на прах от пътищата, а на барут и пожарища.

Почнах да се взирям в слепците, в недъгавите и разбрах, че те са особено племе, което се състои не само от нещастни, а и от даровити, със сурова воля хора.

— Защо са се събрали в кръчмата на Брагинка? — попита Севрюк.

— Тяхна си работа — неохотно отговори Трофим. — Те се събират всяка година. Минавали ли са насам стражари?

— Не — каза Севрюк. — Казват, че вчера ги виждали в Комарин.

— А, така! — Трофим стана. — Благодаря.

Ще отида да си почина в сеновала.

Трофим излезе, но не отиде в сеновала, а се запъти към гората и се върна едва на другия ден сутринта.

Марина Павловна ми разказа историята на момчето, водач на слепеца.

Преди два дни слепецът и момчето, което го водело, се отбили в чифлика на богатия помешчик Любомирски. Изгонили ги от двора. Когато слепецът излязъл от пътната врата, пазачът ингуш (тогава мнозина богати помешчици имаха в именията си наемна стража от ингуши) насъскал срещу тях дворното куче — вълкодав.

Слепецът се спрял, а момчето се изплашило и хукнало да бяга. Кучето го настигнало и го удушило. Слепецът се спасил само защото стоял неподвижно. Кучето го подушило, поръмжало и си отишло.

Селяните прибрали мъртвото момче и го отнесли в село Погонное. Утре щели да го погребат.

Севрюкови ми харесваха. Марина Павловна беше великолепна ездачка и ловджийка. Дребна, но твърде силна, с провлачен глас, тя ходеше бързо и леко, изказваше се за всичко рязко като мъж и обичаше да чете дълги исторически романи като „Беглеците в Новорусия“ от Данилевски.

Севрюк изглеждаше болен човек. Той беше твърде слаб и насмешлив. Не дружеше с никого от съседите си, предпочиташе компанията на селяните полешчуци и се занимаваше с малкото си стопанство. А братът на Марина, студентът, по цели дни се губеше на лов. През свободното си време пълнеше патрони, отливаше сачми и чистеше белгийската си двуцевка.

На другия ден заминахме за село Погонное. Минахме със сал дълбоката и студена Брагинка. Върбите по бреговете шумяха от вятъра.

Отвъд реката песъчливият път минаваше по края на борова гора. От другата страна на пътя се простираше блато. То се губеше сред мъждивия въздух отвъд кръгозора, на повърхността му светеха водни петна, жъlteеха се острови от цветя и шумеше сива остралица.

Никога досега не бях виждал такива грамадни блата. Далеч от пътя сред зелените и буйно обрасли тресавища се чернееше изкривен кръст — преди много години там се бил удавил един ловец.

След това чухме погребалния звън, който долиташе от Погонное. Нашият кабриолет влезе в пустото село с ниски къщурки, покрити с изгнила слама. Изпод копитата на конете подхвръквала с крякане кокошки.

Около дървената черква се трупаше народ. През разтворените врати се виждаха пламъчетата на свещите. Те осветяваха венците от книжни рози, окачени около иконите.

Влязохме в черквата. Тълпата мълчаливо се отдръпна, за да ни стори път.

В тесния дъсчен ковчег лежеше момче с ленена, грижлива сресана коса. В безкръвните си ръце, скръстени на гърдите, то държеше висока и тънка свещ. Тя се бе извила и гореше с прашене. Воськът капеше по жълтите пръсти на момчето. Косматият свещеник в черен филон махаше припряно с кадилницата и четеше молитви.

Гледах момчето. То сякаш се мъчеше да си припомни нещо, но не можеше.

Севрюк ме докосна за ръката. Озърнах се. Той ми посочи с очи встрани от ковчега. Погледнах. Там бяха застанали в редица стари просяци.

Те всички бяха облечени в еднакви кафяви свитки и държаха в ръце изльскани от старост дървени тоги. Побелелите им глави бяха изправени. Просяците гледаха нагоре към царските двери. Там беше иконата на белобрания бог Саваот. Той странно приличаше на тия просяци. Очите на сухото му тъмно лице бяха също такива хълтнали и страшни.

— Майстрите! — пошепна ми Севрюк.

Просяците стояха неподвижно, без да се кръстят и без да се покланят. Около тях нямаше никого. Зад просяците видях две момчета, водачи на слепци, с платнени торби през рамо. Едното от тях плачеше тихичко и бършеше носа си с ръкава на свитката. Другото стоеше с наведени очи и се усмихваше.

Жените въздишаха. От време на време от преддверието долиташе глух гълъч на мъжки гласове. Тогава свещеникът вдигаше глава и почваше да чете по-високо молитвата. Гълчавата стихваше.

След това просияците изведнъж се приближиха до ковчега, мълчаливо го вдигнаха на ръце и го изнесоха от черквата. Отзад момчета водеха слепци.

На гробището с повалени кръстове спуснаха ковчега в гроба. На дъното му вече се бе насъбрала вода. Свещеникът прочете последната молитва, съблече филона, сгъна го и си отиде, като накуцваше.

Двама възрастни полешчуци плоха на ръцете си и грабнаха лопатите. Тогава до гроба се приближи един слепец с ястrebово лице и каза:

— Почакайте, хора!

Тълпата утихна. Като опипваше с тоягата си земята, слепецът се поклони на ковчега, след това се изправи и гледайки с белите очи пред себе си, занарежда напевно:

*Там под суха върба до кладенец на сянка
седна господ да си почине от дългия път.
И пристъпват до господа всякачки хора,
и донасят му всичко, каквото имат...*

Тълпата се приближи до слепеца.

*Жените — прежда и мед, а невестите — мъниста,
старците — чер хляб, а бабите — икони.
А една невяста донесе зеленика,
сложи я в краката му, а самата тя избяга
и се скри зад върбата. А бог се усмихна
и рече: „Кой ще ми донесе сърцето си?
Кой ще ми го подари, без да му се досвиди?“*

Една млада жена с бяла забрадка тихо извика. Слепецът млъкна, обърна се към жената и каза:

И ето едно момченце сложи в ръцете му

*сърцето си, а то като гълъб трепери.
Гледа господ — сърцето е в кърви обляно,
свило се е и като земя е почерняло —
почерняло от сълзи и от вечни обиди,
от това, че момченцето слепци е развеждало
по света и радост ни веднъж не е виждало.*

Просякът протегна ръце пред себе си.

*Стана господ и вдигна това клето сърце,
стана и прокълна той хорските неправди,
И тогава облаци затъмниха земята,
гръм раздруса завчас планини и гори
и проехтя гласът на всесилния господ.*

Слепецът изведенъж се усмихна радостно.

*Ще отнеса в небето това клето сърце,
тоя дар безценен от хорския род,
та добрите души навред да му се кланят.*

Слепецът мълкна, помисли и запя с глух и силен глас:

*Това сирашко сърце е по-скъпо от елмази,
по-китно от цветя и по-светло от слънце,
то е дар от момченцето, страдало в живота,
на всемогъщия господ то е скромен подарък.*

Слепецът мълкна. Жените в тълпата бързеха очите си с краишата на тъмните забрадки.

— Пожертвувайте, хора — каза слепецът, — за успокоение на душата на невинно убитото момче Василий.

Той поднесе стария си каскет. В него се посипаха медни пари. Почнаха да затрупват гроба с пръст.

Ние тръгнахме бавно към черквата, дето ни чакаше кабриолетът. Марина Павловна си бе отишла по-напред. На връщане из целия път мълчахме. Само Трофим каза:

— Хиляди години живеят хората, а още не са дорасли до доброто. Чудна работа!

След погребението на момчето, водач на слепеца, в чифлика на Севрюкови настъпи тревога. Вечер затваряха вратите с железни резета. Всяка нощ Севрюк и студентът ставаха и обикаляха чифлика. Те вземаха заредени пушки.

Една нощ в гората бе запален огън. Той горя до разсъмване. На сутринта Трофим ни разказа, че до огъня нощувал един непознат човек.

— Сигурно е бил човек на Гон — прибави той. — Обикалят наоколо като вълци.

След това през деня в чифлика се отби един бос момък във войнишки черни панталони с избелели червени кантове. Ботушите бяха преметнати на гърба му. Лицето на момъка беше обелено от слънцето. Очите му гледаха начумерено и остро.

Момъкът поиска да пие нещо. Марина Павловна изнесе и му даде гърненце с мляко и комат хляб. Момъкът изпи жадно млякото и каза:

- Смели хора. Не ви е страх да живеете в такова място.
- Няма кой да ни закачи — отговори Марина Павловна.
- Защо тъй? — усмихна се момъкът.
- Ние не правим лошо никому.
- Отстрани по-добре се вижда — загадъчно отговори момъкът и си отиде.

И затова на другия ден Марина Павловна с нежелание пусна Севрюк да отиде в съседното селище, отдето трябваше да купи провизии и барут. Севрюк взе и мене. Трябваше да се върнем същия ден надвечер.

На мене ми хареса пътуването в тоя безлюден край. Пътя минаваше сред блата по пясъчни могили, обрасли с ниска борова гора. През цялото време пясъкът се сипеше на тънки струйки от колелата. През пътя пропълзяваха водни змии.

Беше голяма жега и затова се виждаше добре как над блатата се мержелее нагретият въздух.

В селището по покривите на еврейските къщи, обрасли с мъх, се разхождаха кози. Над входа на синагогата бе закована дървената звезда на Давид.

На площада, посипан със ситно сено, дремеха разседлани драгунски коне. Край тях на земята се търкаляха почервенели от жегата драгуни. Мундирите им бяха разкопчани. Драгуните лениво пееха:

*Войничета, браво, момчета!
А къде са вашите жени?
Нашите жени са топовете заредени,
ето где са нашите жени!*

Драгунският офицер седеше на входната площадка на хана и пиеше мътен хлебен квас.

Ние ходехме по магазините — „гробници“. В тях беше тъмно и прохладно. Гъльбите кълвяха зърна от везните. Евреите търговци с черни изтъркани касети се оплакваха, че няма смисъл да търгуват, защото цялата им печалба отива за угощаване на околийския началник. Те ни разправиха, че оня ден Андрей Гон нападнал един съседен цифлик и отвлякъл четири хубави коня.

В една от „гробниците“ ни почерпиха с чай. Той понамирисваше на газ. За чая ни дадоха розови бонбони.

Ние окъсняхме. Когато излязохме от селището Севрюк почна да препуска конете. Но конете бяха изтощени от песъчливия път и едва вървяха.

Облаци от стършели висяха над конските задници. Тънките опашки на конете непрекъснато се въртяха и свистяха.

Откъм юг се надигаше буря. Блатата почерняха. Задуха вятър. Той брулеше листата и довяваше мирис на вода. Проблясваха мълнии. В далечината земята тътнеше.

— Ще трябва да се отбием в кръчмата на Брагинка — каза Севрюк. — Там ще пренощуваме. Забавихме се в селището.

Завихме по едва видимия горски път. Талигата се закачаше по корените.

Почна бързо да се смрачава. Гората стана по-рядка. В лицата ни лъхна влага и ние се приближихме до една черна кръчма.

Тя се намираше на самия бряг на Брагинка, под върбите. Зад кръчмата брегът бе обрасъл с коприва и бучиниш с високи чадърести цветчета. От тия ароматни храсти се чуваше тревожен писък — очевидно там се бяха скрили изплашените от бурята пиленца.

На изкривената входна площадка излезе един възрастен дебел евреин — стопанинът на кръчмата Лейзер. Той беше с ботуши. Широките му като на циганин панталони бяха препасани с червен пояс.

Лейзер се усмихна сладко и примика.

— Какъв гостенин! — възклика той и поклати глава. — Полесно е човек да намери брилянт в гората, отколкото да привлече такъв приятен гостенин. Моля заповядайте в чистата стая.

Въпреки сладката усмивка Лейзер ни поглеждаше внимателно изпод подпухналите си червени клепачи.

— Аз знам, Лейзер — каза му Севрюк, — че в кръчмата ви живеят майстри. Не се беспокойте. Това не ни интересува. Малко ли хора нощуват по кръчмите!

— Какво да правя! — тежко въздъхна Лейзер. — Наоколо е гора, блато. Нима мога да си избирам посетители? Понякога и мене ме хваща страх от тях, пан Севрюк.

Влязохме в чистата стая. Лъснатият под скърцаше. Стаята бе се изкривила и всичко в нея стоеше накриво. На кревата седеше подпухнала белокоса жена, заобиколена с розови възглавници.

— Майка ми — обясни Лейзер. — Тя страда от воднянка. Двойра! — извика той. — Пригответи самовара!

Иззад завесата надникна и ни поздрави дребна жена с тъжно лице — жената на Лейзер.

Поради бурята прозорците бяха затворени. По стъклата се бълскаха мухи. На стената висеше портретът на генерал Куропаткин, оплют от мухите.

Лейзер донесе сено и ни постла на пода. Върху сеното хвърли дебела черга.

Седнахме до масата и почнахме да пием чай. Веднага удари такава гръмотевица, че синята чинийка на масата подскочи. С тежък равен шум над кръчмата заплиска пороен дъжд. Сив мрак се стелеше на потоци зад прозореца. Той бе разкъсван непрекъснато от мътни светковици.

Дъждът заглушаваше писъка на самовара. Ние пиехме чай с гевреци. Отдавна чаят не бе ми се виждал толкова вкусен. Харесваше ми тая кръчма, целият тоя затънтен край, шумът на дъжда, грохотът на гръмотевиците в горите. Иззад стената едва чуто долитаха гласовете на просяците.

Бях уморен от друсането в талигата и от дългия горещ ден и веднага след чая заспах на сеното на пода. През нощта се събудих целият в пот. Задуха от газ изпълваше стаята. Нощната лампичка мигаше. Бабичката пъшкаше. Севрюк седеше до мене на сеното.

— Я по-добре да легнем в талигата — каза той. — От тая задуха сърцето ми ще се пръсне.

Излязохме предпазливо. Талигата беше под навеса. Разровихме сеното, легнахме и се покрихме с чергата.

Бурята бе минала. Над гората светеха влажни звезди.

От покрива все още се стичаха капки дъжд, като потракваха. Под навеса миришеше на мокър бурен.

Изскърца една врата. От кръчмата излезе някой. Севрюк ми каза шепнешком:

— Не шумете. Това са сигурно майстрите.

Някой седна на един пън до навеса и почна да цъка на кремък. Замириса на махорка.

— Щом пламне, веднага да се махаме — каза един сипкав глас.

— Иначе може да ни напъхат в чувала.

— Като нищо — отговори друг хрипкав глас. — Застояхме се много у Лейзер. Архангелите обикалят.

— Досега не се вижда нищо — тревожно каза трети, още съвсем млад глас. — Сигурно от дъжда всичко се е измокрило.

— За гоновци няма нито мокро, ни трудности — отговори сипкавият глас.

— Ще стане тя — каза хрипкавият. — Те ще отмъстят за нещастието ни. Ще видим божието наказание. Докато очите ни още не са се склопили.

Просяците мълкнаха.

— Петро — попита сипкавият, — готови ли са хората?

— Всички са готови — отговори младият.

— Тогава нека излязат от кръчмата. И нека Лейзер не се увира, където не му е работа. Това не го засяга. Той си получи парите. Ония пътници спят ли?

— Спят. Какво ги е еня тях?

Гласовете отново стихнаха. Аз се разшавах. Севрюк ме бутна за ръката. От кръчмата излязоха още няколко души.

— Аз и Кузма ще отидем към Чернобил и Обруч — каза един познат глас. — В Чернобил може да си найде момче, което да ме води. Там народът гладува.

Това бяха думи на оня слепец, който бе пял над гроба на момчето водач в Погонное. Отново стана тихо. Сърцето ми тупаше.

Струваше ми се, че мина твърде много време, преди да чуя тихо възклижение:

— Пламна вече!

Просяците се разшаваха.

— Е, братя — каза хрипкавият, — да се помолим на бога и да поемем.

— „Отче наш, иже еси на небесах — тихо запяха просяците. — Да светится име твое, да приидет царствие твое...“

Просяците станаха и тръгнаха.

— За какво говореха? — тихо попитах Севрюк.

— Не знам — отговори той. — Ще отида да попуша по-далеч от сеното.

Той стана и излезе изпод навеса.

— Каква е тая работа! — учудено каза той от тъмнината. — Я елате тук.

Аз скочих. Отвъд черната Брагинка, зад върбовите храсталаци, небето димеше и розовееше. Сякаш иззад съседните храсти изскачаха високи снопове искри. Сиянието се отразяваше неясно в реката.

— Какво ли гори? — попита Севрюк.

— Гори чифликът на Любомирски — отговори от тъмнината Лейзер.

Не бяхме го забелязали кога се е приближил до нас.

— Пан Севрюк — с молещ глас каза той, — пожалете и себе си, и бедния кръчмар. Ще впрегна конете ви и си вървете с бога. Неудобно е да останете тук.

— Защо?

— От селището може да дойдат драгуни или стражари. Те не могат да вземат нищо от кръчмаря. Кръчмарят нито е видял, нито е чул нещо.

— Ние също не сме видели нищо — каза Севрюк.

— Пане! — възклика Лейзер. — Заклинам ви във вашия православен бог! Заминете си. Не ми трябват вашите пари. За мене спокойствието е по-скъпо. Нали виждате какво става наоколо!

— Е, добре, добре — съгласи се Севрюк. — Вие, Лейзер, сте човек със слаби нерви. — Впрегнете конете.

Лейзер бързо впрегна конете. Ние си заминахме.

Пътят минаваше по брега на Брагинка. Севрюк бе отпушнал поводите, не управляващ конете, които си вървяха сами. Сиянието от пожара се усилваше. По лицата ни шибаха мокри клончета.

— Сега е ясно — тихо каза Севрюк. — Запалили са чифлика на Любомирски.

— Кой ли го е запалил?

— Не знам. Сигурно са го запалили заради момчето водач. Но ние с вас не сме нощували в кръчмата и не сме видели нищо. Нали?

— Добре — съгласих се аз.

Отвъд Брагинка се чу тихо, но ясно изсвирване. Севрюк поспря конете. Свиренето се повтори. Талигата се бе спряла между гъстите храстки. Не се виждахме от никъде.

— Ей, кръчмарю! — тихо извика от другия бряг един човек. — Ела ме превози!

Никой не отговори. Ние се ослушвахме.

Чу се плискане. Очевидно човекът се бе хвърлил във водата да плува. Скоро го видяхме иззад храстите. Той плуваше сред реката, слабо осветена от сиянието. Водата го влачеше силно.

Близо до нас човекът излезе на брега. Чуваше се как от него се стича шумно вода.

— Е, почакай, Лейзер! — каза човекът и тръгна към гората. — Ще ми платиш, дето не ме превози.

Когато стъпките на човека утихнаха, ние продължихме бавно пътя си.

— Познахте ли го? — едва чуто попита Севрюк.

— Какво? — не разбрах аз.

— Познахте ли човека?

— Не.

— Момъкът, дето идва у нас и пи мляко. Сякаш беше неговият глас. Сега е ясно. Майстриите са се оплакали на Гон. А това е негов човек, гоновец. Той е запалил чифлика. Така мисля аз. Лейзер го е пренесъл на оня бряг. Но не забравяйте, че ние с вас не сме видели и не знаем нищо.

Севрюк предпазливо запуши, като закриваше кибритената клечка с полата на пелерината си.

Сиянието се олюоляваше в небето. Реката шумеше в залените от водата храсти, осите на колелата скърцаха. След това от блатата се надигна студена мъгла.

Едва на разсъмване измокрени и премръзнали се довлякохме до чифлика.

След тоя случай се заточиха неспокойни дни. Те ми харесваха. Харесваше ми постоянното очакване на опасности, тихите разговори и слуховете, които Трофим донасяше за внезапното появяване на Андрей Гон ту тук, ту там.

Харесваше ми студената Брагинка, разбойническите храсти, загадъчните следи от подкови по пътя, които не се виждаха до вчера. Да си призная, искаше ми се дори Андрей Гон да нападне чифлика на Севрюк, но без да върши грабеж и убийства.

Но вместо Андрей Гон веднъж на мръкване в чифлика дойдоха драгуни. Те слязоха от конете до пътната врата. Един офицер с напрашени ботуши се приближи до верандата, дето пиехме чай, извини се и попита:

— Вие ли сте господин Севрюк?

— Да, аз съм — отговори Севрюк. — С какво мога да ви у служа? Офицерът се обърна към войниците.

— Ей, Марченко! — извика той. — Я го доведи тута!

Двама драгуни изведоха иззад конете един бос човек. Ръцете му бяха вързани зад гърба. Човекът беше в черни войнишки панталони с избелели червени кантове.

Доведоха човека до верандата. Той гледаше втренчено Марина Павловна, сякаш искаше да ѝ каже нещо.

— Познавате ли тоя момък? — попита офицерът.

Всички мълчаха.

— Вижте го по-добре!

— Не — каза Марина Павловна и побледня. — Никога не съм виждала тия човек.

Човекът трепна и наведе глава.

— Ами вие познавате ли го? — обърна се офицерът към Севрюк.

— Не. Не го познавам.

— Е, братле — обърна се офицерът към човека, — току лъжеш, че си бил тukашен и че си работил в чифлика на господа Севрюкови! Работата ти сега е спукана!

— Добре де! — каза човекът. — Водете ме! У вас е силата, но не и правдата.

Марина Павловна скочи и отиде в стаята.

— Без много приказки! — каза офицерът. — Скоро излизай!

Драгуните си заминаха. Марина Павловна дълго плака.

— Как ме гледаше той — казваше тя през сълзи. — И как не се сетих! Трябваше да кажа, че го познавам и че е работил у нас.

— Къде ще се сетиш! — тюхкаше се Трофим. — Да бе направил поне някакъв знак. Но той е опожарил хубавичко чифлика на Любомирски. Чудесно го е опожарил. Заради убитото момченце.

Наскоро си заминах за Киев.

В паметта ми Полесието се запази като тъжна и малко загадъчна страна. В нея цъфтяха лютики и блатна тръстика, шумяха елхи и гъсти върби и тихият звън на нейните камбани сякаш никога нямаше да възвести на мълчаливите полещуци, че настъпва светъл народен празник. Така си мислех тогава. Но за щастие не стана така.

СЪН В БАБИНАТА ГРАДИНА

Баба Викентия Ивановна живееше в Черкаси заедно с леля ми Ефросиния Григориевна. Дядо ми отдавна бе умрял, а през онова лято, когато ходих в Полесието, умря от порок на сърцето и леля Ефросиния Григориевна.

Баба се премести в Киев у една от дъщерите си — леля Вера, която се бе омъжila за един голям киевски гешефтар.

Леля Вера имаше своя къща в предградието Лукяновка. Баба се настани в малка пристойка в градината до тая къща.

След независимия живот в Черкаси баба се чувствуваше като храненица в богаташката къща на леля Вера. Тя плачеше скришом и се радваше само, че живее отделно в пристойката, готовеше си сама и поне в това е самостоятелна и не е длъжна да дава сметка на богатата си дъщеря.

На баба й беше скучно сама и тя ме придума да напусна квартирата у пани Козловска и да се пренеса в пристойката при нея. В пристойката имаше четири малки стаи. В едната живееше баба, в другата — старият виолончелист Хатенбергер, третата стая баба даде на мене, а четвъртата беше студена, но се наричаше оранжерия. По целия под бяха наредени саксии с цветя.

В средата на лятото, когато се върнах от Полесието, в града беше пусто. Всички бяха заминали на летуване. Боря бе заминал на практика в Екатеринослав. В Лукяновка живееха само баба Викентия Ивановна и Хатенбергер.

Баба бе грохнала много, бе се прегърбила, предишната ѝ строгост бе изчезнала, но все пак тя не бе променила навиците си. Ставаше на разсъмване и веднага разтваряше широко прозорците. След това си правеше кафе на спиртника.

След като изпиеше кафето, тя излизаше в градината и седнала в плетеното кресло, четеше любимите си книги — безконечните романи на Крашевски или разказите на Короленко и Елиза Ожешко. Често, докато четеше, тя заспиваше — с побеляла коса, цялата в черно, сложила мършавите си ръце върху облегалата на креслото.

По ръцете и черната ѝ шапчица кацаха пеперуди. От дърветата тупваха презрели сливи. Топъл вятър духаше из градината и гонеше по алеите сенките на листата.

Високо в небето над баба сияеше слънцето — ясното и палещо слънце на киевското лято. И аз си мислех, че някога баба току ще заспи завинаги сред топлината и свежестта на тая градина.

Баба ми беше другар. Обичах я повече от всичките си близки. А и тя ми се отпращаше със същото. Баба бе отгледала пет дъщери и трима синове, а на стари години живееше съвсем сама. Всъщност и тя си нямаше никого. Тъкмо от тая наша самотност се бе родила взаимната ни привързаност.

Баба цяла излъчваше нежност и тъга. Въпреки разликата в годините ние имахме нещо много общо. Баба обичаше стиховете, книгите, дърветата, небето и собствените си размишления. Тя никога не ме принуждаваше да правя каквото и да било.

Единствената ѝ слабост беше тази, че при най-малка простуда ме лекуваше с изпитаното си лекарство. Тя го наричаше „спиритус“.

То беше едно зверско средство. Баба смесваше всички познати ѝ спиртове — винен, дървесинен, нишадърен — и към тая смес прибавяше терпентин. Получаваше се една червеникова течност, лютива като азотна киселина.

С тоя „спиритус“ баба разтриваше гърдите и гърба ми. Тя вярваше дълбоко в лечебната му сила. Из пристойката се разнасяше щипеща гърлото миризма. Хатенбергер веднага запушваше дебела пура. Синкавият дим застилаше стаята му с приятна мъгла.

Най-често баба заспиваше в градината, когато в стаята на Хатенбергер почваше да пее виолончелото.

Хатенбергер беше красив старец с къдрава, прошарена брада и сиви яростни очи.

Той свиреше съчинена от него пиеска. Тя се наричаше „Смъртта на Хамлет“.

Виолончелото ридаеше. Редуването на звуците, такива кънтящи, сякаш се разнасяха под сводовете на Елсинор, се съчетаваше с тържествени думи:

И нека четирима капитани в катафалка

да сложат Хамлет и като крал го понесат!

Слушайки музиката, аз си представях залата в Елсинор, тесните готически лъчи на слънцето, свиренето на фанфарите и грамадните — високи и леки — знамена над тялото на Хамлет. Те се навеждаха до земята и шумоляха. Ручеят отдавна вече бе отнесъл в морето букета на Офелия и вълните олюляваха далеч от бреговете венчетата от розмарин, незабравки и седефче — последни свидетели на нещастната ѝ любов. Виолончелото пееше и за това.

Баба се събуждаше и казваше:

— Боже мой, нима не можете да изсвириете нещо весело!

Тогава, за да угоди на баба, Хатенбергер ѝ свиреше любимия пасторал от „Дама пика“. „Мое миличко другарче, любезно пастирче“.

Баба се уморяваше от музиката. Тя си отпочиваше от нея вечерно време, когато Хатенбергер отиваше с виолончелото си на концертите в Търговската градина.

Аз ходех често на тия концерти. Оркестърът свиреше в бяло дървено павилионче, а слушателите седяха под открито небе.

Големите лехи с шибай и тютюнче миришеха силно и сладко в здрача. Поливаха ги преди всеки концерт.

Оркестрантите бяха осветени с ярки лампи. Слушателите седяха в тъмнината. Смътно се белееха рокли на жени, дърветата шумоляха, а понякога над главите святкаха светковици.

Но аз обичах най-много мрачните сиви вечери, когато в градината почти нямаше посетители. Тогава ми се струваше, че оркестърът свири само за мене и за младичката жена със спусната периферия на шапката.

Аз срещах тая жена почти на всички концерти. Тя ме поглеждаше внимателно. Аз я следях крадешком. Само веднъж погледите ни се срещнаха и ми се стори, че в очите ѝ блесна лукаво пламъче.

Скучното киевско лято се изпълни с мечти за тая непозната. То веднага престана да бъде скучно. Защумя със звънкогласи дъждове. Те се лееха от високото небе, шумоляха сред зеленината на градините. Стъклените капки, падайки от облаците, сякаш удряха по клавиши — стаята ми се изпълняше с непрекъснат звън. Струваше ми се истинско

чудо, че така може да пее обикновената вода, която се лее от покрива в зеленото каче.

— Цяло лято дъждове и слънце! — казваше баба. — Ще има добра реколта.

Зад леката мрежа на тия „дъждове и слънце“ и сиянието на небесната дъга нейде наблизо живееше непознатата. Аз ѝ бях благодарен, че тя бе се появила и веднага бе променила всичко наоколо.

Дори тротоарите от жълти тухли, покрити с малки локвички, сега ми се виждаха мили и приказни, както у Андерсен.

Между тухлите бе поникнала трева. Мравки се мъчеха да се измъкнат от локвичките.

Когато ме обземаше настроение да измислям или, както казваше баба на полски, настроение да „виждам нещата в розово“, всичко ми се виждаше чудно, дори киевските тротоари.

И досега не зная как да нарека това състояние. То се пораждаше от неуловими причини. В него нямаше нито капка възторг. Наопаки, то носеше спокойствие и почивка. Но достатъчно беше да изникне някоя най-дребна грижа — и то изчезваше.

Това състояние търсеше израз. И ето че през това горещо лято с „дъждове и слънце“ аз за пръв път почнах да пиша.

Аз криех това от баба. Понеже тя се чудеше, че седя и пиша по цели часове в стаята си, аз ѝ казвах, че се подготвям по литература и правя конспекти.

През дните, когато в Търговската градина нямаше концерти, отивах на Днепър или край града в изоставения парк „Забрави тъгата“. Той принадлежеше на киевския меценат Кулженко.

Срещу две-три цигари пазачът ми позволяваше да вляза в той парк — съвсем пуст и обрасъл в бурен. Езерата бяха покрити с блатна леща. По дърветата грачеха свраки. Изгнилите пейки се клатеха, когато сядах на тях.

В парка срещах само един стар художник. Той седеше под голям платнен чадър и рисуваше етюди. Художникът още отдалеч ме поглеждаше така сърдито, че нито веднъж не се реших да се приближа до него.

Промъквах се в най-големия пущинак, дето се издигаше изоставена къща, сядах на стъпалата на терасата и четях.

Зад гърба ми подскачаха врабци. Често дигах очи от книгата и гледах навътре в парка. Между дърветата падаше дрезгава светлина. Аз чаках. Бях убеден, че именно тук в той парк ще срещна моята непозната.

Но тя не идваше и аз се връщах у дома по най-дългия път — с трамвай през Приорка и Подол, а след това през Крещатик и Прорезната улица.

По пътя се отбивах в библиотеката на Идзиковски на Крещатик. Лятно време там беше пусто. Бледни от задуха младежи с мокри мустачки — помощници на Идзиковски — заменяха книгите ми. Аз вземах книги за мене и за баба. При тогавашното състояние ми се четяха само стихове. А на баба донасях романи от Шпилхаген и Болеслав Прус.

Връщах се у дома на Лукяновка уморен и щастлив.

Лицето ми пламтеше от слънцето и свежия въздух.

Баба ме чакаше. На малката кръгла маса в стаята ѝ бе сложена покривка. Върху нея бе наредена вечерята.

Разказвах на баба за „Забрави тъгата“. Тя ми кимаше. Понякога ми казваше, че ѝ е омръзнало сама през целия дълъг ден. Но тя никога не ми се караше, че се губех толкова дълго.

— Младостта си има свои закони — казваше баба. — Не е моя работа да се меся в тях.

След това отивах в стаята си, събликах се и лягах на тясното легло. Лампата осветяваше чепатите клони на ябълката зад прозореца.

През първия лек сън чувствувах нощта, нейния мрак и необятна тишина. Обичах нощите, макар че ме беше страх при мисълта, че над Лукяновка, над покрива на нашата пристройка, във висините минават Стрелецът и Водолеят, и Близнаците, и Орион, и Девата.

Написах разказ, в който предадох цялото това киевско лято: виолончелиста Хатенбергер, непознатата в Търговската градина, „Забрави тъгата“, нощите и мечтателния, малко смешен гимназист.

Дълго се мъчих над той разказ. Думите губеха твърдостта си, ставаха меки като памук. Натрупването на красиви неща изморяваше и самия мене. От време на време стигах до отчаяние.

По това време в Киев излизаше едно списание със странното име „Рицар“. Редактираше го известният киевски литератор и любител на изкуствата Егений Кузмин.

Дълго се колебаех, но все пак отнесох разказа в редакцията на „Рицар“.

Редакцията се помещаваше в квартирата на Кузмин. Отвори ми един дребен учтив гимназист и ме отведе в кабинета на Кузмин. На килима седеше пъстър булдог. От устата му течаха лиги и той ме гледаше с болните си очи.

Беше задушно. Миришеше на дим от миризливи свещи. Върху черните тапети на стената бяха окачени бели маски на гръцки богове и богини. Навред се виждаха високи қупчини книги в изсъхнали кожени подвързии.

Аз чаках. Книгите попукваха. После влезе Кузмин — твърде висок, твърде slab, с бели пръсти. По тях блестяха сребърни пръстени.

Той разговаряше с мене, навел почтително глава. Аз се червях и не знаех как да се измъкна по-скоро. Разказът ми се виждаше вече бездарен, а самият аз — пелтечещ глупак.

Кузмин бавно прелистваше ръкописа с повехналите си пръсти и отбеляза нещо с острия си нокът.

— Моето списание — каза той — е трибуна на младите таланти. Много ще се радвам, ако намерим още един сърат. Ще прочета разказа и ще ви напиша една отворена картичка.

— Ако не ви затруднява, моля да ми изпратите отговора в затворено писмо.

Кузмин се усмихна, с което искаше да каже, че е разbral, и наведе глава.

Аз си излязох. Изтичах запъхтян по стълбата и изскочих на улицата. Дворниците поливаха паважа. Водата пращеше в маркучите. Ситни пръски полепваха по лицето ми. Стана ми по-леко.

Скочих в движение в трамвай, за да избягам по-скоро от това място. Пътниците ме поглеждаха на смешливо. Скочих от трамвай и тръгнах пешком.

Над Сенния пазар се виеше прах. Над скучната Лвовска улица плуваха еднакви кръгли облаци. Миришеше остро на конски тор. Едно дръгливо конче влачеше талига с чували въглища. До талигата вървеше изцапан с въглища човек и унило викаше:

— А въглища, а!

Спомних си, че на масата в задушния кабинет на Кузмин стои моят разказ, пълен с красоти и неясни мисли за живота.

Досрамя ме. Заклех се да не пиша вече никакви разкази.

— Не, не е това, не е това! — повтарях аз. — А може би, макар и лошо, все пак да е това?

Не знаех нищо. Съвсем се обърках.

Завих по Глубочица към Подол. Вън на открито обущари тракаха с чукчета по стари подметки. Изпод чукчетата излизаха струйки прах. Дечурлига стреляха с прашки по врабците. В селска кола караха брашно. То се сипеше от пробитите чували по паважа. По дворовете жени простираха цветно пране.

Денят беше ветровит. Вятърът развяваше сметта над Подол. Високо на хълма над града се издигаше със сребърните си кубета Андреевската катедрала — гиздава творба на Растрели. Червените капители на колоните се извиваха могъщо.

Отбих се в една кръчма и пих чаша кисело вино. Но от това не ми стана по-леко.

Надвечер се върнах вкъщи с болки в главата. Баба веднага ме разтри със „спиритус“ и ме сложи да си легна.

Бях убеден, че съм направил непоправима грешка — написал съм отвратителен разказ и с това сам си пресякох за цял живот възможността да пиша. Край мене нямаше никой, който да ми каже какво да правя по-нататък. Нима е възможно да се стремиш с цялата си душа към нещо любимо и да знаеш, че то е безплодно!

Хатенбергер засвири под сурдинка в стаята си. Сега той свиреше не „Смъртта на Хамлет“, а откъси от новата си пиеска „Пир през време на чума“. Хатенбергер бе работил много над тая си пиеска и често свиреше отделни откъси на баба и мене.

Баба все се учудваше на мрачната фантазия на Хатенбергер.

— Ту смърт, ту чума! — оплакваща се тя. — Не го разбирам аз това. Според мене музиката трябва да весели хората.

Сега Хатенбергер свиреше любимото си място:

*И носеха се жалостни стенания
по бреговете на потоци сини,
протичащи и весело, и мирно
през рая див на твоята родина!*

— Да! Това е то! — мърморех аз. — „През рая див на твоята родина“.

Дивия рай! Тия думи ме шибнаха в гърдите като целебен вятър. Трябва да се стремя, трябва да работя, трябва да живея с поезията, със словото. Досещах се колко дълъг и колко труден ще бъде тоя път. Но, кой знае защо, това ме успокои.

След два дни се получи отворената картичка на Кузмин. Той не бе изпълнил молбата ми и не бе ми отговорил със затворено писмо.

Кузмин пишеше, че прочел разказа ми и щял да го помести в следващата книжка на списанието.

Разбира се, баба прочела тая отворена картичка. Тя дори си поплака.

— Баща ти Георгий Максимович — каза тя — ми се присмиваше. Но той беше добър човек. Жал ми е, че не е жив сега.

Баба ме прекръсти и ме целуна.

— Хайде труди се и бъди щастлив. Както изглежда, бог се е съжалил над мене и накрай време ми донесе тая радост.

Когато излезе броят на „Рицар“ с разказа, баба дори опече „мазурки“ и приготви празнична закуска.

На закуската баба облече черната си копринена рокля. По-рано тя я обличаше само на Великден. На гърдите ѝ бе закичено букетче от изкуствен хелиотроп. Но сега баба не се подмлади от тая рокля, както се подмладяваше по-рано. Само черните ѝ очи се смееха, когато ме гледаше.

По купичката със сладко кацаха оси. А Хатенбергер, сякаш досетил се за това, което ставаше у нас, свиреше мазурката на Венявски и почукваше в такт с крака си.

„ЗЛАТНИЯТ ЛАТИНСКИ ЕЗИК“

Латинистът Субоч ме гледаше с кръглите си очи. Мустасите му бяха щръкнали.

— И това ми било осмокласник! — каза Субоч. — Дявол знае с какво се занимавате! Би трябвало да ви намаля поведението на четири. Тогава ще ви дойде умът в главата!

Субоч беше прав. Тоя номер, или както го наричахме ние, „психологически опит“, който направихме в час по латински език, наистина можеше да се окачестви само с думите: „Дявол знае какво“.

Някога в нашата класна стая имаше окачени картини. Бяха ги снели отдавна, но на стените останаха шест големи железни куки.

Тия куки ни наведоха на една „сполучлива мисъл“. Нашият клас я осъществи блестящо и ловко.

Субоч беше стремителен човек. Той долиташе в класа като метеор. Полите на сюртука му се развяваха. Пенснето му лъщеше. Дневникът разсичаше със свистене въздуха, летеше по траекторията си и падаше на масата. Зад гърба на латиниста се вдигаха облаци прах. Класът скачаше, като тракаше с капаците на чиновете, и сядаше със същото трополене. Стъклената врата дрънчеше. Врабците зад прозорците изхвръкваха от тополите и шумно отлитаха във вътрешността на градината.

Така обикновено Субоч идваше в класа.

Той се спираше, изваждаше от джоба мъничкия си бележник, поднасяше го към късогледите си очи и замираше, вдигнал молива в ръка. Вихърът се сменяше със страшна тишина. Субоч търсеше в бележника си поредната жертва.

Шестима най-леки и дребни ученици, в това число и аз, бяхме окачени със здраво стегнатите колани за куките. Куките ни убиваха страшно на кръста. Дишането ни спираше.

В класната стая се втурна Субоч. В това време всички останали ученици направиха „стойка“ между чиновете — изправиха се с краката нагоре и с главата надолу, опирайки се о чиновете.

Субоч се затече и не можа да се спре. Той хвърли дневника на масата и в същия миг целият клас с грохот мина в „изходно положение“ — всички стъпиха на крака и седнаха по местата си. А ние шестимата откопчахме коланите си, скочихме на пода и също седнахме на чиновете си.

Настъпи зловеща звънтяща тишина. Всичко беше в пълен ред. Ние седяхме с невинен израз, сякаш нищо не бе се случило.

Субоч се развиля. Но ние чисто и просто отричахме всичко. Упорито доказвахме, че не е имало нищо, че никой не е висял на стената и класът не е правил никаква „стойка“. Дори се осмелихме да загатнем, че Субоч страда от халюцинации.

Латинистът се обърка. Той извика шестимата ученици, които висяха на куките, и ги огледа подозрително от всички страни. По куртките нямаше следи от варта на стената. Субоч сви рамене. Той погледна към куките, взря се в пода — да види дали там няма паднала мазилка. На лицето му се изписа тревога: Субоч беше много мнителен.

— Дежурният — каза Субоч, — извикайте Платон Фьодорович.

Дежурният излезе и се върна заедно с надзирателя Платон Фьодорович.

— Нищо ли не сте забелязали в началото на моя час — обърна се към него Субоч.

— Не — отговори Платон Фьодорович.

— Никакъв шум, трополене?

— Класът винаги става и сяда с известен шум — предпазливо отговори Платон Фьодорович и с недоумение погледна Субоч.

— Благодаря ви — каза Субоч. — Стори ми се, че в класа станаха няколко странни явления.

Платон Фьодорович погледна очаквателно Субоч.

— А какво именно? — угоднически попита той.

— Нищо! — отсече Субоч, като се разсърди изведнъж. —

Извинете, че ви обезпокоих.

Платон Фьодорович разпери ръце и излезе.

— Седете тихо — каза ни Субоч и взе дневника. — Ще се върна ей сега.

Той излезе и след няколко минути се върна заедно с инспектора Варсонофий Николаевич, който имаше прякор Варсапонт.

Варсапонт ни огледа внимателно, после се приближи до стената, стъпи на един чин и поsegна към една от куките. Куката изскочи от стената почти без съпротива.

— Тъка! — загадъчно каза Варсапонт и пъхна куката обратно.

Класът следеше Варсапонт.

— Тъка! — повтори Варсапонт. — Какво означава тоя сън?

— Тъка! — трети път каза той, поклати глава и излезе.

Субоч седна до масата и седя така дълго, вперил очи в дневника и размишлявайки. После скочи от мястото си и изхвръкна от класа. Вратата издрънча. Врабците отлетяха от тополите. Вятърът подухна между чиновете, разявайки страниците на учебниците ни.

До края на часа ние седяхме сами, стараейки се да не шумим. Ние бяхме разтревожени от успеха на „психологическия опит“ и се страхувахме да не би след това Субоч да се побърка.

Но всичко завърши по-просто. Слухът за „психологическия опит“ се разнесе из гимназията и предизвика завистлив възторг.

Учениците от по-долния клас решили да повторят този опит с единого от учителите си. Но както е известно, гениалното се удава само веднъж. Работата завършила с провал.

Субоч разбра всичко и изпадна в ярост. Той произнесе изобличителна реч. Тя не беше по-лоша от знаменитата реч на Цицерон „Докога, о Катилина, ще злоупотребяваш с нашето търпение!“

В тая реч Субоч направи неочекван завой. Той ни караше да се засрамим не задето сме го въвели в заблуда, а задето сме се осмелили да се държим така недостойно в час по „златния латински език“, в час по най-великолепния от всички езици в света.

— Латински език! — възклицаваше той. — Езикът на Овидий и Хораций! На Тит Ливий и Лукреций! На Марк Аврелий и Цезар! Пред него са благоговеели Пушкин и Данте, Гьоте и Шекспир! И не само са благоговеели, но впрочем са го и познавали много по-добре от вас. Златният латински език! Всяка негова дума може да се отлее от злато. От това хората няма да изгубят нито един грам скъпоценен метал, защото в латинския език няма словесна марда. Той е целият излян. А вие? Какво правите вие? Вие се подигравате с него! Вие си позволявате да превръщате в панаир занятията с този език. Вашите глави са

натъпкани с евтини мисли! С марда! С анекдоти! С футбол! С билярд!
С пущене! С подигравки! С кино! С всякакви глупости! Засрамете се!

Субоч гърмеше. Ние бяхме смазани от тежестта на тия обвинения и от картината на собственото си нищожество. Но освен това бяхме и обидени. Повечето от нас прекрасно знаеха латински език.

Помирението бе постигнато наскоро. А след това настъпи и най-големият триумф на „златния латински език“.

Стараейки се да загладим вината си пред Субоч, ние залегнахме ожесточено над латинския език. Ние бяхме свикнали със Субоч и го обичахме много.

И ето дойде най-после тоя паметен ден, когато Субоч бе принуден да постави петорка на всички, които изпитваше.

— Щастливо стечение на обстоятелствата! — каза той и се усмихна под мустак.

И на следващия урок, колкото и да придираваше и да ни мъчеше с „неясни текстове“, Субоч отново трябваше да постави петица на всички.

Той сияеше. Но радостта му все пак бе отровена от известна тревога. Ставаше едно небивало в неговата практика явление. Чисто и просто това беше чудо.

След третия урок, когато отново всички получиха петици, Субоч стана мрачен. Както изглежда, той беше изплашен. Блестящото знание на латински добиващо характер на скандал. За това нещо заприказва цялата гимназия. Разнесоха се глупави слухове. Лошите езици обвиняваха Субоч в снизходителност към учениците, в това, че той си създава слава на най-добър латинист.

— Ще се наложи — с нерешителен глас каза веднъж Субоч — да поставя четворка поне на трима-четирима от вас. Как мислите?

Ние замълчахме обидени. Струващо ни се, че сега Субоч би бил доволен, ако някой от нас получеше двойка. Може би сега той дори съжаляваше, че бе произнесъл вдъхновената си реч за „златния латински език“.

Но ние не можехме вече да знаем латински език по-лошо, отколкото го знаехме. Никой от нас не се съгласяваше да се провали нарочно по латински, за да затвори устата на клеветниците. Ние се увлякохме в тая игра. Тя ни харесваше.

Всичко завърши с това, че Субоч не можа да понесе общото недоверие и нареди да бъдем изпитани публично.

Той покани в един от часовете помощник-попечителя на учебния окръг, директора, инспектора Варсапонт и познавача на латински език ксендза Олендски.

Субоч беше нечувано и лукаво придиричв. Той се мъчеше всяка да ни обърка и оплете. Но ние посрещнахме мъжествено неговите удари и изпитът мина блестящо.

Директорът се подсмиваше и потриваше ръце. Варсапонт чорлеше косата си. Помощник-попечителят снизходително се усмихваше. А ксендзът Олендски само клатеше побелялата си глава:

— Ex, че полиглоти! Ex, че безделници! Ex, че хитреци!

След изпита ние, разбира се, се отпуснахме. Не можахме да издържим такова напрежение. Отново се появиха четворки и тройки. Но Субоч се прослави като най-добър латинист и нищо вече не можеше да разколебае тая му слава.

ПРЕПОДАВАТЕЛИТЕ ПО ХУМАНИТАРНИ НАУКИ

Учителят по руска литература Шулгин, изящно старче с бяла чиста брада и сини очи, се отличаваше с едно необикновено качество: не понасяше безсмислените думи.

Достатъчно беше да чуе някоя безсмислица, и той веднага изпадаше в съкрушителна ярост. Изчерьвяващ се, грабващ учебниците и ги късаше на парчета или, счепкал ръце, ги разтърсващ пред изплашените ученици с такава сила, че кръглите му маншети се тракаха силно една о друга. При това Шулгин викаше:

— Вие! Именно вие! Моля ви се! Вън! Вие! Вън!

Тия припадъци завършваха със силно отмаляване. Разбира се, това беше болест. Знаехме го и ние, и всички учители, и надзирателите. Ако припадъкът продължеше, в класа на пръсти влизаше Платон Фьодорович и след като прегърнеше Шулгин през раменете, отвеждаше го в учителската стая. Там му даваше да пие валериан.

Но изобщо Шулгин беше кротък и мълчалив старец. Той предаваше руска литература така, че тя изглеждаше примитивна и безоблачна. Бележките поставяше на слухи. В по-долните класове плачливите и натрапничави ученици лесно успяваха да накарат Шулгин да поправи двойките им на тройки, а тройките на четворки.

Веднъж в часа на Шулгин ние пишехме съчинение на баналната тема: „Женските типове в произведенията на Тургенев“.

Изцапан с мастило, гримасничещ и нахален, ученикът Гудим неочеквано извика:

— Папагалите долетяха на булеварда!

Това беше една от ония безсмислици, от които Шулгин изпадаше в ярост. Припадъкът започна веднага.

Шулгин улови Гудим за раменете и почна да го раздруска с такава сила, че главата на Гудим се чукаше о стената. После Шулгин дръпна на гърдите формения си сюртука. Златните копчета изхвръкнаха и се търкулнаха по пода.

Матусевич го улови за ръцете. Един от нас изскочи в коридора да извика Платон Фьодорович.

Шулгин седна на един чин, улови се за главата и глухо зарида.

Мнозина от нас не издържаха това зрелище и се скриха зад вдигнатите капаци на чиновете.

Дойдоха изплашеният инспектор и Платон Фьодорович. Те отведоха Шулгин.

В класа цареше тишина. От мястото си стана Станишевски. Той беше много бледен. Приближи се бавно до Гудим и каза:

— Хлапак! Веднага се махай от нашия клас! Иначе няма да останеш жив! Хайде!

Гудим се усмихна криво и не се помръдна от мястото си. Станишевски го улови за гърдите, дръпна го към себе си и го събори на пода. Гудим скочи. Класът мълчеше.

— Хайде! — повтори Станишевски.

Гудим тръгна към вратата, като се олюляваше. На прага той се спря. Искаше да каже нещо, но в него бяха вперени четиридесет студени и враждебни очи. Гудим сви глава между раменете и излезе.

Той не дойде вече в класа. Пък не можеше и да дойде — законите на училищния морал бяха безпощадни закони. Те не можеха да бъдат нарушени.

Родителите на Гудим го отписаха от нашата гимназия и го преместиха в реалното училище на Валкер, приют на хулигани и слаби ученици.

След тоя случай Шулгин се разболя. Той боледува дълго, но след като оздравя, не се върна. Лекарите му забранили да бъде преподавател.

Понякога го срещахме в Николаевската градинка. Той седеше, опрял брадичката си на бастуна, и се грееше на слънце. Децата си играеха на пясъка в краката му. Ние се покланяхме на Шулгин, но той само ни поглеждаше изплашено и не отговаряше на поклоните ни.

Отначало не ни вървеше на учители по руска литература. След Шулгин дойде Тростянски — висок, наперен, с бледно и сухо лице.

Според него всички руски писатели се делели на благонадеждни, заслужаващи изучаване, и на бунтари и отклонили се от правия път разночинци. За последните той говореше със съжаление, като за загинали таланти.

Тростянски ни дразнеше. В класните си работи ние събaryaхме неговите божества и превъзнасяхме бунтарите. Учтиво усмихнат, Тростянски с тих глас ни доказваше, че грешим и ни поставяше двойки.

Тростянски бе сменен от преподавателя по психология и руска литература Селиханович, който приличаше на поета Брюсов. Той носеше черен, закопчен от горе до долу цивилен сюртук.

Беше мек и талантлив човек. Той „проми“ пред нас руската литература, както опитните майстори реставратори промиват картините. Махна от нея праха и калта на неправилните и дребнави оценки, на равнодушието, на казионните думи и скучното зубрене. И тя блесна пред нас с такива великолепни краски, дълбочина на мисълта и с такава велика правда, че мнозина от нас, вече зрели юноши, бяха поразени.

От Селиханович ние научихме много неща. Той ни откри не само руската литература. Откри ни епохата на Възраждането и европейската философия на деветнадесети век, приказките на Андерсен и поезията на „Песен за похода на Игор“. Дотогава ние безсмислено зурехме наизуст старославянския текст.

Селиханович имаше рядък дар на живописно изложение. В неговите уроци дори най-сложните философски построения ставаха понятни, стройни и предизвикваха въздорг с широтата на човешкия разум.

Философите, писателите, учените, поетите, чиито имена дотогава възкресяваха в паметта само мъртви дати и сухо изброяване на „заслугите им пред човечеството“, се превръщаха в осезаеми хора. В изложението на Селиханович те никога не съществуваха сами по себе си, извън епохата си.

На уроците за Гогол Селиханович възкресяваше пред нас Рим от времената на Гогол — неговата карта, неговите хълмове и развалини, художниците му, карнавалите, самия въздух на римската земя и синевата на римското небе. Цели върволици забележителни хора, свързани с Рим, минаваха пред нас, извикани на живот с магическа сила.

Тая магическа сила беше проста и достъпна за всекиго и тя се наричаше знание, одухотворено от любов и въображение.

Ние минавахме от една епоха в друга, от едни извънредно интересни места в други, не по-малко интересни. Изучавайки литературата, заедно със Селиханович, ние се озовавахме навред — сред майсторите на оръжие в Тула, в казашките станици на границата на Дагестан, под ръмящия дъжд на „болдинската есен“, в сиропиталищата и затворите за длъжници в Дикенсова Англия, по пазарите на Париж, в изоставения манастир на остров Майорка, дето е боледувал Шопен, и в безлюдния Таман, дето морският вятър шумоли в стеблата на сухата царевица.

Ние проследихме отблизо живота на ония хора, на които дължахме познаването на своята страна и на света и чувството си за прекрасното — живота на Пушкин, Лермонтов, Толстой, Херцен, Рилеев, Чехов, Дикенс, Балзак и на мнозина още от най-добрите люде на човечеството. Това ни изпълваше с гордост, със съзнание за силата на човешкия дух и изкуството.

Наред с това Селиханович ни учеше и на неочаквани неща — на учтивост и дори на деликатност. Понякога той ни задаваше гатанки.

— В стаята седят няколко души — казваше той. — Всички кресла са заети. Влиза една жена. Тя е с разплакани очи. Какво трябва да направи учтивият човек?

Ние отговаряхме, че учтивият човек естествено трябва да отстъпи веднага креслото си на жената.

— Ами какво трябва да направи не само учтивият, но и деликатният човек? — питаше Селиханович.

Ние не можехме да се досетим.

— Да ѝ отстъпи място гърбом към светлината — отговаряше Селиханович, — та да не се вижда, че очите ѝ са разплакани.

Селиханович ме зачуди с това, че като му заприказвах за желанието си да стана писател той попита:

— А притежавате ли достатъчно твърдост?

Аз не подозирах, че тая черта е необходима за заниманието с литературата. Отпосле се убедих, че Селиханович е бил прав.

Веднъж той ме спря в коридора и каза:

— Елате утре на сказката на Балмонт. Непременно: вие искате да станете прозаик — значи необходимо ви е да познавате добре поезията.

Отидох на сказката на Балмонт. Тя се наричаше „Поезията като вълшебство“.

В салона на Търговския клуб беше тясно и душно. На малката маса, покрита със зелена кадифена покривка, горяха два бронзови канделабъра.

Влезе Балмонт. Той беше в сюртук, с разкошна копринена връзка. В петлицата му бе пъхната скромна полска маргаритка. Рядката му жълтеникова коса падаше върху яката. Сивите му очи гледаха загадъчно и дори високомерно над главите. Балмонт не беше вече млад.

Той заприказва с провлачен глас. След всяка фраза мъркваше и се ослушваше в нея, както човек се ослушва в звука на струната на пианото, когато е натиснат педалът.

След отдиха Балмонт чете свои стихове. Тогава ми се струваше, че цялата melodичност на руски език се крие в тия стихове.

*Там кукувица плаче в тишината,
тъгува и се моли в глуха самота.
Как весело, как тъжно е в гората
и колко мил и хубав е света!*

Той четеше, вдигнал високо червеникавата си брадичка. Стиховете се разливаха на вълни из салона.

*Сякаш тих далечен тропот, там навън аз чувам
ропот,
непонятен страшен шепот — шепот тъжсен на
дъждса.*

Балмонт свърши. Висулките на полилеите затрепериха от ръкопляскания. Балмонт вдигна ръка. Всички стихнаха.

— Ще ви прочета „Гарванът“ от Едгар По — каза Балмонт. — Но преди това искам да ви разкажа как съдбата все пак бива милостива към нас, поетите. Когато Едгар По умрял и го погребали в Балтимор,

роднините на поета сложили на гроба му необикновено тежка каменна плоча. Очевидно тия набожни квакери се страхували да не би метежният дух на поета да се изскубне от гробищните окови и да почне отново да смущава спокойствието на деловите американци. И ето, когато спущали плочата на гроба на Едгар, тя се разцепила. Тая разцепена плоча лежи над него и досега и в пукнатините и всяка пролет цъфтят незабравки. С това име между другото Едгар По е наричал рано починалата си прелестна жена Вирджиния.

Балмонт почна да чете „Гарванът“. В салона польхна мрачна и великолепна поезия.

Навън зад прозорците не съществуваше вече нито Киев, нито светлините на Крещатик, увиснали в синкави вериги, не съществуваше нищо. Само вятърът свиреше унило над черната, затрупана със сняг равнина. И желязната дума „невърмър“падаше тежко в пустотата на нощта като удари на часовниковата кула.

„Невърмър“ — „никога“! Съзнанието съвсем не се помиряващо с това. Нима никога? Никога ли няма да се върне на земята Вирджиния и никога ли няма да почука игриво и предпазливо на тежката врата? Никога ли няма да се върнат младостта, любовта и щастието? „Не, никога!“ — грачеше гарванът и човекът се свиваше от самотност в изтъканото кресло и гледаше с болните си детски очи в хладната пустота. И тоя малък, изоставен от всички човек е бил Едгар По, великият поет на Америка.

Аз останах благодарен за през цял живот на Селиханович, задето той събуди у мене любов към поезията. Тя откри пред мене богатството на езика. В стиховете думите се обновяваха, добиваха пълна сила. Огромният образен свят на поетите влезе в съзнанието ми, сякаш от очите ми бяха снели превръзка.

Селиханович ни откри литературата и философията, а старецът Клячин — историята на Западна Европа.

Слаб, с разкопчан сюртук, винаги небръснат, с голяма адамова ябълка, с присвити и нищо невиждащи очи, Клячин говореше пресипнало, рязко, с откъслечни фрази.

Той хвърляше думите като парчета глина. С тях той ваеше статуите на Дантон, Бабьоф, Марат, Бонапарт, Луи Филип, Гамбета.

Когато говореше за Девети термидор или за предателството на Тиер, в гърлото му клокочеше негодувание. Той се забравяше до такава

степен, че запушваше цигара, но опомнил се, веднага я загасяше о най-близкия чин.

Клячин беше познавач на Френската революция. Съществуванието на този учител в тогавашната гимназия беше загадка. Понякога неговата реч се издигаше до такъв патос, сякаш той говореше не в класната стая, а от трибуната на конвента.

Той беше жив анахронизъм и заедно с това най-напредничавият човек от нашите учители.

Понякога ми се струваше, че това е последният стар монтаняр, който по едно чудо е доживял сто години и се е озовал в Киев, спасил се от гилотината и смъртта в блатата на Гвиана и не изгубил нито капка от суровия си ентузиазъм.

От време на време Клячин се уморяваше. Тогава той ни разказваше за Париж през време на революцията — за неговите улици и къщи, за това, какви фенери светели тогава по площадите, как са се обличали жените, какви песни е пял народът, как са изглеждали вестниците.

След часовете на Клячин на мнозина от нас се искаше да се пренесем цял век назад, за да бъдем свидетели на великите събития, за които той ни разказваше.

ИЗСТРЕЛ В ТЕАТЪРА

Паркетът в актовата зала беше дотолкова излъскан, че в него като в езеро се отразяваха сините редици на гимназистите в мундири със светли копчета и запалените посред ден полилии.

В салона цареше лек шум. Той изведенъж се прекъсна.

Звънтейки с шпорите, в салона влезе един нисък полковник със светли изпъкнали очи. Той се спря и ни погледна отблизо. Засвириха тръби с медни гласове.

Ние стояхме, без да се помръднем.

След полковника и Николай Втори, влезе, кимайки, една висока суха жена в бяла твърда рокля, с грамадна шапка на главата. От периферията на шапката й висяха щраусови пера. Лицето на жената беше безжизнено, красиво и зло. Това беше императрицата.

След нея едно след друго вървяха момичета със стиснати устни в също такива твърди бели рокли. Тия рокли не се огъваха. Те нямаха гънки и сякаш бяха направени от бял нагънат картон.

След момичетата — великите княжни — сякаш плуваше със силно шумолене една грамадна дама в лилава рокля с черни дантели, със златно пенсне и атлазена лента през рамото — фрейлина Нарижкина, възпитателка на царските дъщери. Под изопната копринена рокля изскачаха тъстините ѝ. Тя си вееше на лицето с дантелена кърпичка.

Така започна тържественото отпразнуване на стогодишнината на нашата гимназия.

Свитата закри от нас Николай. Ние виждахме само грижливо пригладените косъмчета по плешивите темета на министрите, алените ленти, белите панталони със златни лампази и щрипки на лачените обувки, генералските шалвари, сребърните колани.

Най-добрият декламатор в гимназията Неделски четеше на царя поздравителни стихове, собствено съчинение. Той ги произнасяше старательно с дървения си глас. Обръщащ се към царя на „ти“.

След това свитата се отдръпна и по широкия проход към нас се приближи Николай. Той се спря, попипа русите си мустаци и каза

бавно с фъфлене:

— Здравейте, господа.

Ние отговорихме, както ни бяха учили — тихо, но ясно:

— Здраве желаем, ваше императорско величество!

Аз стоях последен в редицата, защото бях най-ниският от нашия завършващ гимназията клас. Николай се приближи до мене. Лек тик сгърчаваше бузата му. Той ме погледна разсеяно усмихна се както винаги само с очите и попита:

— Как е фамилното ви име?

Аз отговорих.

— Малорусин ли сте? — попита Николай.

— Да, ваше величество — отговорих аз.

Николай ме изгледа с отегчен поглед и се приближи до съседа ми.

Той обиколи всички и питаше всекиго за фамилното му име.

След обхода започна концерт. Николай го слушаше прав. И затова всички стояха прави.

С целия си вид Николай сякаш искаше да покаже, че са му омръзнали тържествата и че няма намерение да губи времето си на ученически концерти. Той нетърпеливо дърпаше ръкавицата си, снета от дясната ръка.

Претупаха набързо концерта. Ученическият оркестър изsviri „Слава, слава на нашия руски цар“. След това някой рецитира „Вещия Олег“, а хорът изпя кантата.

Всичко това беше скучно и никому ненужно. Министрите се прозяваха зад гърба на царя. Тежко беше да гледаш участниците в концерта — те трепереха от страх.

През време на концерта ние разглеждахме министрите и свитата.

Учуди ни разликата между царя и свитата му. Неувледен и дори тромав, Николай се губеше сред голямата си свита. Тя звънтеше и блестеше със злато и сребро, ботуши с лачени кончови, паласки, акселбанти, темляци, саби, шпори, наметки и ордени. Дори когато хората от свитата стояха неподвижно, пак чухахме неясен звън от техните регалии и оръжия.

Николай изслуша с каменно лице концерта и си отиде от гимназията. Той беше недоволен, защото имаше да разчиства свои сметки с нашата гимназия. Два дни преди това тържество бившият

ученик от нашата гимназия Багров бе стрелял в операта срещу министър Столипин и бе го ранил смъртоносно. За това ще разкажа по-нататък.

По случай стогодишнината на гимназията бяха решили да я превърнат в лицей. Указът за това бе приготвен. Но след изстрела в театъра сметнаха това за неудобно — как може да се дадат лицейски права на една гимназия, която възпитава политически престъпници!

Затова само преименуваха гимназията, като я нарекоха „Императорска Александровска“ — в чест на Александър Първи, а вместо обикновените гербове гимназистите почнаха да носят гербове с вензел „А“ и с корона.

Новите букви на този герб „ИАГ“ дадоха на учениците от другите киевски гимназии богата храна за подигравки. На тая почва ставаха и сбивания.

Ние, гимназистите от последния клас, решихме да доизносим старите си гербове. Началството негодуваше, но ние се оправдавахме с това, че нямаме пари да си купим нови гербове и токи. В края на краишата началството махна с ръка. Нямаше смисъл да се кара със завършващия учението си клас.

По случай пристигането на Николай в Киев имаше разнообразни тържества. Откриха грозния бронзов паметник на Александър Втори и още по-грозните гипсови паметници на светиите Олга, Кирил и Методий. В околностите на Киев ставаха маневри. Освещаваха и откриваха нещо, уреждаха религиозни шествия и тържествени представления. Цяла седмица на къщите висяха знамена.

На хиподрума след конните надбягвания бе уреден парад на всички киевски гимназии.

Ние минахме пред Николай, вдигайки прах. Залязващото слънце блестеше в очите ни. Не виждахме нищо и „изкривихме редиците“. Военните оркестри ревяха с последни сили.

Нашата гимназия се отличи с това, че забрави да отговори на поздрава на царя. Към нас долетя с коня си един пълен генерал, дълго ни руга и сърдито дърпаше поводите. Червеникавият му кон присвиваше уши и се дърпаше назад.

В операта бе дадено тържествено представление, на което присъствува Николай. На това представление отведоха учениците и ученичките от последните класове на всички гимназии.

Отведоха и нашия клас.

По тъмната служебна стълба ни поведоха към галерията. Галерията беше заключена. Ние не можехме да слезем на по-долните балкони. На вратите стояха любезни, но нахални жандармски офицери. Те си намигваха, като пущаха хубавичките гимназистки.

Аз седях в задните редици и не виждах нищо. Беше много горещо. Таванът на театралния салон висеше над самите ни глави.

Едва през време на антракта се измъкнах от мястото си и се приближих до преградата. Облакътих се и гледах към салона. Той бе забулен в лека мъгла. Сред тая мъгла пламтяха разноцветните светлини на брилянтите. Императорската ложа беше празна. Николай и семейството му бяха се оттеглили в аванложата.

До преградата, която отделяше салона от оркестъра, стояха министрите и хората от свитата.

Гледах към салона, като се ослушвах в сливащия се шум на гласовете. Оркестрантите с черни фракове седяха до пюпитрите си и въпреки обичая не настройваха инструментите си.

Изведнъж се чу рязък тръсък. Оркестрантите скочиха от местата си. Тръсъкът се повтори. Аз не разбрах, че това са изстrelи. Една гимназистка, която седеше до мене, извика:

— Гледайте! Той седна направо на пода!

— Кой?

— Столипин. Ето там! До преградата за оркестъра!

Погледнах натам. В театъра беше необикновено тихо. До преградата на пода седеше висок човек с кръгла черна брада и лента през рамото. Той шареше с ръце по преградата, сякаш искаше да се улови за нея и да стане.

Около Столипин нямаше никой.

По пътеката към изхода вървеше млад човек във фрак. От такова далечно разстояние аз не можах да видя лицето му. Забелязах само, че той върви съвсем спокойно, без да бърза.

Някой се развива провлачен. Чу се грохот. От ложите на белетажа скочи един офицер и улови младия човек за ръката. Тутакси около тях се насьбра тълпа.

— Опразнете галерията! — каза зад гърба ми един жандармски офицер.

Нас ни изгониха бързо в коридора. Затвориха вратата за към салона.

Ние стояхме и не разбирахме нищо. От салона долетя глух шум. После той стихна и оркестърът засвири „Боже, царя пази“.

— Той е убил Столипин — каза ми шепнешком Фицовски.

— Не разговаряйте! Излизайте бързо от театъра! — извика жандармският офицер.

По същата тъмна стълба ние излязохме на площада, ярко осветен от фенери.

Площадът беше пуст. Вериги от конни стражари бяха избутали в страничните улици на съbralите се около театъра и продължаваха да ги избутват по-нататък. Конете нервно пристъпваха от крак на крак, като се дърпаха назад. По целия площад се чуваше ситно чаткане на подкови.

Извири рог. Към театъра в широк тръс се приближи каретата за „Бърза помощ“. От нея изскочиха санитари с носилка и тичешком се втурнаха в театъра.

Ние се отдръпвахме бавно от площада. Искахме да видим какво ще стане по-нататък. Стражарите ни подканяха да бързаме, но те имаха такъв смутен вид, че ние не ги слушахме.

Видяхме как изнесоха на носилка Столипин. Качиха го в каретата и тя препусна по Владимирската улица. Отстрани на каретата яздеха конни жандарми.

Аз се върнах у дома на Лукяновка и разказах на баба и на Хатенбергер за убийството на Столипин.

Баба каза, че не бива да се стреля в театъра, защото могат да пострадат невинни хора. Хатенбергер се развълнува, надими с пурата си, каза, че той негодник Столипин все е трябало да бъде убит някога и веднага отиде в града да научи новините.

Той се върна след полунощ и разправи, че Малая Владимирска улица, дето лежи в лечебницата Столипин, е застлана със слама, а черносотниците призовават към погром срещу евреите.

— Само това липсваше! — извика разгневена баба.

Но Хатенбергер каза, че докато царят е в Киев, погром няма да има.

На другата сутрин баба ме попита:

— Ще отидеш ли пак в града?

— Да. В гимназията.

— Защо?

— Ще репетираме за посрещането на царя.

— По-добре се разболей и не отивай — посъветва ме баба. —

Ама че глупост измислили! Нима царят си няма друга работа, та ще излезе да се перчи пред хората?

Аз казах, че това сигурно е така.

— Но ти не ходи! — рече баба. — Всички се разтичали из града заради тоя Николай и не мислят нищо. Губят времето си с празни работи и глупости, сякаш бог ще продължи заради това живота им. Остани си вкъщи. Та мигар не може да те заболи глава! Поседи в градината, почети, а пък аз ще ти опека щрудел (така баба наричаше по полски баницата с ябълки). Не разбирам как може човек да губи без всянакъв смисъл времето си, когато навън е толкова хубаво!

Аз послушах баба и не отидох на репетицията.

Времето наистина беше прекрасно. Листата на ябълките бяха порозовели и почваха да съхнат. Някои листа бяха свити на тръбички и омотани с паяжина. По краищата на алеите цъфтяха червени и бели астри.

Между дърветата летяха жълти пеперуди. Те кацаха на малки групи навред, дето печеше слънцето — по каменните стъпала на верандата и по забравената в градината тенекиена лейка.

Сякаш смалило се през есента, слънцето се въртеше дълго над главата ми, приближавайки се към върховете на ореховите дървета.

Аз четях в градината, седнал в бабиното плетено кресло. От време на време чуха далечна музика, която долиташе от града. После оставих книгата и почнах да се взирям към алеята. Тя бе прорязана

между гъстата трева. По стръмните ѹ ръбове се тъмнееше дребен мъх, който приличаше на зелено кадифе. Посред тоя мъх се белееше нещо нежно. Това беше горска анемона, попаднала незнайно откъде в нашата градина и цъфнала за втори път.

Откъм двора дойде една бяла патица. Когато ме видя, тя се спря, покряка недоволно и си отиде, като се клатушкаше. Очевидно аз бях ѹ попречил. На покрива бяха накацали врабци, чистеха се, протягаха глави и надничаха надолу — да видят дали няма нещо интересно. Врабците чакаха.

Наметната с топъл шал, баба излезе на верандата и хвърли на алеята шепа трохи. Врабците литнаха от покрива и заподскачаха по земята като сиви топчици.

— Костик — извика ме баба, — ела да обядваш.

Тя стоеше на стъпалата на верандата. Аз станах и тръгнах към нея. От стаята миришеше на щрудел от ябълки.

— Та нима това не е истински царски празник! — каза баба, като гледаше към градината. — А хората седнали да измислят разни глупости заради тоя Николай Втори!

В градината наистина беше празник на светлината и на чистия топъл въздух.

РАЗГУЛЯЙ

Пътувах за коледната ваканция при мама в Москва. Когато влакът минаваше край Брянск, валеше такъв гъст сняг, че зад прозорците не можеше да се различи нищо. Аз само си представях в далечината през падащия сняг познатото градче, блясъка на снежните килими по улиците му и къщата на вуйчо Коля със застъклена входна площадка.

Пътувах за пръв път към Москва. Вълнувах се от това, че ще видя мама, и от съзнанието, че отивам в северната столица от нашия южен провинциален Киев.

Всеки час влакът летеше все по-далеч сред белите равнини и бавно се изкачваше към края на сивото небе. Там се стелеше мъгла. Струваше ми се, че напреде ми на кръгозора денят се слива с вечната полярна нощ.

Беше ме малко страх от московската зима. Нямах топъл шинел. Имах само ръкавици и качулка.

Звънците по гарите се чуваха ясно. По снега скърцаха валенки. Моят съсед ме гощаваше с пущен мечешки бут. Мечешкото месо миришеше на борова смола.

През нощта отвъд Сухиничи влакът затъна в преспи. Вятърът пищеше в ламаринените вентилатори. През вагона минаваха тичешком кондуктори с фенери, бели и мъхнати от снега като горски духове, излезли от бърлогата си. Всеки от тях затръшваше с всичка сила вратата зад себе си. Аз се събуждах всеки път.

Сутринта излязох на платформата. Леденият въздух бодеше лицето ми. Отдолу през пролуките вятърът бе натрупал мънички рохкави преспи сняг.

Едва отворих вратата. Веявицата бе утихнала. Вагоните бяха затънали до буферите сред великолепен сняг. В него човек можеше да затъне до главата. На покрива на вагона бе кацнала малка синя птица, писукаше и въртеше глава. Не можеше да се различи къде бялото небе се слива с бялата земя. Беше така тихо, че чувах как водата изтича от локомотива.

На Брянската гара в Москва ме посрещна Дима. Над устната му вече бяха наболи черни твърди мустачки. Дима бе облечен в униформа на студент от технологическия институт.

Бях премръзнал и затова отидохме да пием чай в буфета.

Останах учуден от московската гара — дървена, нисичка, подобна на грамадна кръчма.

Оранжевото слънце осветяваше тезгяха, покрит с никел, масите със сини палми, парата от чайниците, муселинените завески. Зад замръзналите на пера прозорци шумяха файтонджиите.

Пихме чай със захар на бучки. Поднесоха ни хрускащи гевреци, посипани с брашно.

После излязохме на входната площадка. Над косматите коне се издигаше пара. В очите ми почнаха да се мережелеят закърпените армяци на файтонджиите с тенекиени номера. По утъпкания сняг кацаха гъльби.

— Заповядайте, ваше сиятелство! — развикаха се файтонджиите, зацъкаха с език и задърпаха поводите.

Един от тях излезе напред с шейната. Той отметна изтърканото чергило и ние седнахме в тясната шейна. В краката ни бе постлано сено. Оглеждах се смаян наоколо. Нима това е Москва?

— Карай към Разгуляй! — каза Дима на файтонджията. — Само че да минем през Кремъл.

— Ех-ма — викна файтонджията. — За нас е все едно. Тук или в Кремъл — това не ни топли.

Веднага след гарата, в Дорогомилов, попаднахме сред навалица от шейни, грамадни дъги, изрисувани с цветя, звънчета, пара, която лъхаше в лицето ни от вирнатите нагоре конски музуни, табели на кръчми, стражари със заледени мустаци и звън от черковни камбани, който раздрушаваше въздуха.

Тръгнахме по Бородинския мост. Прозорците на къщите отвъд реката догаряха като мрачно сияние от пожар. В тях се отразяваше залязващото слънце. Кръглият часовник на кръстопътя показваше едва два часа през деня. Всичко беше странно, зашеметяващо и хубаво.

— Е — попита Дима, — харесва ли ти Москва?

— Много ми харесва.

— Почакай, има да видиш още много чудеса.

Отвъд Арбатския площад завихме по една тясна улица. В края на тая улица, на един висок хълм, видях крепостни стени и кули, зелени покриви на дворци и сиви грамади на катедрални черкви. Всичко бе забулено с червеникав вечерен дим.

— Какво е това? — попитах Дима, понеже не разбрах нищо.

— Нима не можеш да го познаеш? Това е Кремъл.

Въздъхнах конвулсивно. Не бях готов за тая среща с Кремъл. Той се издигаше сред огромния град като крепост, построена от розов камък, старо злато и тишина.

Това беше Кремъл, Русия, историята на моя народ. „Кой, горделивецо, няма да снеме шапка пред свещената порта на Кремъл...“

В очите ми се появиха сълзи.

Влязохме в Кремъл през Боровицката порта. Аз видях цар-камбана, цар-топ и камбанариета на „Иван Велики“, която се губеше във вечерното небе.

Файтонджията смъкна калпака от главата си. Ние с Дима свалихме фуражки и шейната мина под Спаската кула. В тъмния проход мигаше кандило. Над главите ни равнодушно и величествено удари часовникът.

— Ами това какво е? — попитах Дима и го улових за ръката, когато излязохме от Спаската порта.

Надолу към реката като разноцветни главички на репей се издигаха чудновати кубета.

— Нима не го позна? — отвърна Дима и се усмихна. — Храмът „Василий Блажени“.

На Червения площад горяха огньове. Около тях се грееха минувачи и файтонджии. По площада се стелеше дим. Тук наблизо по стените видях афишите на Художествения театър с летяща чайка и други афиши с едри черни букви: „Емил Верхарн“.

— Какво е това? — отново попитах Дима.

Верхарн сега е в Москва — отговори той и се засмя, като ме погледна. Изглежда, че лицето ми е било съвсем смутено. — Почакай, ще има да видиш разни чудеса.

Докато стигнем до Разгуляй, вече се стъмни. Шейната спря до една двуетажна къща с дебели стени.

Изкачихме се по стръмната стълба. Дима позвъни и мама тутакси ни отвори вратата. Зад мама стоеше Гая и протегнала глава, се

мъчеше да ме види в тъмното анtre.

Мама ме прегърна и заплака. Откак не бяхме се виждали, тя бе съвсем побеляла.

— Боже мой — казваше мама, — ти вече си порасъл! И колко приличаш на баща си! Боже, колко приличаш!

Галя бе почти ослепяла. Тя ме отведе до лампата в стаята и дълго ме разглеждаше. По напрегнатото ѝ лице личеше, че тя съвсем не ме вижда, макар и да казваше, че не съм се никак променил.

Обстановката в стаята беше чужда и бедна. Но все пак забелязах няколко познати от детинството ми неща — маминото ковчеже, старовремския бронзов будилник и снимка на баща ми, направена още на младини. Снимката висеше на стената над маминия креват.

Мама почна да се вълнува, че обедът още не е готов и отиде в кухнята. Галя както обикновено ме разпитва за незначителни неща — какво е времето в Киев, защо влакът закъсня и дали баба Викентия Ивановна все така пие сутрин кафе. Дима мълчеше.

Струва ми се, че през тия години в живота ни бяха станали толкова тежки и значителни събития, че не знаех за какво да говоря. А след това се сетих, че сега няма нужда да се говори за нищо тягостно и сериозно.

През тия две години животът ни бе тръгнал по различни пътища. Десетте дни, които ми предстоеше да прекарам в Москва, не бяха достатъчни, за да разкажа всичко.

И затова аз не казах нищо за първия си разказ. Скрих това и от мама, и от Дима, и от Галя.

С лека тъга си спомних за баба, за стаята си в Лукяновка. Изглежда, че там бе останал истинският ми живот. А тук всичко ми бе чуждо — и институтът на Дима, и мрачното старо жилище от две стаи, и Галините неинтересни въпроси. Само очите на мама бяха все още предишните. Но сега мама се вълнуваше за такива дреболии, на които по-рано не обръщаше внимание.

Чаках да заприказва с мене за бъдещето ми, но тя мълчеше. Само през време на обеда ме попита между другото:

— Е, къде мислиш да постъпиш след гимназията?

— В университета — отговорих аз.

След обеда мама извади от ковчежето си сиви театрални билети с нарисувана чайка и ми ги подаде:

— Това е за тебе.

Това бяха билети за „Живият труп“ и „Три сестри“, които даваха в Художествения театър.

Оказа се, че за да купи тия билети, мама бе стояла на опашка пред театралната каса през цялата студена зимна нощ. Страшно се зарадвах и целунах мама, а тя каза усмихната, че за нея било много интересно да стои цяла нощ сред множеството студенти и курсистки и че отдавна не била прекарвала толкова весело времето си.

„Три сестри“ се даваше същия ден, когато пристигнах. Веднага след вечеря почнахме да се готовим с Дима за театъра. Качихме се в студения трамвай и стигнахме до Театралния площад. По жиците пукаха сини електрически искри.

Целият Театрален площад бе изпълнен с искри сняг. Те се издигаха във въздуха и се виждаха добре около фенерите. Магазинът на Мюр и Мерилис хвърляше ивици светлина на паважа. Зад стъклените витрини на магазина светеше елха. Гирлянди от златна и сребърна хартия висяха до земята.

Минахме през Театралния площад в Камергерската уличка и влязохме в неу碌едния отвън театър.

Подът бе постлан със сиво сукно. Зрителите се движеха безшумно. От радиаторите лъхаше топлина. Кафявата завеса с чайка леко се олюляваше. Всичко беше строго и едновременно с това празнично.

Бузите ми така пламтяха, а очите ми сигурно са блестели толкова много, че съседите ми от столовете ме поглеждаха усмихнати. Дима каза:

— Съвземи се, че иначе няма да чуеш и видиш нищо.

Мъчно ми беше за хората, които страдаха в Чеховата пиеса. Но едновременно с това не ме напушташе чувството на свежест и празничност. Тая празничност и тая свежест идваха от изкуството.

Всичко неу碌едно и невесело, което видях в Разгуляй, ми се стори временно и не твърде сериозно. Нека има бедност, несгоди и несполуки, но никой не ще може да угаси светлината, която бе дошла сега от тайнствената страна на изкуството. Никой не ще може да ми отнеме това богатство. И никой не е властен над него освен мене.

В такова състояние прекарах и десетте дни в Москва. Мама току ме гледаше и все повтаряше, че съм заприличал извънредно много на

бща си.

— За мене е ясно — каза веднъж тя, — че от тебе едва ли ще излезе сериозен човек.

Тя помълча и прибави:

— Не, разбира се, ти няма да бъдеш полезен в живота. Дори за себе си. С твоите увлечения! С твоите фантазии! С твоето леко отношение към нещата!

Аз мълчах. Мама ме привлече към себе си и ме целуна.

— Е, бог да ти помога! Иска ми се да бъдеш щастлив. А останалото не е важно.

— Аз и без това съм щастлив — отговорих. — Моля ти се не мисли за мене. Та аз преживях две години сам. Ще преживея и още.

По това време мама носеше очила. Рамката им беше счупена. Очилата се крепяха на едно ширитче. Мама дълго размотава това ширитче, свали очилата и внимателно ме погледна.

— Неприветливо стана семейството ни! — въздъхна мама. — И саможиво. То е поради беднотията. Ето ти дойде и нищо не разказа за себе си. И аз все мълча, все отлагам. А трябва да си поприказваме.

— Добре де. Само че не се вълнувай.

— Галя е сляпа! — каза мама, задави се и мълкна. — А сега почна и да оглушава. Без мене не може и една седмица да изживее. Ти не разбиращ колко много трябва да се грижа за нея. Останаха ми сили само за Галя. Сам бог вижда колко много ви обичам — и тебе, и Дима, и Боря, но не мога да се разкъсам.

Отговорих, че разбирам отлично всичко и в скоро време ще мога да помогам и на нея, и на Галя. Още щом завърши гимназията.

Не мислех вече както по-рано да се върна при мама. Но ми беше жал за нея, обичах я и исках тя да не мисли и се измъчва за мене.

Успокоих я и с леко сърце почнах да се готвя да отида в Третяковската галерия.

Чувствувах се като гостенин в родното си семейство. Търде голям беше контрастът между мразовитата, блеснала със снеговете и със зимното си небе Москва, с нейните театри, музеи, камбанен звън и унилия и притеснен живот в двете студени стаи на Разгуляй.

С недоумение виждах, че Дима е напълно доволен от живота си — от института, от избраната професия. За мене тоя живот беше чужд.

Със същото недоумение забелязах, че в стаята на Дима почти няма книги освен учебниците и печатните лекции.

Поради слепотата си Галя по цял ден се залисваше с различни дребни работи. Тя правеше всичко пипнешком. За нея времето бе спряло преди три години, когато бе почнала да ослепява. Галя живееше само със спомени — дребни и еднообразни. Кръгът на тия спомени ставаше все по-тесен — Галя бе почнала да забравя много неща.

Понякога тя седеше мълчаливо, сложила ръце на коленете си. От време на време вечер мама отеляше по някой час и четеше нещо на Галя, обикновено Гончаров или Тургенев. След четенето Галя подробно разпитваше мама за току-що прочетеното, мъчейки се да възстанови в паметта си и най-дребната последователност на събитията в романите. Мама търпеливо ѝ отговаряше.

Аз отидох в Третяковската галерия. Почти нямаше посетители. Тихата зима сякаш бе пренесла галерията от столицата в Подмосковието — не се чуваха никакви градски звуци. По столовете дремеха бабичките — пазителки на знаменитите картини.

Дълго стоях пред картината на Нестеров „Видението на отрока Вартоломей“. Тъничките девойки-брези се белееха като свещи. Всяка тревичка се протягаше доверчиво към небето. Сърцето ми се свиваше от тая трогателна и нищо не искаща красота.

На дивана срещу картината седеше една побеляла пълна дама в черно. Тя гледаше с лорнет картината. До нея седеше млада жена с руси плитки.

Спрях се отстрана, за да не им преча да гледат картината. Побелялата дама се обърна към мене и попита:

— Как мислиш, Костик, прилича ли това на хълмовете зад парка в Ръовни, или не?

Аз трепнах и се смутих. Побелялата дама ме гледаше усмихната.

— Колко ненаблюдателна е днес младежта! — каза тя. — Нима си забравил Карелини? В Ръовни? И мене, и Люба, и Саша? Наистина минаха вече няколко години.

Аз се изчервих и поздравих. Сега познах побелялата дама — Мария Трофимовна Карелина. Но не можах да позная изведенъж Люба. Тя бе пораснала и в плитките ѝ вече нямаше по-раншните черни панделки.

— Седни — каза Мария Трофимовна. — Колко си порасъл! Дори е неловко човек да говори с тебе на „ти“. Разправи как си попаднал тука. И да си спомним заедно за Ръвни. Ах, какви места, какви места! Това лято непременно ще идем там.

Разказах за себе си. А Мария Трофимовна каза, че както по-рано живее със Саша в Орел. А Люба пък завършила гимназията и постъпила в Московското училище по живопис и скулптура. Сега Мария Трофимовна и Саша дошли през зимната ваканция да навестят Люба в Москва.

— Ами къде е Саша? — попитах аз.

— Остана в хотела. Боли я гърлото.

Люба ме поглеждаше отстрани, навела глава.

Излязохме заедно. Изпратих Карелини до Лоскутния хотел. Те ме замъкнаха в стаята си, за да се стопля и пием кафе.

В голямата двойна хотелска стая беше тъмно от тежките завеси и килими.

Саша ме посрещна като стар приятел и веднага попита за Глеб Афанасиев. Доколкото знаех, Глеб учеше в брянската гимназия.

Гърлото на Саша бе вързано с панделка като у котка. Саша ме улови за ръката:

— Я да отидем да ти покажа Любините картини.

Тя ме помъкна в съседната стая. Но Люба ме хвана за другата ръка и ме спря.

— Глупости! — каза тя и се изчерви. — После ще ги видите. Нали ще се видим пак?

— Не знам — нерешително отговорих аз.

— Той ще дойде да посрещнем заедно Нова година! — извика Саша. — У Люба! В ателието ѝ на Кисловка. Ой, да знаеш, Костик, какви бохеми се събират там! Рицари на платното и палитрата. Има една художничка, същинска героиня от френски роман. Ти непременно ще се влюбиш в нея. Тя носи черна атласена рокля. Фу-шу! Фу-шу! Ами парфюмът ѝ! Какъв парфюм! „Тъга на туберозите“!

— О, господи! — каза Люба. — Каква нетърпима дърдорка! Сега е ясно защо гърлото те боли винаги.

— Аз имам славеево гърло — лицето на Саша стана тъжно, — то не понася руската зима.

— Не, наистина, нали ще дойдете? — попита ме Люба. — На Нова година?

— Ще я посрещам у дома. У нас това е семеен обичай.

— Но ти я посрещни у дома си — решително ме посъветва Мария Грофимовна, — а после ела у Люба. Те ще лудеят до сутринта.

Съгласих се. После пихме кафе. Саша сложи в чашата ми четири бучки захар. Такова кафе, разбира се, не можеше да се пие. Мария Трофимовна се разсърди. Люба седеше навела очи.

— Защо седиш като Василиса Прекрасна? — попита Саша. — Костик, нали Люба е станала хубавица? Погледни я. Съвсем не прилича на по-малката си сестра — грозница и мръсно пате.

Люба кипна, стана и отмести чашата си.

— Ще престанеш ли най-после! Сврака!

Погледнах Люба. В очите ѝ блесна синьо пламъче. Тя наистина беше много красива.

Отидох си. Вкъщи казах на мама, че съм срещнал Карелини и те са ме поканили да им отида на гости на Нова година. Мама се зарадва:

— Разбира се, ще идеш! Иначе сигурно ти е скучно в Москва. Те са твърде мили и напълно интелигентни хора.

За мама мерилото за човека беше неговата интелигентност. Когато уважаваше някого, тя казваше: „Той е напълно интелигентен човек“.

До Нова година оставаха два дни. Те бяха чудесни дни — заскрежени и побелели от мъглата.

Аз ходех сам на пързалката в зоологическата градина и се пързалих с кънки. Ледът беше здрав и черен, а не като у нас в Киев. Дворниците метяха пързалката с грамадни метли.

Състезавах се в пързалияне с един брадат човек с черна астраганова шапчица и го изпреварих. Тоя човек ми приличаше на художника, когото бях видял в чифлика край Смела, когато ходихме там с леля Надя.

Мама се канеше да отидем заедно на гроба на леля Надя на Ваганковото гробище, но така си и остана с каненето. Тя разправяше, че на гроба ѝ досега имало рози от порцелан. Те изгубили цвета си, но се запазили цели.

Ходих на „Живият труп“ в Художествения театър. „Живият труп“ ми се хареса повече от „Три сестри“. На сцената видях истинска

Москва, съда, слушах цигански песни.

В снежната декемврийска Москва, кой знае защо, си спомних за далечното време — за Алушта, за Лена и за това, как тя ми бе извикала: „Върви си! Всичко това са глупости!“.

През тия години все се канех да ѝ пиша, но не ѝ писах. Сега вече бях убеден, че ме е забравила.

Спомних си за Лена и ме порази мисълта колко много хора си отиват от живота и вече никога няма да се върнат. Така си отидоха и Лена, и леля Надя, и дядо ми пчеларят, и баща ми, и чичо Юзя и много други хора.

Това беше странно, тъжно и въпреки моите осемнадесет години, струваше ми се, че съм преживял вече твърде много. Аз обичах тия хора. Всеки от тях, отивайки си, бе отнесъл късче от моята любов. И сигурно от това бях станал по-беден.

Така мислех тогава, но тия мисли не хармонираха с чудната любов към живота, която растеше от година на година у мене.

Мнозина хора си отиваха съвсем или задълго и затова срещата с Карелини — бях забравил съвсем за тях — ми се стори многозначителна, сякаш не беше случайна.

Посрещнах Нова година у дома. Мама бе опекла сладки. Дима купи закуски, вино и пасти. В единадесет часа Дима отиде някъде. Мама ми каза, че отишъл да доведе годеницата си. Тя се казваше Маргарита.

Мама уверяващо, че тя е забележителна девойка и че никога не би желала по-добра жена за Дима.

За да не огорча мама, аз се зачудих радостно, макар че не ми харесваше името на годеницата на Дима и това, че тя произхожда от чиновническо семейство.

Помогнах на мама да нареди новогодишната трапеза. В стаята миришеше на опърлена коса: къдрейки се пипнешком, Галя бе си изгорила дълъг кичур коса. Мъчно ѝ беше за това и аз гледах всянак да я развеселя.

Запалиха свещите. Мама постави на масата бронзовия будилник. Навих го да звъни в дванадесет часа.

Извадих подаръците, които бях донесъл от Киев: на мама — сив плат за рокля, на Галя — пантофи, а на Дима голяма кутия с пергели.

Бях я измолил от Боря. Кутията с пергели беше забележителна. Мама се зарадва на подаръците. Тя дори се зачерви.

Няколко минути преди да настъпи Нова година, Дима дойде с една висока бледна девойка. Девойката имаше дълго, унило лице. Люляковата рокля с жълт колан не й стоеше добре. На гърдите ѝ бе забодена дантелена кърпичка. Тя през цялото време се изчервяваше и пастите от чинията вземаше с вилица.

Галя веднага заприказва с нея за възпитанието на децата. Девойката отговаряше неохотно, като поглеждаше Дима. Дима се усмихваше сдържано.

Бронзовият будилник задрънча отчаяно и прекрати Галините разсъждения. Изпихме по чаша вино и се поздравихме с Новата година.

Мама явно много се стараеше на Маргарита да ѝ се хареса у дома. Но тя нервно следеше как Маргарита гледа Дима, сякаш пресмяташе дали в погледа ѝ има достатъчно любов.

Аз дърдорех и се мърсех да покажа всякак, че ми е много весело, но поглеждах крадешком часовника.

Мама си пийна вино, развесели се и почна да разказва на Маргарита за Великдена у бабини в Черкаси и за това колко леко и весело живеехме някога в Киев. Тя сякаш сама не вярваше, че всичко това е било. „Нали е истина, Костик?“ — питаше ме тя. И аз винаги отговарях, че е било така.

В един и половина часа аз се извиних и излязох. Мама тръгна да ме изпрати във вестибюла. Тя ме попита заговорнически дали Маргарита ми харесва. Разбрах, че е безполезно да кажа истината. Това не би донесло нищо друго освен излишни огорчения. И затова казах, че Маргарита е прелестна девойка и че се радвам много за Дима.

— Е, дай боже, дай боже! — прошепна мама. — Струва ми се, че Маргарита се държи добре с Галя.

Излязох на Басманая улица, спрях се и поех студения въздух. Прозорците на къщите светеха. Наех файтон и потеглих към Кисловка. Файтонджията из целия път се караше на коня.

На Кисловка ми отвори Саша. На врата ѝ бе вързана нова разкошна фльонга. Във вестибюла изскочиха девойки, а след тях излезе красив старец със студентска тужурка. Люба, кой знае защо, я нямаше.

Смеейки се, девойките почнаха да развързват качулката и да събличат шинела ми, а старецът запя с младежки глас:

*Три богини почнали да спорят
там на хълма в привечерен час.*

— Очите! Очите! — развикаха се девойките.

Саша закри очите ми с длани си. Аз се задъхвах от мириса на момински коси, парфюми, от твърдите мънички пръсти на Саша, които притискаха очите ми.

Уловиха ме под ръце и ме поведоха. Почувствувах как вратата се разтвори широко — в лицето ме лъхна горещина. Шумът утихна и един женски глас каза повелително:

— Закълнете се!

— В какво? — попитах аз.

— В това, че тая нощ ще забравите за всичко освен за веселието.

Саша ме натисна силно с пръсти по очите.

— Кълна се! — отговорих аз.

— А сега положете клетвата!

— Пред кого?

— Пред оная, която е избрана за кралица на нашия празник.

— Положи клетва! — пошепна ми на ухото Саша.

Аз трепнах от гъдела.

— Полагам клетва.

— В знак на покорност ще целунете ръка на кралицата. Такъв е рицарският обичай — каза един глас, като сдържаше смеха си. — Саша, махни си лапите!

Саша махна ръцете си. Видях ярко осветена стая с множество картини. На пианото в позата на Врубеловски демон лежеше слаб човек с кадифена куртка. Ръцете му бяха извити над главата. Той ме гледаше с тъжни очи.

Един чипонос юноша удари по клавишите. Девойките се отдръпнаха настрана и аз видях Любa. Тя седеше в кресло върху кръгла маса. Бяла копринена рокля леко обгръща снагата ѝ и падаше по масата до земята. Голите ѝ ръце бяха спуснати надолу. В дясната си ръка Любa държеше ветрило от черни щраусови пера. Любa ме

гледаше, мъчейки се да не се усмихва. Аз се приближих и целунах спуснатата ръка на Люба. Старецът със студентската тужурка ми подаде чаша шампанско. То беше съвсем ледено. Изпих го на един дъх.

Люба стана. Помогнах ѝ да слезе от масата. Тя подхвана края на дългата си рокля, наведе се към мене и ме попита:

— Не ви ли изплашихме с нашите глупости? Защо той ви даде ледено шампанско! Изпийте нещо топло. Струва ми се, има още топло вино.

Помъкнаха ме към масата, почнаха да ме гощават, но веднага забравиха това и със смях ме избутаха заедно с масата във Ѹгъла на стаята, за да разчистят място за танците. Юношата засвири валс.

Врубеловският демон скочи от пианото и почна да танцува с Люба. Люба се носеше из стаята, силно отметнала назад глава, като закриваше лицето си с черното ветрило. Всеки път, когато прелетяваше край мене, тя се усмихваше иззад ветрилото. Тя придържаше шлейфа на роклята си.

Старецът със студентската тужурка танцуваше с оная жена, която Саша бе нарекла героиня от френски роман. Героинята се смееше зловещо.

Саша ме издърпа иззад масата. Аз танцувах с нея. Тя беше такава тъничка, сякаш още малко и ще се пречупи.

— Само не танцурай с Люба — каза Саша.

— Защо?

— Тя е горделивка!

След танците Врубеловският демон почна да допива виното от всички бутилки и се напи.

— Жадувам за лято! — развика се той. — Долу ледените шушулки! Дайте ми дъжд!

Никой не му обръщаше внимание и той изчезна. Старецът със студентската тужурка седна до пианото и запя с вълнуващ глас:

Далечна дружске, разбери моите ридания!

Когато той свърши, изведнъж чухме шум от дъжд. Той се лееше нейде наблизо изобилно и свежо. Всички млъкнаха изплашени, а след това хукнаха към коридора и към банята. Врубеловският демон се бе

изправил във ваната в палто и галоши, под черен чадър и силният душ, шуртейки по чадъра, се лееше върху него.

— Злато! Злато пада от небето! — викаше Врубеловският демон.

Затвориха душа и измъкнаха Врубеловския демон от ваната.

Аз също говорих нещо, четох стихове, смях се посред общата неразбория. Опомних се, когато Люба угаси полилея и стаята се изпълни със синята дрезгавина на зората.

Всички утихнаха. Дрезгавината се смесваше със светлината на лампата върху масата. Лицата изглеждаха матови и красиви.

— Най-приятното време след пиянските нощи — каза старецът със студентската тужурка. — Сега можем спокойно да си пием винцето. И да говорим за най-различни работи. Обичам разсъмването. То изплаква душата.

Врубеловският демон още не бе изтрезнял.

— Никакви плакнения! — извика той. — Не обичам да слушам, когато някой плакне душата си. Достоевщина! Светлината се състои от седем багри. Аз се прекланям пред тях. И плюя на всичко останало!

После всички мълчаха дълго, вцепенени от лека дрямка. Люба седеше до мене.

— Всичко плува пред очите ми — каза тя. — И всичко е така синьо... И съвсем не ми се спи.

— Катарзис! — важно рече старецът със студентската тужурка.

— Пречистване на душата след трагедията.

— Не знам — отговори Люба.

Тя се замисли. В очите ѝ се отразяваше утринната синева.

— Вие сте уморена — казах аз.

— Не. Просто ми е хубаво.

— Наистина ли това лято ще отидете в Ръовни?

— Да — отговори Люба. — Ами вие ще дойдете ли?

— Ще дойда. Ако бъде там вуйчо Коля.

— Но защо „ако“? — сякаш лукаво попита Люба.

Скоро всички станаха и почнаха да се сбогуват. Аз си отидох последен. Трябваше да изпроводя Саша до Лоскутния хотел, а тя бе пила горещ чай и чакаше, докато гърлото ѝ изстине.

На улицата пременени жени и млади мъже, сигурно актьори, се биеха със снежни топки. По снега бяха посипани разноцветни конфети. Слънцето изгряваше, разкъсвайки с лъчите си нощната мъгла.

След тая шумна нощ ме беше срам да се върна на Разгуляй в бедната ни квартира, умирисана на газ. Но само един миг помислих затова. После отново всичко зазвъня в душата ми, сякаш и снегът, и слънчевата светлина, и небето, и ръката на Люба, която при сбогуването за миг се задържа в моята, сякаш целият той живот неусетно се превръщаше в тихо звучене на оркестър.

След един ден си заминах от Москва. Прегърбена, с топъл шал, мама ме изпращаше на гарата. Тая вечер Дима бе отишъл с Маргарита на театър. А Галя все се беспокоеше да не закъснея за влака.

На перона мама ми каза:

— Не се сърди. Аз май ти казах, че приличаш на баща си. Но аз знам, че ти си добър.

Влакът замина. Беше вечер. Дълго гледах светлините на Москва. Може би една от тях тая нощ светеше от стаята на Люба.

РАЗКАЗ ЗА НИЩО

През февруари настъпи затопляне на времето. Киев почна да се забуства в мъгла, която топлият вятър често разпиливаше. У нас на Лукяновка миришеше на разтопен сняг и на кора — вятърът довяваше този мириз иззад Днепър от потъмнелите напролет черниговски гори.

От покривите капеше, ледените шушулки блестяха, и само нощно време, и то рядко, вятърът разкъсваше облаците, локвите замръзваха и на небето блясваха звезди. Те можеха да се видят само в нашето предградие. В града имаше толкова много светлина от прозорците и от уличните фенери, че очевидно никой дори не подозираше съществуванието на звездите.

През влажните февруарски вечери в бабината пристройка беше топло и уютно. Електрическите лампи светеха, понякога пустите градини почваха да шумят от вятъра зад капациите на прозорците.

Аз пишех нов разказ — за Полесието и „могильовските дядовци.“ Занимавах се дълго с него и колкото повече се занимавах, толкова повече разказът се „изпортваше“ — ставаше отегчителен и несвързан. Но все пак го завърших и го отнесох в редакцията на списание „Светлини“.

Редакцията се помещаваше на Фундуклеевска улица в малка стаичка в двора. Един весел кръгличък човек си режеше салам върху купчини коректури, гответайки се да пие чай. Той съвсем не се зачуди, че в редакцията бе дошъл гимназист с разказ.

Той взе разказа, набързо погледна края и каза, че разказът му харесва, но трябва да почакаме редактора.

— С истинското си име ли сте подписали разказа? — попита кръгличкият човек.

— Да.

— Напразно! Нашето списание е левичарско. А вие сте гимназист. Може да имате неприятности. Измислете си псевдоним!

Аз се съгласих покорно, зачеркнах името си и вместо него написах „Балагин“.

— Не лошо — одобри кръгличкият.

От улицата в стаята влезе един мършав човек с пръстено лице, разчорлена брада и хълтнали пронизителни очи. Като чумосваше, той дълго сваляше дълбоките си галоши, размотаваше дългия си шал и кашляше.

— Ето редактора — каза кръгличкият, престана да бели салама и показа с джобното си ножче влезлия.

Без дори да ме погледне, редакторът се приближи до масата, седна, протегна ръка в пространството пред себе си и каза с глух, страшен глас:

— Дайте го!

Аз сложих ръкописа в протегнатата му ръка.

— Известно ли вие — попита редакторът, — че неодобрените ръкописи не се връщат?

— Известно ми е.

— Великолепно! — промърмори редакторът. — Елате след един час. Ще получите отговор.

Кръгличкият ми намигна и се усмихна.

Излязох си обезкуражен, дълго ходих по Крешчатик, отбих се в библиотеката и срещнах там Фицовски. Току-що бе взел едно томче от Ибсен. Почна да ме хока, задето съм четял малко Ибсен, и каза, че най-великото произведение на света е „Призраци“.

Излязохме заедно от библиотеката. За мене беше още рано да се върна в редакцията. Отбихме се в един вътрешен двор и попушихме: на улицата можеше да ни види някой от учителите или надзирателите. А бе ни забранено да пушим.

Фицовски ме изпрати до редакцията и реши да ме почака до вратата. Интересно му беше да узнае как ще завърши всичко. Но аз го помолих да си отиде. Беше ме страх. Ами ако не вземат разказа — с какви очи ще ме погледне Фицовски?

Влязох в редакцията. Известно време редакторът ме гледаше проницателно и мълчеше. Аз също мълчах и усещах как лицето ми пламти. Очевидно бях се изчервил ужасно.

— Разрешете ми да си взема ръкописа — казах аз.

— Ръкописа ли? — попита редакторът и се закашля от смях. — Моля ви се. Можете да си го вземете и да го хвърлите в печката. Но въпросът е там, че аз искам да поместя тоя разказ. Представете си, той ми хареса.

— Извинете, не знаех — промърморих аз.

— Нетърпелив юноша! Щом сте тръгнали по писателския път, бъдете така добър и се запасете с търпение. За хонорара елате в сряда! — с леден тон рече той, променяйки гласа си. — И всичко, което напишете, донасяйте на нас.

Изскочих от редакцията. На вратника стоеше Фицовски. Той не бе си отишъл.

— Е, какво стана? — уплашено попита той. — Взеха ли го?

— Взеха го.

— Я да отидем у дома! — възклика Фицовски. — Имам бутилка мискет и туршия от ябълки. Ще означаваме събитието!

Изпихме заедно с Фицовски бутилката мискет. Върнах се търде късно вкъщи. Нямаше вече трамваи.

Вървях по пустите улици. Фенерите не светеха. Ако бях срецнал някой просяк, сигурно щях да му дам шинела си или да направя нещо необмислено от тоя род.

Но не срецнах никого, освен едно бяло мокро куче. Подвило опашка, то седеше до една ограда. Порових се в джобовете си, но не намерих нищо. Тогава го погалих. Кучето веднага се присламчи към мене.

Разговарях из целия път с него. В отговор то подскачаше и улавяше със зъби ръкава на шинела ми.

— Я да се ослушаме! — казах аз и се спирах.

Кучето вдигаше уши. От градините долитащо шум, сякаш там разгрибаха миналогодишните листа.

— Разбираш ли какво значи това? — обръщах се към кучето. — Това е пролетта. А после ще дойде лятото. И аз ще отпътувам. И може би ще видя една жена — най-хубавата на света.

Кучето подскачаше, улавяше ме със зъби за ръкава на шинела и ние продължавахме по-нататък.

В къщите не светеше нито един прозорец. Градът спеше. Според мене всички жители трябваше да се събудят веднага и да изскочат на улиците и да чуят как се топи и хруска снегът и как изпод улегналите преспи водата бавно капе. Не биваше да се спи в такава чудна нощ.

Не помня как съм се домъкнал до къщи. Баба спеше. Кучето учтиво влезе след мене в стаята. На масата имаше студена вечеря. Нахраних кучето с хляб и месо и го сложих да легне в ъгъла до

печката. То веднага заспа. От време на време без да се събужда, с благодарност помахваше опашка.

На сутринта баба видя кучето, но не се разсърди. Тя го съжали, даде му име Кадо, почна да го храни и кучето току свикна у бабини.

Всеки ден пролетта приближаваше все повече. Заедно с пролетта се приближаваха и зреолстните изпити. За да се подготвя, трябваше да повторя целия учебен материал. Това беше трудно, особено напролет.

Дойде Великден. В края на великденската ваканция от Брянск пристигна за няколко дни вуйчо Коля. Той бе дошъл да навести баба.

Вуйчо Коля се настани в стаята ми в пристройката. Леля Вера, която живееше със семейството си в голямата къща откъм улицата, се обиди на вуйчо Коля, задето се бе настанил при мене. Но вуйчо Коля успя да ѝ отговори с шега.

Вечер, легнали на креватите, ние с вуйчо Коля дърдорехме и се смеехме. Като чуеше дърдоренето ни, баба ставаше, обличаше се, идваше при нас и се заседяваше до късна нощ.

Веднъж с вуйчо Коля отидохме на задължителна официална вечеря у леля Вера. По думите на баба у дома ѝ се събираха разни „монстри и креатури“.

От тях особено ме възмущаваше известният в Киев очен лекар Думитрашко, твърде нисичък, с пискливо гласче, къдрава брадичка и златни къдрици, които се спускаха по яката на черния му сюртук.

Щом се появеше Думитрашко, въздухът се просмукваше с отрова. Потривайки меките си ръчички, Думитрашко почваше да говори мръсотии за интелигенцията. Мъжът на леля Вера, пъпчив сделкаджия, приличен на молдованин, му пригласяше.

След това неизменно се появяваше запасният генерал Пиотух с трите си стари моми дъщери. Генералът говореше предимно за цените на дървата — той търгуваше по малко с дърва.

Леля Вера се стараеше да поведе светски разговор, но не успяваше. Почти всяка фраза тя започваше с любимите си думи: „Имайте предвид“.

„Имайте предвид — казваше тя, — че мадам Башинска облича само лилави рокли“. „Имайте предвид, че тоя щрудел е от собствени ябълки“.

За да развлече гостите, леля Вера караше дъщеря си Надя да свири на пианото и да пее. Надя се боеше от пронизителните очички

на генералските стари моми. Тя неуверено подрънкваше на пианото и пееше с тънък, треперещ и затова жалък глас, модния по това време „Лебед“.

Заливът спи, мълчи огледалната вода...

Учителката по музика — немкиня, безмълвна участница на тия вечери — зорко следеше Надя. Немкината имаше голям и необикновено тънък нос. Когато попаднеше под ярката светлина на лампата, той ставаше прозрачен, над тоя нос се издигаше цяла купна коса, фризирана на лимби.

След вечерята се върнахме с вуйчо Коля в бабината пристройка.

— Тю-ю! — каза вуйчо Коля, като дишаше тежко. — Колко е противно!

За да забравим тая вечер и се разсеем, вуйчо Коля извика Хатенбергер в стаята на баба и уреди домашен концерт. Под акомпанимента на виолончелото той пееше на баба полски селски песни.

*Ex, ты Висла, синя светла
както цветче.
Ти течеш в земи незнайни
надалече.*

Баба слушаше, скръстила ръце на коленете. Главата ѝ се тресеше леко и на очите ѝ се появяваха мътни сълзи. Полша беше далеко-далеко! Баба знаеше, че никога вече няма да види нито Неман, нито Висла, нито Варшава. Тя вече едва се движеше и дори бе престанала да ходи на черква.

В деня на заминаването си вуйчо Коля ми каза, че идното лято ще замине пак за Ръовни и ме накара да обещая, че и аз ще отида. Нямаше нужда да ме моли много за това. Аз се съгласих с радост.

От тоя миг, когато научих, че ще замина за Ръовни, всичко се преобрази. Аз дори повярвах, че ще издържа добре зреолостните

изпити. Оставаше ми само да чакам, а очакването на щастливите дни понякога е много по-хубаво от самите тия дни. Но в това се убедих по-късно. Тогава още не подозирах това странно свойство на човешкия живот.

ЗРЕЛОСТНО СВИДЕТЕЛСТВО

Зрелостните изпити започнаха в края на май и продължиха цял месец. Всички класове бяха вече разпуснати за лятната ваканция. Само ние идвахме в празната прохладна гимназия. Тя сякаш си отпочиваше от зимната залисия. Шумът от нашите стъпки се чуваше по всички етажи.

В актовата зала, дето се произвеждаха изпитите, прозорците бяха широко разтворени. В светлината на слънцето из залата летяха семена на глухарчета, като бели мъждукащи светлинки.

На изпитите ни задължаваха да идваме с мундири. Коравата яка на мундира със сребърен галон прътъркваше шията. Ние седяхме под кестените в градината с разкопчани мундири и чакахме реда си.

Изпитите ни плашеха. И ни беше тъжно да напуснем гимназията. Бяхме свикнали с нея. Бъдещето ни се представяше неясно и трудно, главно защото неизбежно ще се разпилеем. Ще се разтури нашето вярно и весело ученическо семейство.

Преди изпитите в градината бе свикано събрание. На него бяха поканени всички ученици от нашия клас освен евреите. Евреите не трябваше да знаят нищо за това събрание.

На събранието бе решено най-добрите ученици измежду русите и поляците да изкарат поне един предмет с четворка на изпитите, та да не получат златен медал. Ние решихме да оставим всички златни медали за евреите. Без тези медали тях не ги приемаха в университета.

Заклехме се да запазим в тайна това решение. За чест на нашия клас ние не казахме нито дума за това нито тогава, нито после, когато бяхме вече студенти в университета. Сега аз нарушавам тая клетва, защото почти никой от моите другари от гимназията не е вече между живите. Повечето от тях загинаха през време на големите войни, преживени от моето поколение. Оцелели са само няколко души.

Свикано бе и второ събрание. На него се уговорихме кой от нас трябва да помогне на някои от ученичките от Мариинската девическа гимназия при написването на съчинението. Не знам защо, но те държаха заедно с нас писмен изпит по руска литература.

Преговорите с ученичките водеше Станишевски. Той донесе списък на ония ученички, които се нуждаеха от помощ. Списъкът състоеше от шест имена.

На мене възложиха да помогна на ученичката Богушевич. Аз не я познавах и никога не бях я виждал.

Ние пишехме съчинението в актовата зала. Всеки седеше на отделна масичка — учениците отляво, а ученичките — отдясно. По широката пътека между ученичките и нас се разхождаха надзоратели. Те следяха да не си предаваме един на друг листчета, попивателни и други подозрителни предмети.

И шестте ученички от списъка на Станишевски седнаха до пътеката. Мъчех се да разбера коя от тях е Богушевич. Фамилното име на „Богушевич“ ме караше да мисля, че тя е някоя пълна украинка. Една от ученичките беше пълна, с дебели плитки. Реших, че тъкмо тя е Богушевич.

Влезе директорът. Ние станахме. Директорът шумно разпечата дебелия плик, извади от него едно листче с темата на съчинението, изпратена от учебния окръг, взе табелира и грижливо написа на дъската: „Истинската просвета съчетава нравственото развитие с умственото“.

Из залата премина тревожен шум — темата беше страхотна.

Не биваше да губя време. Веднага почнах да пиша на едно тясно листче конспект на съчинението за Богушевич.

През време на зрелостните изпити ни се разрешаваше да пушим. За тая цел ние вземахме един по един разрешение да отидем в пушалнята на края на коридора. Там дежуреше грохналият слуга Казимир — същият, който бе ме въвел в подготвителния клас.

На път към пушалнята аз свих на тънка тръбичка конспекта и го пъхнах в муンドшука на цигарата. Изпуших цигарата, а угарката оставих на уговореното място върху перваза на прозореца. Казимир не забеляза нищо. Той седеше на стола и ядеше сандвич.

Моята задача беше изпълнена. След мене в пушалнята отиде Литауер. Той оставил на прозореца угарката си с конспекта, а листчето на моята угарка извадил и връщайки се на мястото си, го хвърли на масата на ученичката Богушевич. След Литауер същото нещо направиха Станишевски, Регаме и още двама ученици. Тая работа изискваше ловкост и точно око.

Бях започнал вече да пиша съчинението си, когато в залата се върна Литауер. Аз го следях. Искаше ми се да видя как и на кого ще хвърли листчето. Но той направи това така бързо, че не забелязах нищо. Само по това, че една от ученичките почна да пише трескаво, разбирах, че работата е свършена и Богушевич е спасена.

Но започнала бе да пише не оная ученичка с дебелите плитки, а съвсем друга. Аз виждах само мършавия й гръб, по който бяха преметнати презрамките на парадно бялата престилка, и червеникавите къдици на врата ѝ.

За съчинението ни бяха дали четири часа. Повечето от нас го завършиха по-рано. Само ученичките седяха още над масите и се измъчваха.

Ние отидохме в градината. Тоя ден тук пееха толкова много птици, сякаш се бяха събрали от целия Киев.

В градината за малко не избухна свада между Литауер и Станишевски. Литауер каза, че Станишевски не е нагласил умело подпомагането на ученичките. Станишевски кипна. Той сияеше от успеха на своето предприятие и очакваше слава, а не критика.

— Защо пък? — обърна се той към Литауер със заядлив тон, който не превеждаше нещо хубаво.

— Защото съвсем нямаше смисъл да знаем фамилните имена на ученичките, на които ще даваме листчета. Шест ученички — шест листчета. Всяка ученичка получава по едно листче. Защо ми е да зная, че моето листче е за Богушевич или за Яворска? Не е ли все едно! Това само усложни работата, когато хвърляхме листчетата.

— Боже мой! — Станишевски тъжно поклати глава. — Ти си формен кретен! Фантазията ти никак не е развита. Тогава знай, че аз го направих нарочно.

— Защо?

— Това ми се видя по-ин-те-рес-но! — важно отговори Станишевски. — Може би на тая почва между спасителя и спасената ще пламне гореща любов! Мислил ли си за това?

— Не.

— Ех, че глупак! — отсече Станишевски. — А сега да вървим в сладкарницата на Франсуа. Има сладолед.

След всеки изпит ние гуляехме със скромните си средства — ходехме в сладкарницата на Франсуа и изяждахме по пет сладоледа.

За мене най-труден беше изпитът по тригонометрия. Но все пак го издържах. Изпитът се проточи до вечерта.

След изпита почакахме, докато инспекторът ни съобщи бележките, и зарадвани от това, че никой не е скъсан, шумно изскочихме на улицата.

Станишевски с все сила хвърли нагоре разкъсания си учебник. Като се олюяваха и летяха наоколо, на паважа се посипаха разпилените страници. Това ни се хареса. Всички по команда хвърлихме нагоре учебниците си и след миг целият паваж побеля от шумолящите страници. Зад гърба ни засвирка стражарят.

Завихме към Фундуклеевска улица, а след това към тясната Нестеровска. Постепенно всички се разотидоха и останахме само петима: Станишевски, Фицовски, Шмуклер, Хорожевски и аз.

Тръгнахме към Галицкия пазар, дето имаше множество малки дюкянчета за закуски и пивници. Решихме да се напием, защото смятахме, че изпитите са вече свършени. Оставаше само латински език, но от тоя изпит никой не се боеше.

Пущахме шеги и се смеехме. Според старомодния израз в нас се бе вселил бесът. Минувачите се обръщаха да ни гледат.

Влязохме в една пивница на Галицкия пазар. Подът миришеше на бира. Край стената бяха преградени дъсчени сепаренца, облепени с розови тапети. Те се наричаха „отделни кабинети“. Ние заехме един такъв „кабинет“ и си поръчахме водка и телешко.

Съдържателят предвидливо дръпна избелялата завеска. Но ние така шумяхме, че от време на време някой от посетителите отдръпваше завеската и надничаше в „кабинета“ ни. Ние черпехме с водка всички, които надничаха. Те пияха на драго сърце и ни поздравяваха с „благополучното завършване“.

Беше вече късно вечерта, когато съдържателят влезе в нашия „кабинет“ и като врътна очи към завеската, тихо каза:

— Един агент стърчи зад вратата.

— Какъв агент пък сега? — попита Станишевски.

— От тайната полиция. Трябва да се измъкнете тихичко през задния вход. А от двора се излиза на Булевардно-Кудрявската улица.

Ние не обрънахме особено внимание на думите на съдържателя, но все пак излязохме през задния вход във vonящия тъмен двор. Край сандъците със смет и дъсчените бараки, навеждайки се, за да не се

закачим за опнатите въжета за пране, се измъкнахме на Булевардно-Кудрявска улица. Никой не вървеше след нас.

Излязохме от вратника на слабо осветения тротоар. Там стоеше и ни чакаше един прегърбен човек с бомбе.

— Добър вечер! — пресипнало каза той със зловещ глас и понадигна бомбето си. — Добре ли си погуляхте, господа гимназисти?

Ние не отговорихме нищо и тръгнахме нагоре по Булевардно-Кудрявска улица. Човекът с бомбето тръгна след нас.

— Устата им още на мляко мирише — злобно каза той, — а и те се измъкват през задните дворове!

Станишевски се спря. Човекът с бомбето също се спря и пъхна ръка в джоба на дългото си сако.

— Какво искате? — попита Станишевски. — Махайте се веднага по дяволите!

— Тръгнали по кръчмите — заприказва човекът с бомбето. — А сте уж възпитаници на императорската гимназия! За посещение на кръчмите се полага вълчи билет. Известно ли ви е това?

— Да вървим! — каза ни Станишевски. — Скучно е да слушаш един глупак.

Ние тръгнахме. Човекът с бомбето тръгна подире ни.

— Аз не съм глупак — каза той. — Вие сте глупаци. И аз съм учил в гимназията.

— Познава се — обади се Шмуклер.

— Кое се познава? — истерично се развика човекът. — Заради пиене мене ме изхвърлиха от гимназията и ми дадоха вълчи билет за неблагонадеждност. Да не мислите, че ще ви прости за гуляйджийството? Не! Каквото съм намислил, ще го направя. Няма да имам мира, докато не дадат и на вас вълчи билет. На вятъра ще отидат изпитите ви. Ще има да сънувате за университета. Нали в кръчмата водехте разговори против правителството? Водехте! Нали се присмивахте на царското семейство? Присмивахте се! Като нищо ще ви арестувам. С мене шега не бива. На всяка цена ще ви откарам в тайната полиция.

Ние завихме по пустите улици към Светославския яр. Мислехме, че детективът няма да се реши да тръгне след нас в това затънто място. Но той упорито вървеше подире ни.

— Нима не можем да се справим петимата с него? — тихо попита Станишевски.

Спряхме се. Детективът извади револвер от джоба си. Посочи ни го и глухо се засмя.

Дълго го разкарвахме по улиците, като отбягвахме кръстовищата, дето имаше стражари. Фицовски предложи да се отскубнем един по един и да се скрием. В тоя случай детективът ще върви не подир единого, а след неколцина — отначало след четирима, после след трима, след двама и най-после след един. Вместо петима той ще може да задържи само единого.

Но никой от нас не се съгласи с Фицовски. Това нямаше да е другарско.

Ние се гаврехме над детектива. Всеки от нас разправяше високо измислената му биография. Биографиите бяха чудовищни и оскърбителни. Детективът ръмжеше от ярост. Както изглежда, той бе се уморил, но с упоритостта на побъркан се тътреше подире ни.

На изток почна да се синее. Време беше да действуваме. Наговорихме се и като се въртяхме по уличките, приближихме се до къщата, дето живееше Станишевски.

Откъм улицата имаше каменна ограда, висока ръст и половина. Долу на нея имаше издатина. Ние по команда скочихме на тая издатина и се прехвърлихме през оградата. Помогнаха ни уроците по гимнастика.

В градината зад оградата бяха струпани строшени тухли. Град от тухли се посипа върху детектива, който бе останал отвъд стената. Той извика, отскочи на средата на улицата и стреля. Куршумът му самотно пропища във въздуха.

През градинката и вратника ние се прехвърлихме в другия двор, изтичахме на четвъртия етаж в квартирата на Станишевски и след няколко минути лежахме вече съблечени на диваните и кушетките и се слушвахме да разберем какво става на улицата.

Бащата на Станишевски, побелял брадясал адвокат, крачеше по халат из стаите. Той беше настроен също така войнствено като нас, но ни молеше да лежим спокойно, да не ставаме и се приближаваме до прозорците.

Отначало се чуваше как някой яростно блъска по портата и се кара с дворника. После в двора се чуха гласовете на детектива и

стражари. За наше щастие през двора на къщата, дето живееше Станишевски, се минаваше на другата улица. Дворникът уверяваше, че гимназистите сигурно са избягали през двора на улицата. След като повдигаха врява, детективът и стражарите си отидоха.

Заспахме като заклани и се събудихме едва на обед. Изпратихме на улицата разузнавачки — сестрите на Станишевски. Нямаше нищо подозително и затова се разотдохме по домовете си.

Колкото и да изглежда странно сега, ние се спасихме от голяма опасност: от неизбежно изключване и от вълчи билети за неблагонадеждност два дни преди завършване на гимназията. Това би било равносилно на гражданска смърт.

Най-после настъпи оня чуден ден, когато в актовата зала до голямата маса, покrita със зелено сукно, директорът ни раздаде зрелостните свидетелства и ни поздрави със завършването на гимназията.

На другия ден в гимназията се състоя традиционният абитуриентски бал. На него бяха поканени и гимназистките, които бяха държали заедно с нас изпит по руска литература.

Гимназията беше ярко осветена. В градината висяха разноцветни фенерчета. Свиреше оркестър.

Преди бала Субоч ни държа реч:

— В четвърти клас аз само ви търпях. В пети клас почнах да ви възпитавам, макар че нямаше много шансове да направя от вас истински хора. В шести клас се сприятелих с вас. В седми клас ви обикнах, а в осми — почнах да се гордея с вас. Аз съм нещастен баща. Имам извънредно много деца, не по-малко от четиридесет. При това всеки четири-пет години моите деца се сменят. Едни си отиват, а други идват. Оттук изводът — на мене ми се падат четиридесет пъти повече огорчения, отколкото на обикновените родители. И четиридесет пъти повече грижи. И затова може би невинаги съм бил еднакво внимателен към всички. Тъжно ми е да се разделя с вас. Аз се стремях да ви направя добри хора. От своя страна вие осмисляхте живота ми. Аз се подмладявах с вас. Прощавах ви завинаги всички глупави щуротии и дори побоищата ви с първото отделение. Прощавах ви всичко. Разбира се, в това няма никакво великодушие. Но аз ви призовавам към великодушие. Хайнe е казал, че на земята глупациите са повече, отколкото хората. Разбира се, той е преувеличил. Но какво значи все

пак това? То значи, че всеки ден ние срещаме хора, чието съществуване не носи никаква радост и полза нито на тях, нито на околните. Пазете се да не бъдете безполезни. Каквите и да станете, помнете мъдрия съвет: „Да не минава нито един ден, без да напишете ред“. Трудете се! Какво нещо е талантът? Тройно или четворно повече труд! Обичайте труда и нека винаги ви е жал да се разделите с него. На добър път! Не споменавайте с лошо наставниците си, които са победели в боевете с вас!

Ние се втурнахме към него и той целуна всекиго от нас.

— А сега — каза Субоч — няколко думи на латински!

Той размаха ръце и запя:

„*Gaudemus igitur, juvenes dum sumus!*“^[1]

Ние подехме първата си студентска песен.

След това започна балът. Разпоредител беше Станишевски. Той заповяда на гимназистите спасители да поканят на валс спасените от тях гимназистки. Запозна ме със слабичката девойка с радостни очи — Оля Богушевич. Тя беше с бяла рокля. Навела очи, тя ми благодари за помощта и побледня от смущение. Аз отговорих, че това е дребна работа. Танцувахме с нея. После ѝ донесох сладолед от бюфета.

След бала изпратихме ученичките до дома им. Оля Богушевич живееше на Липки. Аз вървях с нея през нощта под топлия листак на дърветата. Бялата ѝ рокля изглеждаше твърде гиздава дори за тая юнска нощ. Разделихме се като приятели.

Тръгнах към Фицовски, дето нашият кръжок прекара останалото време от нощта. Уредихме на общи разносчи вечеря с вино и поканихме на нея Субоч, Селиханович и Йохансон. Йохансон пееше песнички от Шуберт. Субоч му акомпанираше виртуозно с бутилки.

Вдигахме много шум и се разотдохме, когато слънцето се издигна, но по улиците още лежеше дълга студена сянка. Прегърнахме се силно на сбогуване и всеки тръгна по пътя си със странно чувство на тъга и веселие.

[1] „*Gaudeamus igitur juvenes dum sumus!*“ — „Нека бъдем весели, докато младеем!“ (лат.) — начало на студентския химн. ↑

БУРНА ЛЯТНА НОЩ

И ето отново зад прозореца се виждат познатите листа на лещака. По тях блестят дъждовни капки. Отново слънце в прогизналия от дъжда парк и шум от водата в бента. Отново Ръловни, но Люба я няма.

Вилата на Карелини беше със заковани прозорци и пуста. На верандата ѝ бе се настанил един бездомен черен пес. Когато някой се приближаваше до вилата, той скачаше с квичене и подвил опашка, се завираще в храстите. Там лежеше дълго, докато мине опасността.

Саша се разболяла от дифтерит и Карелини ще пристигнат може би в края на лятото, а може би и съвсем няма да дойдат. Това никой не знае.

А лятото беше бурно и непостоянно — защото по думите на вуйчо Коля на слънцето имало много петна.

След продължителните дъждове настъпи суша. Но през тихите дни често духаше горещ вятър и довяваше суха мъгла. Водата в реката се чернееше. Боровете почваха да клатят върховете си и да шумят неспокойно.

Над пътищата се издигаше прах, развяваше се по тях до края на земята и преследваше пътниците.

— Безводно лято — казваха селяните.

По липите се появиха сухи листа. Всеки ден реката ставаше поплитка. Сутрин падаше все по-малко роса. А денем се чуваше как в тревата попукват сухите кутийки със семенца.

Напечените поля бяха обсипани с белите парциали на репея.

— Ама че буря ще дойде след такава жега! — казваха всички.

И бурята най-после дойде. Тя се приближаваше бавно и ние с Глеб Афанасиевич я следяхме още от сутринта. В къпалнята на реката цареше такава задуха, че в очите ни притъмняваше. Дълго не излизахме от възтоплата вода.

Дим забули небето. Зад него се виждаха грамадни кълба черен, сякаш вкаменен памук. Това беше буреносен облак, който се виждаше през дима.

Наоколо беше мъртва тишина. Мълкнаха жабите и птиците, рибата престана да пляска във водата. Дори листата, изплашени от бурята, не се помръдваха. Мордан се бе заврял зад вилата, тихично квичеше и не искаше да излезе оттам. Само хората шумяха и се обаждаха един на друг, но и хората бяха някак не на себе си.

На мръкване димът се разпиля и облакът, черен като нощ забули половината от небето. Разкъсаха го светкавици. Гръм не се чуваше. На изток се издигна мътната луна. Тя излезе срещу облака съвсем сама, изоставена от всички — зад гърба ѝ не се виждаше нито една звезда. Луната бледнееше при всяко пламване на светкавицата.

И най-после земята въздъхна свежо и провлечено. Първата гръмотевица се понесе през горите и отмина далеко на юг по зашумелите от вятъра жита. Тя отминаваше, тътнейки, а подире ѝ екваше нова гръмотевица и се търкаляше пак натам, на юг, раздрусвайки земята.

— Пророк Илия препуска по небесата — казваше Глеб Афанасиев.

Жълтите краища на облака почнаха да се движат. Те се извиаха към земята. Бляскаха светкавици и пронизваха черните пещери на небето.

На селската камбанария няколко пъти припряно удариха едно след друго камбаната. Това беше сигнал да гасят огньовете в печките по къщите.

Ние затворихме всички прозорци и врати, вратичките на печките и капаците на прозорците, седнахме на верандата и зачакахме.

Далеч отвъд парка се понесе широк зловещ тътен, сякаш опасал цялата земя. Вуйна Маруся не издържа и си влезе вкъщи. Тътенът приближаваше сякаш срещу нас се носеше океан и заливаше всичко. Това беше вятърът.

После всичко зави и засвири. Столетните липи заскърцаха. Над земята се понесе жълта мъгла. Посипаха се строшени стъклца. Сред тая мъгла пламна невиждана бяла светлина и проехтя такъв трясък, сякаш вилата потъна в земята чак до покрива. По шумящите върхари на дърветата се търкула жълто огнено кълбо. То трещеше и димеше, а след това се пръсна със сух трясък като дългобоеен снаряд.

— Дано завали по-скоро дъжд! — повтаряше вуйна Маруся. — Дано завали по-скоро!

Най-после заплюща пороен дъжд. По разчорления парк потекоха сиви потоци вода.

Дъждът бучеше и се засилваше. Под успокоителния му шум ние се разотидохме по стаите и заспахме дълбоко.

През нощта се събудих от лая на кучетата от пръхтенето на коне, от припрени стъпки долу, смях и тракане на съдове. Глеб също не спеше.

Дъждът беше преминал, но светкавиците мигаха непрекъснато.

— Костик — каза Глеб, — сърцето не ме лъже и ми подсказва, че някой е пристигнал. Но кой? Я да се ослушаме.

Полежахме няколко минути мълчаливо. Глеб скочи и почна да се облича в тъмнината.

— Познах! — каза той. — Чувам стихналите звуци на божествената реч на Саша. Това са Карелини! Ставай!

Почнах да се обличам и аз. Чух вуйна Маруся да казва някому долу:

— Да, Костик е тука. Отдавна вече. И Глеб е тука. Трябва да ги събудим.

— Нека спят — отговори Мария Трофимовна. — Ще имат време да се наприказват утре. Как се домъкнахме и аз не мога да разбера. Чакахме два часа в Рябчевка, докато премине бурята. Добре, че пътят е песъчлив.

— Хайде да вървим! — каза Глеб.

— Иди ти пръв.

— Аха! — възклика Глеб. — Значи вие се вълнувате, млади човече!

— Защо ще се вълнувам?

— Тогава да вървим заедно!

Слязохме вния долния етаж. В стаята светеха лампите. Вуйна Маруся приготвяше чай на масата. До стените бяха сложени мокри куфари.

Мария Трофимовна седеше до масата. Саша се втурна насреща ни и се разцелува с Глеб и с мене. Тя беше страшно слаба, но очите ѝ блестяха както по-рано.

Ние целунахме почтително ръка на Мария Трофимовна.

— Ох, колко е загорял от слънцето! — каза Мария Трофимовна и ме пошлипа по бузата.

Люба бе коленичила гърбом към нас и се ровеше в една кошница. Тя не се обърна и продължаваше да търси нещо.

— Люба — извика я Мария Трофимовна, — не виждаш ли? Тука е Костик. И Глеб.

— Ей сега — отговори Люба и бавно стана. — Не мога да намеря лимона, мамо.

— Е, остави го тоя лимон.

Люба се обърна, оправи косата си и ми подаде ръка. Тя ме погледна и бързо отмести поглед.

— Седнете — каза вуйна Маруся. — Чаят ще изстине.

Седнахме до масата. Вуйчо Коля го нямаше в стаята. Чувах как той поливаше някому да се мие на верандата, а оня, на когото поливаше, пръхтеше, миеше се и казваше с фъфлене:

— За бога не си правете труд. Благодаря ви.

— Кой е тоя? — попитах Саша.

Тя ме улови за рамото и защепна на ухoto ми:

— Ленка Михелсон. Колега на Люба от училището. Художник. Вундеркинд. Муле!

— Кой? — повторно попитах аз.

— Му-ле! — отговори разчленено Саша. — Ще видиш. Аз го мразя.

— Саша! — подвикна Мария Трофимовна — Престани да шушукаш!

Люба погледна недоволно Саша и наведе очи.

От верандата влезе вуйчо Коля. След него, бършайки ръцете си, вървеше един висок юноша с очила, с дълго лице и големи зъби. Като ни гледаше добродушно, той се здрависа с мене и с Глеб. Въпреки късогледството и тромавостта веднага се виждаше, че той е от „добро семейство“, както обичаше да казва мама. Държеше се учтиво и непринудено, но разбира се, беше истински вундеркинд и гражданин.

Той седна до масата, взе чашата чай от вуйна Маруся, благодарил и каза:

— Пасторален живот!

Глеб се изкикоти. Вуйна Маруся погледна тревожно мене и Глеб, а Саша каза:

— За бога, Леня, по-добре вземете сладко. То е от ягоди.

Вуйчо Коля също погледна строго Глеб, но веднага се усмихна.

След чая помогнахме на Карелини да пренесат багажа си в тяхната вила. Паркът се отърсваше от дъжд и шумолеше. В селото на различни гласове пееха петли. Над върховете на дърветата небето почна да се синее преди разсъмване.

Карелини веднага почнаха да подреждат багажа си.

Слънцето изгря, позлати перилата на верандата и разкри наоколо необикновена чистота и свежест. Леня Михелсон чертаеше нещо с бастуна си по пясъчната алея до вилата на Карелини.

— Какво утро! — каза ми Глеб, когато домъкнахме с него последния куфар и Мария Трофимовна каза да не се занимаваме вече с нищо. — Да вървим да се къпем!

Взехме пешкирите и тръгнахме към къпалнята. На пясъчната алея до вилата на Карелини бе нарисувана с голяма прилика главата на Люба в профил, слънцето над нея и бе написано: „О, слънчевост, изтъкана от светлина!“

Глеб се ядоса:

— Декадент! Телешки възторг! Мамино поетче!

Глеб вървеше, като размахваше пешкира. После каза, без да ме погледне:

— А ти, Костик, остави тая работа и не мисли. Сериозно, остави я! Не си заслужава заради това да похабиш лятото си. Я да видим кой ще стигне по-скоро!

Той хукна да тича. Изтичах и аз след него. Жабите скачаха в мократа трева, за да се спасят от нас. Бялото кълбо на слънцето се издигаше все по-високо. Чисто окъпаното небе ставаше все по-ярко и по-ярко.

Докато дотичах до къпалнята, стори ми се, че горчивината в душата ми почти бе преминала. Бях се запъхтял, зачервих се, сърцето ми тупаше силно и аз помислих — нима ще се измъчвам заради Люба, заради тая високомерна девойка, когато наоколо пламва такова утро и занапред ме чака дългият летен ден!

В къпалнята дойде и вуйчо Коля. Ние плувахме, гмуркахме се и развълнувахме така водата в реката, че се виждаше как далеко до бента малките вълни ту повдигат, ту спускат надолу цветовете на водните лилии. И аз почти забравих, че бях преживял първата измена. Искаше ми се само да покажа на Люба, че съвсем не съм огорчен от това и че моят живот е изпълнен с такива интересни неща, че чисто и просто ми

е смешно да страдам от някаква си курортна любов с нейните въздишки и неясни признания.

„И в края на краищата нима не е така? — мислех аз. — Нима моето увлечение към Люба е по-хубаво от това слънце? — То вече се провираше през зеленината и падаше върху тъмната вода. — Нима то е по-хубаво от тоя чуден мириз на неокосените ливади? И с какво то е по-хубаво дори от това зелено бръмбарче, което припряно пълзи по дъсчената стена на къпалнята?“

За мене беше лесно да се утеша. Очевидно защото всичко наоколо беше изпълнено с необикновена прелест.

Глеб се покатери на покрива на къпалнята, протегна ръце към слънцето, извика тържествено и гъгниво: „О, слънчевост, изтъкана от светлина!“ — и с писък се хвърли във водата.

— Ей, немирници! — каза вуйчо Коля. — Излизайте. След чая ще отидем на разузнаване.

— Къде? — попитах аз.

— Надолу по реката, отвъд Тебеширената могилка.

Аз излязох от водата. Беше ми приятно да вървя по сухите топли дъски и да оставям мокри следи по тях. Тия следи изсъхваха пред очите ми. От пешкира лъхаше на солено море. Слънцето печеше гърдите и мократа ми глава и ми се искаше само да се смея високо и да дърдоря за интересни неща или да се надбягвам с Глеб обратно чак до вилата.

Така и направихме. Мордан и Четвертак тичаха подире ни с бесен лай, подскачаха и се опитваха да издърпат пешкирите от ръцете ни.

Понесохме се със смях и лай край вилата на Карелини и се втурнахме на нашата веранда, като изплашихме вуйна Маруся.

След чая тръгнахме с вуйчо Коля надолу по реката. Ние с Глеб нанасяхме реката на изработена от нас карта и измисляхме названия за всички завои, заливи, стръмни брегове и забележителни места.

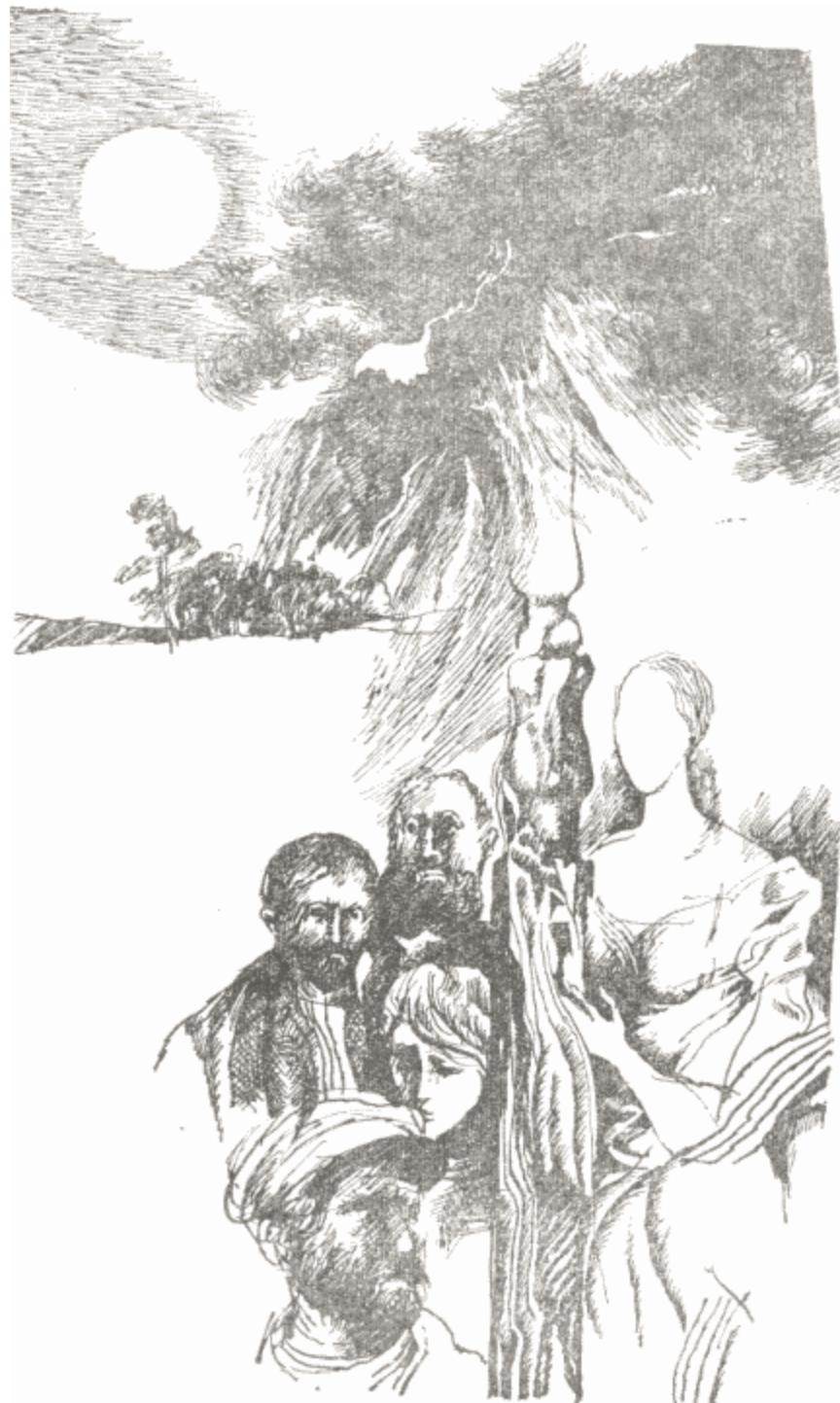
Изпошибаха ни клоните и високата трева. Ризите ни пожълтяха от цветния прашец. Бреговете на реката миришеха на топла трева и писък. Глеб каза дълбокомислено:

— Не мога да търпя меланхолията! Така живеехме през цялото лято.

Наскоро горещите дни бяха сменени от други. Над парка вилнееше буря. Тя влачеше облаци по върховете на дърветата. Облаците се заплитаха в тях, после се изтръгваха, като оставяха сиви парцали по клоните, и в уплаха се носеха, където им видят очите.

Паркът се олюляваше и стенеше. Листата на водните лилии в реката се изправяха нагоре. Дъждът трополеше по покрива. В мецанина цареше такъв шум, сякаш живеехме вътре в някой барабан.

Всички освен вуйчо Коля, Глеб и аз проклинаха лошото време. Ние обличахме мушамите и отивахме на бента, за да проверим риболовните мрежи, поставени предишния ден. А всъщност отивахме не за това, а за да дишаме до болка в дробовете си влажния въздух на бурята. Вятърът духаше с такава сила, че просто отпечатваше на бузата откъснатия от дървото мокър лист. Пелерините ни се втвърдяваха. Трябваше да се викаме един друг.

Попадахме сред най- силния вятър, запъхтяхме се и се обръщахме гърбом към него.

— Хубаво! — викаше вуйчо Коля. — Много хубаво! Гледайте, ще ни отнесе.

— Пасторален живот! — викаше Глеб, като фъфлеше.

Той все още се присмиваше на Леня Михелсон.

Ние обикаляхме нашите владения. Старите върби яростно свиреха с всичките си листа, изопнати като струна и сиви откъм опакото. Те се бореха с последни сили срещу вятъра. Изгнилите клони пращаха и се чупеха. Настръхналите свраки се носеха по вятъра. Те крещяха, но не се чуваше нищо. Ние виждахме само разтворените им човки.

Зад високия бент имаше едно място, където не проникваше вятър. Ние слизахме там сред бурена. Копривата ни удряше по лицата, но не ни пареше. Тук зад една греда вуйчо Коля беше скрил въдици. Ние ги измъквяхме като крадци. Ръцете ни трепереха. Какво ли би било, ако вуйна Маруся знаеше за това! Тя и без това ни смяташе за психопати.

Хвърляхме въдиците. Една ръка над главата ни бучеше бурята. Но долу беше тихо.

— По никой начин няма да клъвне — казваше Глеб. — Рибата не е такава щура като нас!

Той казваше това нарочно, за да успокои рибата. Ужасно му се искаше да кълве. И наистина ставаше чудо — тапичките бавно потъваха в студената вода.

— Подстрекатели! — викаше ни вуйчо Коля.

Ние почвахме да издърпваме едрите лъскави риби. Бурята беснееше. По водата със страшна скорост плющеше дъждът.

Но ние не забелязвахме вече нищо.

— Не сте ли премръзнали? — викаше ни вуйчо Коля.

— Не. Чудесно е.

— Значи още?

— Разбира се.

Бурята продължи пет дни. Тя утихна през нощта и никой не забеляза това.

На сутринта се събудих под чуруликането на птиците. Паркът тънеше в мъгла. През нея проникваше слънцето. Очевидно над мъглата се простираше чисто небе, защото тя беше синя.

Вуйчо Коля палеше самовара до верандата. Димът от тръбата се издигаше нагоре. При нас в мецанина миришеше на запалени борови шишарки.

Аз лежах и гледах през прозореца. Сред листака на старата липа ставаха чудеса. Един слънчев лъч бе пробил листата и проникнал навътре в липата, бе запалил множество зелени и златни пламъчета. Тази картина не би могъл да предаде никакъв художник, без да говорим, разбира се, за Ленка Михелсон.

На неговите картини небето беше оранжево, дърветата — сини, а лицата на хората — зеленикави като неузврели пъпеши. Всичко това беше измислено — сигурно както и моето увлечение към Люба. Сега аз бях се отървал напълно от него.

За това може би помогна най-много продължителната лятна буря.

Гледах как слънчевият лъч прониква все по-дълбоко сред листака. Ето той освети единствения пожълтял листец, след това синигера, който бе кацнал на едно клонче странешком към земята, а после и дъждовната капка. Тя трепереше и а-ха да падне.

— Костик, Глеб, чувате ли? — попита отдолу вуйчо Коля.

— Какво има?

— Жерави!

Ние се ослушаехме. В мъгливата синева се чуха страни звуци, сякаш в небето се плискаше вода.

МЪНИЧКА ДОЗА ОТРОВА

От време на време у вуйчо Коля идваше на гости селският аптекар. Той се казваше Лазар Борисович.

Според нас той беше доста странен аптекар. Облечен бе в студентска тужурка. На широкия му нос едва се крепеше изкривено пенсне с черно ширитче. Аптекарят беше нисичък, къс и набит, обрасъл до очите с брада и твърде язвителен.

Лазар Борисович беше родом от Витебск, следвал бе някога в Харковския университет, но не бе го завършил. Сега живееше в селската аптека заедно с гърбавата си сестра. Доколкото се досещахме, аптекарят бе замесен в революционното движение.

Той носеше със себе си брошури от Плеханов, на много места дебело подчертани с червен и син молив, с удивителни и въпросителни знаци по белите полета.

В неделни дни аптекарят се промъкваше с тия брошури във вътрешността на парка, постилаше тужурката си на тревата, лягаше и четеше, преметнал крак върху крак и олюявайки дебелата си обувка.

Веднъж отидох в аптеката на Лазар Борисович да взема прахове за вуйна Маруся. Тя имаше главоболие.

Харесваше ми тая аптека — чистичка стара стая с постлани пътеки и мушкато, порцеланови буркани на лавиците и мириз на треви. Лазар Борисович сам събираще тия треви, сушеше ги и правеше от тях настойки.

Никога не съм виждал такава скърцаща къща като тая аптека. Всяка дъска на пода скъркаше със свой тон. Освен това пищяха и скърцаха всички неща: столовете, дървеният диван, лавиците и тезгяхът, на който Лазар Борисович пишеше рецептите. При всяко движение на аптекаря се чуваше такова разнообразно скърцане, сякаш в аптеката неколцина цигулари дърпат с лъковете по суhi, силно обтегнати струни.

Лазар Борисович се ориентираше отлично сред тия скърцания и долавяще и най-тънките им отсенки.

— Маня! — викаше той на сестра си. — Ама ти не чуваш ли?
Васка отиде в кухнята. А там е рибата!

Васка беше черният оstarял аптекарски котарак.

Понякога аптекарят казваше на нас, посетителите:

— Много ви моля, не сядайте на тоя диван, защото ще започне такава музика, от която може да полудее човек.

Чукайки праховете в хаванчето, Лазар Борисович разправяше, че слава богу, във влажно време аптеката не скърца толкова силно, както при суша. Хаванчето внезапно изскърцаше. Посетителят трепваше, а Лазар Борисович казваше тържествено:

— Аха! И вие ли страдате от нерви! Поздравявам ви!

Сега, чукайки прахчетата за вуйна Маруся, Лазар Борисович издаваше множество скърцания и казваше:

— Гръцкият мъдрец Сократ е бил отровен с бучиниш. Така! А тук, по блатото около мелницата, има цяла гора от тоя бучиниш. Предупреждавам ви — бели чадърести цветчета. Отровата е в корените му. Така! Но между другото в малки дози тая отрова е полезна. Аз смяtam, че понякога в храната на всеки човек трябва да се сипва по мъничка доза отрова, та да се прочисти, както трябва, и да дойде на себе си.

— Вие вярвате ли в хомеопатията? — попитах аз.

— В областта на психиката — да! — решително заяви Лазар Борисович. — Не можете ли да разберете? Хайде да проверим върху вас. Да направим опит.

Аз се съгласих. За мене беше интересно какъв е този опит.

— И аз знам — каза Лазар Борисович, — че младостта си има свои права, особено когато юношата е завършил гимназия и постъпва в университета. Тогава в главата му е въртележка. Но все така трябва да се замисли!

— Над какво?

— Вие като че ли нямате за какво да мислите! — сърдито възклика Лазар Борисович. — Ето почвате да живеете. Така ли е? Какъв ще станете вие, позволете да полюбопитствам? И как възнамерявате да живеете? Нима ще успеете през цялото време да се веселите, да се шегувате и да отбягвате трудните въпроси? Животът не е учебна ваканция, млади човече! Не! Предсказвам ви — ние сме в навечерието на големи събития. Да! Уверявам ви в това. Макар че

Николай Григориевич ми се присмива, ще видим кой ще излезе прав. И така аз се интересувам: какъв ще станете вие?

— Аз искам... — почнах.

— Оставете! — извика Лазар Борисович. — Какво ще ми кажете? — Че искате да станете инженер, лекар, учен някакъв? Това съвсем не е важно.

— А кое е важното?

— Спра-вед-ли-вост-та! — извика той. — Трябва да сме с народа. И за народа. Станете, какъвто щете, ако ще би и дантист, но се борете за хубав живот за хората. Така ли е?

— Но защо ми казвате това?

— Защо ли? Изобщо! Без всяка причина! Вие сте приятен младеж, но не обичате да размишлявате. Отдавна съм забелязал това. Така че бъдете любезен — поразмишлявайте!

— Аз ще стана писател — казах и се изчервих.

— Писател? — Лазар Борисович оправи пенснето си и ме погледна със страшно учудване. — Хо-хо! Малко хора ли искат да станат писатели! Може би и аз искам да стана Лев Николаевич Толстой!

— Но аз съм писал вече... и съм печатал.

— Тогава — решително каза Лазар Борисович — бъдете любезен да почакате! Ще ви премеря прахчетата, ще ви изпратя и ще си изясним това.

Както изглежда, той беше развлнуван и докато мереше прахчетата, на два пъти изтърва пенснето си.

Излязохме и тръгнахме през полето към реката, а оттам към парка. Сънцето се спушташе към горите отвъд реката. Лазар Борисович късаше връхчетата на пелина, стриваше ги, миришеше пръстите си и казваше:

— Това е голяма работа, но тя изисква истинско познаване на живота. Така ли е? А вие го имате твърде малко, да не кажем, че съвсем го нямате. Писател! Той е длъжен да знае толкова много, че е дори страшно да се помисли. Той трябва да разбира всичко! Трябва да работи като вол и да не гони слава! Да! Така е! Мога да ви кажа само едно — идете по къщурките, по панаирите, във фабриките, в нощните приюти. Навред — в театри, в болници, в мини и затвори. Така! Навред. Та животът да ви просмуче като спиртът валериана! Та да се

получи истинска настойка. Тогава ще можете да го давате на хората като чудодеен балсам! Но пак само в определени дози. Да!

Той дълго още говори за призванието на писателя. Сбогувахме се край парка.

— Напразно ме мислите за хаймана — казах аз.

— О, не! — възклика Лазар Борисович и ме улови за ръката. — Та аз се радвам. Нали виждате. Но ще се съгласите, че съм бил донейде прав и сега ще помислите за много работи. След моята мъничка доза отрова. А?

Той се взираше в очите ми и се смееше, без да пусне ръката ми. После въздъхна и си отиде. Вървеше по полето, нисичък и космат, и все така късаше стръкчетата пелин. След това извади джобното си ножче, клекна и почна да изравя от земята някаква лековита трева.

Опитът на аптекаря сполучи. Разбрах, че не зная почти нищо и не бях мислил още за много важни неща. Вслушах се в съвета на този смешен човек и скоро отидох между хората, в онай житейска школа, която не могат да заменят никакви книги и отвлечени размишления.

Това беше трудна и истинска работа.

Младостта вземаше своето. Не се и замислях дали ще имам достатъчно сили, за да мина тая школа. Бях убеден, че ще имам сили.

Вечерта всички отидохме на Тебеширената могилка — стръмна урва над реката, обрасла с млади борчета. От Тебеширената могилка се откри огромната есенна топла нощ.

Седнахме на края на урвата. Водата до бента шумеше. Птиците шетаха между клоните, гответки се да нощуват. Над гората пламваха светковици. Тогава се виждаха прозрачните като дим облаци.

— За какво мислиш, Костик? — попита Глеб.

— Така... изобщо...

Аз мислех, че никога и никому, който и да ми каже това, няма да повярвам, че тоя живот с неговата любов, стремеж към правдата и щастието, с неговите светковици и далечния шум на водата сред нощта е лишен от смисъл и разум. Всеки от нас трябва да се бори за утвърждаване на тоя живот навред и винаги — до края на дните си.

1946

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на **Моята библиотека** и нейните всеотдайни помощници.

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.